

СУЧАСНІСТЬ

ТРАВЕНЬ 1991 — Ч. 5 (361)

О. Сидор: МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ
І НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ

М. Прокоп: УКРАЇНА ПІСЛЯ РЕФЕРЕНДУМУ

УКРАЇНА СТУКАЄ У ДВЕРІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОМУ
У ДРУЖБІ — СИЛА НАРОДІВ

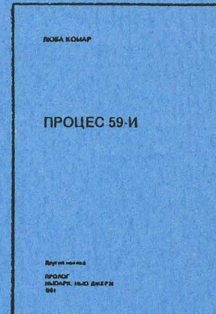
ISSN 0585-8364

НАЙНОВІШЕ З БІБЛІОТЕКИ ПРОЛОГУ І СУЧАСНОСТІ

* *Люба Комар*: **ПРОЦЕС 59-И**

1991, 75 стор., 2 вид.; безкислотний папір
ISBN 0-9628724-1-5 Ціна: 5,00 ам. доларів

Спогад підсудної з розправи в Львові "караючою рукою радянського правосуддя" 17-19 січня 1941 над 59 молодими українцями, членами Організації українських націоналістів. Авторка дає перебіг політичного процесу, описує ув'язнення, транспорт на схід і втечу з тюрми в Бердичеві.

* **ДРУГІ ВСЕУКРАЇНСЬКІ ЗБОРИ
НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ
25-28 жовтня 1990. Документи**

1991, 74 стор., набір з України; безкислотний папір
ISBN 0-9628724-0-7 Ціна: 8,00 ам. доларів

Наша найновіша публікація — збірка документів, яку зготували до друку в Секретаріаті Руху, містить за розділами офіційні документи, прийняті на з'їзді в Києві 1990-ого р.: "Програма Народного Руху України", "Статут Народного Руху України", "Ухвали", "Звернення", "Заяви".

* **«СУЧАСНІСТЬ» 1991, 1 — Україна 1990**

1991, 216 стор., у твердій, ілюстр. обкладинці. Ціна: 15,00 ам. доларів
Січнева книга журналу Сучасність (Т. Гунчак, ред.) у збільшеному числі сторінок, дає читачеві широкий огляд подій в Україні впродовж 1990 року.

* *Євген Сверстюк*: **ПЕРЕБУДОВА ВАВИЛОНСЬКОЇ ВЕЖІ
(Чорнобильська притча)**

1990, 2 вид., 50 стор. ISBN 3-89278-023-4 Ціна: 5,00 ам. доларів
Філософічний трактат відомого на Заході правозахисника, вченого психолога, літературного критика, довголітнього в'язня радянської системи, тепер голови Української асоціації незалежної творчої інтелігенції та діяча Руху.

Замовлення на публікації В-ва Пролог висилати на адреси:

В Європі:

Sučasnist / Mr. T. Kuzio
78 B Kensington Park Rd.
London W11 2PL

У всіх інших країнах:

Sučasnist / Mr. Y. Smyk
744 Broad St., Suite 1116
Newark, NJ 07102-3892

Tel.: 071-221 0533 Fax: 071-727 2029 Tel.: (201) 622-0545 Fax: (201) 622-1933

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО, СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ТРАВЕНЬ 1991

Ч. 5 (361)

РІК ВИДАННЯ ТРИДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

НЬЮАРК (НЬЮ-ДЖЕРЗІ)

«SUČASNIST» — MAY 1991

744 BROAD ST., SUITE 1116

NEWARK, NJ 07102-3892

Редакція:

Тарас Гунчак, *головний редактор*
Лариса Онишкевич, *література*
Богдан Певний, *мистецтво*
Наталя Енеску, *технічний редактор*

Редакційна рада:

Марта Богачевська-Хом'як, Юрій Божик, Вольфрам Бургардт, Василь Витвицький, Роман Ільницький, Всеволод Ісаїв, Анатоль Камінський, Анджей С. Камінський, Ізраїль Клейнер, Іван Кошелівець, Юрій Луцький, Василь Маркусь, Джеймс Мейс, Кирило Митрович, Богдан Нагайло, Володимир Нагірний, Ліда Палій, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Ярослав Розумний, Богдан Рубчак, Франк Сисин, Роман Сольчаник, Данило Гусар-Струк

Усі матеріали до редакції *Сучасности* просимо надсилати на адресу:

Sučasnist
744 Broad St., Suite 1116
Newark, NJ 07102-3892

Телефон редакції: (201) 622-0545 Факс: (201) 622-1933

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті й правити мову.

Видавництва та авторів просимо прислати по два примірники нових публікацій до рецензії.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки матеріалів з України дозволені за поданням джерела. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора й Видавництва Пролог.

Видас: Prolog Research and Publishing Corporation

744 Broad St., Suite 1115-1116
Newark, NJ 07102-3892
Tel.: (201) 622-0542
Fax: (201) 622-1933
Telex: 9102400276
EasyLink: 6294-6394

ISSN 0585-8364

Зміст

ЛІТЕРАТУРА

- 5 *Ліда Палій*: Три перетворення.
7 *Олесь Дяк*: Одкровення із собою.
12 *Федір Погребенник*: У консуляті.
19 *Микола Жулинський*: Від традицій ХІХ століття до
ранніх пошуків ХХ та Іван Франко.

МИСТЕЦТВО

- 28 *Роман Яців*: Ідеали, повертайтеся!
58 *Олег Сидор*: Митрополит Андрей Шептицький і На-
ціональний музей.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 63 *Микола Мушинка*: Трагедія лемків Польщі.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 67 *Мирослав Прокоп*: Україна після референдуму.
75 *Марта Зєлик*: Чим живе молода Україна?
81 *Володимир Іваненко*: Законодавство про пресу та
інші засоби масової інформації в СРСР і Україні.

ДИСКУСІЇ, РОЗМОВИ

- 85 Україна стукає у двері європейського дому. —
Розмова депутатів.
99 У дружбі — сила народів. Розмову з Йосифом
Зісельсом провів *Тарас Гунчак*.

ДОКУМЕНТАЦІЯ, ПУБЛІКАЦІЇ

- 105 Реглямент асоціації демократичних рад народних депутатів України та демократичних бльоків у Радах.

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

- 111 Олександра Черненко. ЕКСПРЕСІОНІЗМ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА. — *Ігор Михалевич-Каплан.*
- 114 Ігор Римарук. ВІСІМДЕСЯТНИКИ: АНТОЛОГІЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ. — *Віра Качмарська.*

ПОСМЕРТНА ЗГАДКА

- 121 Василь Потішко (1895-1991). — *Мирослав Прокоп.*
- 126 Від видавництва
- 126 Просимо виправити
- 128 Про авторів

ЛІТЕРАТУРА

Ліда Палій

ТРИ ПЕРЕТВОРЕННЯ

Прощання в полі

Вночі на полі,
коли ти обняв мене,
я бачила, що твоє рам'я
стало гілкою,
а ти перетворився в дерево,
яке вросло вже глибоко в землю.
Ти ніжно обтулив мене
зеленим листям,
і я розспівалася, розщебеталася,
забувши, що я лиш
перелітна птиця.

Ліда Палій

Прощання в місті

Коли ми вернулися у місто,
ти став будинком із сивого каменя.
З вікон твоїх вибігали діти,
дверима входили жінки,
обвантажені хлібом й городиною.
В коридорах млосно пахла дешева кава.
Тоді я викинула ключ,
який ти дав мені учора.

Примарний наречений

Стоячи на рушнику біля мене,
ти став зовсім прозорий.
Тоді я зрозуміла,
що тільки виткала тебе,
як полтавський килим,
вишила гладдю, мов сорочку,
білими й голубими нитками...
Даремне старі жінки
співають весільні пісні
у Великій Багачці.

ТУГА ЗА ЛИСТЯМ

У дзеркалі
піймала зелене дерево
і швидко накрила платком,
аби не відлетіло у вирій.
Тепер вистане у мене листя
на цілу зиму.

*

Крізь відкрите вікно
вітер вергає листя
й читає збірку Калинця
на моєму столі.
Під вечір синя туя
ногою в чорній панчосі
переступає через підвіконня
і стає посеред кімнати,
не знаючи куди їй повернутися.
А я оздоблю її, як на Різдво,
й не буду більш сама.

*

Листопад дощить листям,
кіптяві кажани б'ються
об мої вікна
і важко падають на землю.
Мокрими крилами
здушують вогник надії,
що жеврів удалині.
А я хотіла ще пекти картоплю
на ріднім полі...

САМОТНІСТЬ В МІСТІ

За рікою після дощу
ростуть хмарочоси,
а синє небо розложило руки
й лежить на мокрому асфальті.
У вітринах їдуть авта
і ходять люди,
звертаються обличчями до скла,
щоби знайти себе.

*

Нас ділить дорога на шість проїздів.
Простягаю руку на другий бік
до твого вікна.
Автомобілі їдуть по моєму тілі,
а я не чую болю.
Коли кінцесвітня ніч вмикає світло
у твоїм вікні,
прибираю руку,
вона зовсім не поранена,
а надворі паде перший білий сніг...

Олесь Дяк

ОДКРОВЕННЯ ІЗ СОБОЮ

ТРОЯНДА ЛЕВКА ЛУК'ЯНЕНКА

Підіпруся годинником долі —
не наважусь
якраз сьогодні
згинути-впасти.

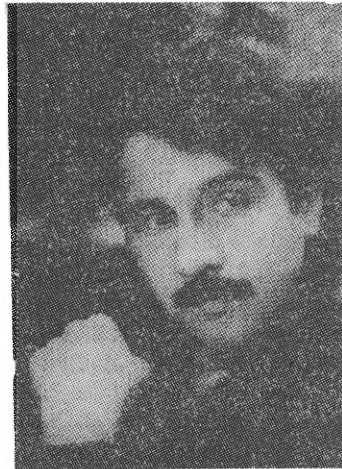
Холоджу розпашілу шоку
тернявою іржавого дроту,
що так чи інакше в біді
не зарадить.

Світло непокидаючої уяви
летить услід Шевченковій ході.

Паперові літачки,
продірявлені сибірським камінням,
к р у ж л я ю т ь
над священним підвіконням Батьківщини.

Людина-грим водила мене в пекло,
не перестаючи сіпатися
від виплюнутого реготу.

Той регіт чути
упродовж віків.
Вже кайн-меч дібрався до плеча...

Олесь Дяк

Далєбі допоможуть наздогнати Життя
підняті руки до Воли,
а м о ж е ?..

Тільки троянда цвіте неушкоджена
у найпотасмнішому куточку тіла
і дні рахує до появи сонця.

1987 р.

ЛЕЛЕЧА ДУМА

Хто бачив, як бузьки восени кўтають гнізда
у верблужі ковдри?

Ніхто не бачив, окрім мене, відчайдуха,
як бусині ноги вклякали від втоми,
нагадуючи репресовану літеру Г.

Від дзьоба, крил і двигуна
лишались іграшки дитячі.

Тим часом, відкладені на вечерю жабки,
лапали золоту мить спасіння —
гайда-ли солом'яними схилами даху
запросто на стенасті конячі крўпи:

— Ква-ква на волю, на квалюю!

Згодом обезкровлені й обезкрилені літуни,
по коліна втоплені у падолист —
аскети з прозорими шлунками,
повзли у світ небесним шляхом

Шукати струни до бандур.

*

Не сховаєш себе в цигарку,
у її домовий перстеник.

Спорожнів, як валізка,
знову
без м'яча на футбольному полі.

Облетів мурашиний присілок
із барильцем пресвітлого меду.

Нагадався про ящірку в собі,
що безхвоста втекла від крука.

Куди б не пішов, за собою волочу
пару лиж із дитинства,
шкода викидати...

Ще пісню випущу на волю —
хтось їй горло перетиснув.

ВЕЧІРНІЙ НОКТЮРН З РИБАЛЬСЬКОГО ЧОВНА

Падаю
в солодку прохолоду
води.

Вітер змагається з гривовою коня,
чия візьме.

Оглянувшись — ніхто не бачить,
мию золото на дні новель
Джека Лондона.

Знаю напевне — до ранку
мого паперового човна
знесе по течії
на вершину скелястої гори,
звідки легше спостерігати,
як день випливає
з-під темної шкіри ночі.

На зраних долонях весляра
ще не знайдено крапельок засохлої крові —
це пізніше.

А тепер видно, як сонце,
намащене сонною глиною,
падає в солодку прохолоду води
поруч зі мною.

ДОШКА ОГОЛОШЕНЬ

По кімнаті розвіяна
пригоршня звісток про холод.

Вогонь зимує потайки
у теплих рукавичках міста.

Птахи мандрують в чужині —
не всі вернуться до гнізда
з двома крильми...
На аукціоні "пішли з молотка"
залишки осіннього листа —
звичайнісінький дефіцит різнобарв'я.

Театральна афіша
"осінні вірші
не продаються"
перемогла у змаганні року.

Темніло сонце на колінах,
таке маленьке — спинка від стільця.

Якийсь мудрець питався не на жарт:
— Кому потрібне учорашнє сонце?

А як інакше,
я сказав: "М е н і".

ОДКРОВЕННЯ ІЗ СОБОЮ ТРИДЦЯТИРІЧНИМ

22 січня 1919 року Четвертим Універсалом
Центральної Ради було проголошено
соборність України.

Що трапилося із твоїм почерком?
Чи не намокли вчорашні погляди
під дощем?

Давно вже час настав
розкопувати сховок
з бабусиними колядками
і дідусевими стрілецькими реґаліями.
А місце не забув?

Ще студенить шпарина у щоці
від дотику глянц-імперського
серпа і молота.
Кричали — Де Х л і б, де К о б з а р я
сховав?

Стіну монаршу сталінську — зламали.
За пережитки ось минулого
взялись.

А щоб той звір не переплив Дніпро,
коли втікати з обгорілим
пір'ям!

Минула ніч. У темряві ще Край,
хоч і згадали про соборність
і державність.

З дитинства предків
День твій розпочався —
не розколи ж його навпіл,
як древко.

Листопад 1989 р.

У КОНСУЛЯТІ

До 120-річчя з дня народження
Василя Стефаніка (1871-1936)

Федір Погребенник

Стояв на перехресті вулиць, трохи віддалік від головної артерії, оточений старими деревами. Насторожений і мовчазний. Ніби чатував на когось.

Високими вікнами вбирив у себе гомінкі вулиці старовинного міста. Мов би все хотів бачити. Все, що діялося навкруги.

Одних манив до себе, інших відштовхував, лякав. Але й ті, що охоче заходили до нього, лякливо оглядалися, чи не видно знайомих. Боялися, щоб не нажити собі клопоту на здорову голову. Студенти, в яких завжди гуляв по кишенях вітер, навідувалися сюди, щоб майже задармо перекусити, симпатии — щоб перечитати свіжі газети, погомоніти з господарями...

Тут, на цьому перехресті, в цьому будинку, був пляцдарм землі обітованої, до якої зверталися зачаровані погляди одних, зацікавленістю горіли очі інших, а болем і мукою — третіх.

День і ніч він не знав відпочинку. Стояв, як воїн, на чатах. Отой будинок на перехресті.

*

Коли Стефанік підходив до нього, серце давало про себе знати. І від радості, і від тривоги. Не міг оминати цей будинок, будучи у Львові, але не міг і не роздумувати про те, до чого доведуть ці відвідини...

Хіба він міг пройти мимо цієї камениці на розі вулиць, де схрещувалися інтереси і тієї великої його батьківщини над Дніпром, і тієї малої над Дністром і Черемошем. Звідси, з цього будинку, йшли шифровані звістки туди, поза кордон, звідтіль — на Західню Україну. Той, хто своїм зором охоплював всю Україну, розумів, що тут, у цьому будинку, багато знають, багато можуть, тому оминати його, знехтувати — не варто.

... Пригадував собі перші відвідини. Так все було просто, безцеремонно:

— Товаришу Стефанік! Раді, що ви прийняли наше запрошення, — сказав консул Кириченко.

— Я радий познайомитися з вами, товаришу консуле, але гадаю, що у вашій особі мене запросила Україна... І саме тому я, старий і хорий чоловік, приволікся зі свого Русова. Кортить мене знати за тоту Україну.

— Звичайно, звичайно, ви знаєте, як високо цінять вас на Радянській Україні.

— Знаю, і моє серце радіє, що Велика Україна пригортає до себе письменників нашого краю, які тяжко бідують. Наші видавництва не можуть їм забезпечити прожиткового заробітку. Польща на вас дивиться косим поглядом. Боїться, щоб ми не збільшувичилися. А ви — велика багата держава, хто про нас подбає, як не ви.

— Ми бажали б вас бачити співробітником видань на Радянській Україні, або хоча б *Нових шляхів* А. Крушельницького. А то, бачите, донцовський *Літературно-науковий вістник* вас друкує, *Громадський голос* Матвія Стахова також... Чи не подумали б ви над тим, товаришу Стефанік, щоб безпосередньо засвідчити свої симпатії до першої у світі країни робітників і селян?

— Симпатії до тієї Великої України, яка в нас одна, де б ми не жили, я, товаришу консуле, мав нагоду засвідчити і в тяжкі часи царату, коли 1903 року промовляв на відкритті пам'ятника Котляревському в Полтаві, закінчивши її словами "Ще не вмерла Україна", і 1919 року в Києві, коли вона, воскресла, об'єднувалася із Західньо-Українською Народною Республікою. Я знаю, що у тій країні, яку ви репрезентуєте як консул, не дуже гречно згадують українську державу, що постала волею народу на руїнах двох монархій — царської та австрійсько-цісарської. Але скажу вам одверто: я шасливий, що мені, колишньому послові австро-угорської монархії, довелося бачити, як українці обидвох частин єдиної нашої землі почали були будувати спільну державу.

— Буржуазну українську державу, товаришу Стефанік, буржуазну...

— Народну, товаришу консуле. Мене обирав представником цієї держави народ, а не буржуазія.

— Не будемо вдаватися в дискусію. Ви маєте свою думку, я — свою. Запросив я вас для ділової розмови, сподіваюсь, приємної для вас...

Стефанік пригадував ту подальшу дипломатичну розмову. Справді приємну для нього, але й мимохить — болючу. Йшлося про персональну пенсію. Горбасті, виснажені ниви в Русові не могли настарчити врожаїв, щоб тримати Стефанікове господарство, давати освіту його синам. Який з письменника господар, хоча з господаря часто буває знаменитий письменник. Цілими днями товкся по господарству, щотижня своїми кіньми, на своєму хлібі, їздив боронити селян перед урядовими властями, журився їхніми і своїми бідами. Перо терпеливо чекало на мозолясту руку письменника-хлібороба, яка тягнулася до нього все рідше й рідше.

А жити треба було.

Так у колі Стефанікових друзів виникла ідея домогтися матері-

альної допомоги від "Великої України". Спорадичні підмоги від неї приходили: видавці надсилали скромні гонорари за опубліковані твори. Але вони зникали, як вода у піску.

— Так оце, вважайте, вже позитивно розв'язане питання про вашу пенсію, — сказав нарешті консул. — Поздоровляю вас, Василю Семеновичу!

Не міг стримати хвилювання. Розумів, що йшлося не лише про матеріальну підмогу, але й про визнання його таланту на Великій Україні. Він не був туристом, не відмежовувався від тієї України над Дніпром: посилав до тамтешніх журналів свої новелі, вступав у контакти з видавництвами, друкуючи в них збірки своїх творів.

Сіли за круглий столик, з бічної кімнати вийшов службовець консульату, приніс на таці горнятка з кавою, тістечка. Почалася дружня бесіда, обопільно ввічлива.

— Ми були б раді вас зустрічати в Харкові на Радянській Україні. Ви були у Харкові? Ні? Жаль. Це промисловий гігант, символ нової соціалістичної України.

— Коли правду казати, то я з більшою охотою відвідав би Київ, де в мене є чимало приятелів, де я на Софійському майдані 1919 року бачив соборну Україну. Тоді я відвідав Центральну Раду. Чи вона й досі контрреволюційна, як ви її називаєте?

— Товаришу Стефаник, з цього приводу я дотримуюсь офіційної точки зору. Так, контрреволюційна!

— Дозвольте мені мати свою думку. Я бачив, як у тяжкі, напружені дні січня 1919 року, коли за Дніпром уже гриміли гармати, спочатку царського, а пізніше радянського генерала Муравйова, люди зі сльозами на очах вітали цю страшну й сьогодні для вас буржуазну, контрреволюційну владу. історія ще розсудить, хто є хто. Може саме тепер, коли ваша держава призначила мені літературну пенсію, не личить говорити те, що чуєте. Але правда одна, а своїх поглядів я не міняв і не міняю, мене ніхто нічим не задобрить. Я казав, що вважав за потрібне австрійському цісареві, коли був послом до віденського парламенту, не здавався на ласку польсько-шляхетської влади. Я можу дещо й вам сказати, навіть сьогодні.

Настала мовчанка. Стефаник відчував, що не личить саме тепер зав'язувати розмову про те, що його боліло. Мав надію, що обставини на Україні нормалізуються, що ставлення до західноукраїнської громадськості з боку урядових чиновників поліпшиться... Розмова, зрештою, закінчилася гречно і ввічливо, як і почалася.

Другий раз, коли Стефаник був у консульаті, постало питання про його приїзд до Києва.

Консул цього разу був особливо ввічливим, малював перед Стефаником картину врочистої зустрічі з ним.

— Василю Семеновичу, ваш приїзд — велике свято для

літературної громадськості, для всіх трудящих, які глибоко шанують вас, раді зустрітися з вами на вільній українській землі.

— І я радий побачити тоту вільну Україну, переконався, чи вона таки вільна...

— Ви, бачу, сумніваєтеся.

— Сумніватися властиво мислячій людині.

— Але прошу не сумніватися в тому, що вас чекають на Радянській Україні. Повідомляю, що для зустрічі з вами організовано спеціальну комісію з діячів культури, яка виїде до кордону. У Києві на вашу честь буде організовано літературний вечір. Матимете змогу відвідати наукові та культурні заклади, заводи. Все це буде зафільмовано, щоб залишилася пам'ятка для історії. Можу вам по секрету сказати, що Академія наук України має намір присвоїти вам звання академіка.

— А чи маю я право висловити свої зауваження?

— Але ж прошу. Ви чимось невдоволені?

— Думаю, що тої паради для мене, скромного письменника, буде забагато. Я ще не знаю, чи поїду, а ви вже заплянували мені дефіляду? Вибачте, але скажу, що не люблю базарних помпезностей. Коли я був послом, то найбільшими з почестей, яких я зазнав, були марші сільських музик, коли я під'їжджав до сільської толоки, де збиралися на свої віча хлібороби. Тоді ми всі разом співали "Гей, там на горі Січ іде". Моя душа радувалася найбільше, коли люде, впізнаючи мене, вітали предковичним "Славайсу!" І я їм відповідав "Навіки слава"... А з ученим званням академіка не смішій ні мене, ні себе. Я не Грушевський, ні Єфремов, я письменник, а не вчений.

— Але ж дуже заслужений письменник, товаришу Стефанік.

— Не мені про це судити, але прошу вас, перекажіть вашій академії, що я дякую за честь і широко відмовляюся. І так мені натякають, що за літературну пенсію я повинен "відробляти", не друкуватися в тих львівських виданнях, що вам немілі.

— Я передам ваше побажання в Київ, але жаль, що ви так категорично відмовляєтеся.

— А на Україну таки буду їхати. — І Стефанік потиснув долоню консула.

* У ресторані Райха, де завжди заходив на чарчину й дружню розмову із львівськими літераторами, зібралися Володимир Дорошенко, Матвій Стахів, Михайло Рудницький, Роман Купчинський та інші. Точилася невимушена гутірка про події у Львові і Харкові, Варшаві і Празі. Одні одних розуміли без слів, адже знали не від сьогодні.

— Буду їхати на Україну, — нараз сказав Стефанік. — Маю запрошення консуляту.

— Того ще мало: треба мати закордонний паспорт від старства.

— А то вже най болить голова Левка Бачинського, він все може, прецінь посол.

— Та й ви були послом, і знаєте, що і він не все може.

— Особливо коли йдеться про Радянську Україну, більшовиків.

— Поляки дуже неохоче пускають галичан на Радянську Україну. Боятся, щоб там не почервоніли.

— А ви, добродію Стефаник, не боїтеся, що там, на Великій Україні, пригадають вам послування в австрійському парламенті, Західньо-Українську Народну Республіку, прихильником якої ви були? — спитав нараз Дорошенко.

— А чого мені цим клопотати голову? От вернувся з-за кордону Михайло Грушевський — живе, працює.

— Покишо, — докинув хтось іронічно...

— Та хто наважиться торкнутися Нестора нашої історії? Зрештою, їхали ж наші на Україну — і Студинський, і Луцький, і Сімович — повернулися, нічого їм не сталося, — сказав Стефаник.

— Хотів би я також поїхати на Україну, — сказав зажурено Дорошенко, — але не наважуюся. Не знаю, чи пустили б...

Настала тиша, кожен думав про ту Україну, що постала там, над Дніпром. Манить до себе, і лякає, не так вона, тая Україна, як отой режим комуністичний.

— Гей, коли б так ми мали більшу підмогу з України, то і шляхта була б трохи смирніша, не затягували б так зашморг нам на шиї. Але то, відай, довго так бути не може...

Довго гомоніли побратими за круглим столом у ресторації Райха, гуторили за ту Україну, на яку мав їхати Стефаник. А він переконував себе, що повинен їхати.

★

... Але не поїхав. Ні тоді, 1928 року, ні пізніше... З розмов у консуляті все більше усвідомлював, що треба бути обачним, що за все доведеться платити — і за пенсію, і за поїздку, і за публікацію творів на Радянській Україні. Спочатку були натяки, щоб не підтримувати стосунки з *Літературно-науковим вістником*, потім була вимога порвати з ним, осудити редакторів журналу, Донцова, відмежуватися від них публічно. Все виразнішим був тиск (звичайно, делікатний) з боку тих, хто давав пенсію, запрошував приїхати, і чим тяжчі роки наставали на Радянській Україні, тим вимоги були настійніші. Господарі будинку на розі вулиць знали, що Стефаник належить до людей, які своїх поглядів не міняють, мов рукавички, що його не так легко укоськати, що він не мовчатиме. А тут надходили з України страшні вістки: як грім з ясного неба вдарив зфабрикований органами ГПУ процес над членами так

званої Спілки Визволення України. Деяких діячів, які безвинно потрапили на лаву підсудних, Стефаник знав особисто, а зі Сергієм Єфремовим, наприклад, листувався. Та нараз його кинули за ґрати. Слід пропав за всіма тими редакторами, видавцями, критиками, які публікували, досліджували твори Стефаника на Радянській Україні. Не стало В. Коряка, І. Лизанівського, М. Ірчана, Д. Рудика, М. Козоріза і багатьох-багатьох інших. До глибини душі чуйне серце письменника вразили страшні звістки про голодомор на Україні.

— Боже, що це коїться на Великій Україні, за що її розпинають, за що мучать? — запитував себе Стефаник. Днями й ночами думав про народ, на якого впало таке нещастя. Довго стояв на розі своєї хати, від якої колись звертав свій погляд на Велику Україну, благословив у своїх помислах її долю, і криваві сльози котилися з очей. Там, за Дністром мучилися, страждали його брати, а він нічим не міг допомогти їм. Ходив сам не свій полем, з болем і жалем в очах звертав свій погляд за Дністер, сумно повторював слова старовинної пісні:

За що, Боже, милосердний,
Нам послав ці муки?

І от настав той час, коли він мусів висловити все, що наболіло, в тому будинку, що стояв на розі двох вулиць, і який все більше і більше оминали люди.

Ішов, непростений, до консуляту на останню розмову. Перед очима ставали всі попередні зустрічі в цьому будинку: ласкаво-привітні, дипломатично-стримані і, нарешті, офіційно-холодні.

— Товаришу консуле, я прийшов до вас, бо не міг не прийти. У листах, що писав вам, вже висловив своє ставлення до ваших вимог, що все більше виглядають на диктат. Ви вимагаєте від мене, щоб я розкривав рота й публічно відрікався від *Літературно-наукового вісника*.

— Бо як можете ви, стипендіят країни Рад, друкуватися в антирадянському виданні..

— Перепрошую, я давно мало пишу, а ще менше друкуюся.

— Але ж ваше ім'я як співробітника стоїть на обкладинці цього видання.

— То давня історія. Мене реклямувало це видання як свого співробітника ще з 1920-их років, коли Володимир Гнатюк гуртував навколо нього і колишніх авторів *Вісника*, і молодих письменників.

— Ви повинні зрозуміти, що Донцов — наш ворог.

— Я не кажу, що ваш приятель, але хто вам, фанатикам класової боротьби, яка привела до таких фатальних наслідків, скаже правду в очі, як не першорядний наш публіцист.

— Це брудна брехня, що він пише, товаришу Стефаник.

— Може брехня й те, що ваш уряд поарештовував усіх провідних діячів культури? Де мій видавець І. Лизанівський, він до мене давно не пише? Де академік Сергій Єфремов? Де сотні діячів культури, яких ви поарештували?

— Про всі випадки арештів ворогів народу наші органи інформують громадськість. Вони понесли заслужену кару.

— Ніхто не вірить у те, що вони винні. Це — нове насильство над нашим народом, товаришу консуле. Не можу змиритися з тим, що діється у вашій країні, це — беззаконня, але ви його прагнете навіть тут, у нас, показати інакше, ніж є насправді. Даремно під ваш диктат львівські *Нові шляхи* підспівують вашим виданням. Мені жаль, що їх редактор став на послугах вашої брехні.

— Василю Семеновичу, ви забуваєтеся, де ви перебуваєте, з ким говорите. Зрештою, яке право маєте нас повчати, говорити мені, а в моїй особі, всій країні Рад такі слова, ви, що отримуєте пенсію від уряду Радянської України?

— Я давно вам хотів сказати, що та пенсія мене муляє, як кінську шию шлея... Я не зразу збагнув, що за пенсію ви вимагатимете від мене плати. А тепер, здається, найвищий час подякувати вам за неї і сказати, що особливо тепер, коли тисячі моїх братів на сході України вимирають голодною смертю, мої руки не можуть брати цю пенсію, яка віддавна пече мою душу. Тому прошу передати кому там належить, що я надалі відмовляюся від пенсії, не чую себе нічим зобов'язаний перед вами.

— Ви робите необдуманий крок. Ця політична акція, товаришу Стефаник, нічого доброго вам не принесе.

— Здогадуюся, але я не можу йти проти власного сумління. Не можу мовчати... Я мусів вам це сказати! Забагато болю і муки зібралось в моєму серці. Ваша Україна — не та, про яку я мріяв, до якої ми з цього боку звертали свої погляди... Будемо вважати, що на цьому наша розмова, наші зустрічі закінчуються. Але скажу вам наостанку, що Україна жила й житиме в моєму серці до останнього віддиху. Вірю, що вона відродиться, воскресне!

★

Колія летіла зі Львова до Чернівців. У третій класі вагона, поміж простим людом, сидів зажурений Стефаник. Зболілим поглядом дивився на пожевклу стерню, по якій вже снувалося бабине літо. Перед очима пробігали галицькі села і містечка, поїзд все ближче підходив до Покуття.

Серце огортали невтішні думи: що то буде з багатостражденним українським народом, коли то вже він зазнає крашої долі. Чи він дочекається тієї хвилини, коли обнімуться рідні брати — з-над Дніпра і Черемоша, як вільні, шасливі...

ВІД ТРАДИЦІЙ ХІХ СТОЛІТТЯ ДО РАННІХ ПОШУКІВ ХХ ТА ІВАН ФРАНКО

Микола Жулинський

В історії розвитку естетичної і художньої культури України важко відшукати такий період інтенсивного накопичення і перетинання багатьох естетичних моделей і систем, яким був кінець ХІХ — початок ХХ століття.

Процес ідеологізації української літератури і мистецтва розпочався під тиском соціально-політичних обставин і подій. Протягом багатьох століть український народ не мав повної можливості розвивати свою культуру, включати її в систему світового культурного процесу та обміну, а в наслідок цього — виробити національний комплексний культурно-естетичний код.

Михайло Грушевський у 1918 році писав: "Україна ХІХ в. була відірвана від Заходу, від Європи і обернена лицем на північ, ткнута носом у глухий кут великоросійської культури й життя. Все українське життя було вивернене з своїх нормальних умов історично і географічно зформованої колії й викинено на великоруський ґрунт, на потік і розграблення"¹. Це не могло не породити спротиву, а отже — необхідності ідеологізації культурного процесу, який, в силу об'єктивних обставин, повинен був запліднитися національною ідеєю.

Основною причиною надмірної ідеологізації духовного життя України була відсутність державности, колоніальне становище українського народу в системі двох імперій — Російської та Австро-Угорської. Цей стан України зумовлював відповідну політизацію діяльності багатьох представників культури і науки. Саме із середовища передусім української гуманітарної інтелігенції виходили ідеологи перших українських політичних партій.

Так, головними діячами двох, утворених на початку 1900-их років, партій — УДП (Української демократичної партії) і УРП

Микола Жулинський

¹ Скорочений варіант доповіді, виголошеної на Славістичній конференції в Оксфорді у травні 1990 р.

(Української радикальної партії), які наприкінці 1905 року об'єдналися в Українську радикально-демократичну партію (УРДП), були письменник, публіцист і науковець Олександр Лотоцький, видавець і літератор Євген Чикаленко, вчений-літературознавець Сергій Єфремов, письменник Борис Грінченко.

Революційну українську партію (РУП) в 1900 році заснував історик Дмитро Антонович, а її активними членами-ідеологами стають письменник Володимир Винниченко, публіцист Симон Петлюра, вчений-економіст Микола Порш... Своєрідне ідеологічне ядро цієї партії створювали письменники, публіцисти, історики літератури і мистецтва, літературні критики Микола Вороний, Дмитро Донцов, Олександр Олесь, Спиридон Черкасенко, Іван Стешенко, Микита Шаповал, Адрій Жук, співпрацювали з цією партією, хоча організаційно не були зв'язані, Михайло Коцюбинський і Леся Українка.²

Політизація культурного життя України була історичною необхідністю. Виголошена у 1900 році харківським адвокатом Миколою Міхновським промова на Шевченківському святі в Полтаві, стала, по суті, першим програмним документом Революційної української партії. Саме тому ця промова під назвою "Самостійна Україна" була опублікована в 1900 році як перше видання РУП.

За п'ять років до появи *Самостійної України* молодий галицький радикал Юліан Бачинський спробує обґрунтувати необхідність державної самостійності України в брошурі "Україна *irredenta*" (1895). Іван Франко зразу ж зареагує на цю працю, яка так бурхливо захопила читацьку увагу галичан, статтею-рецензією в журналі *Житє і Слово* (т. IV, 1895). На його думку, брошура Ю. Бачинського "важлива як факт нашого політичного життя, як прояв національного почуття і національної свідомости", бо "є це перша на галицько-руськiм ґрунті спроба синтези певних поглядів і наукового обставлення того, що автор відчув як потребу свого розуму і своєї душі"³ А саме такі прояви національних почуттів і поривань, саме такі народні потреби синтезовані у формі маніфесту, породжують великі історичні події. "А раз відчута буде — у кого з національних, у кого з економічних причин — потреба політичної самостійності України, то справа ця ввійде на порядок дня політичного життя Європи і не зійде з нього, поки не здійсниться...", — переконаний Іван Франко.

Стан гнобленої, національно упослідженої нації породжував емоційні спалахи протесту в особі українських письменників романтичного напрямку і особливо в особі критичних реалістів, які безжально аналізували систему антилюдських обставин, утверджували ідею неминучого соціального оновлення і відродження трудящої людини та акцент на критичній аналізі обставин реальності. Апеляція до народних мас, служіння соціяльній ідеї гальмували

природний шлях літератури і мистецтва нових форм, засобів і жанрів. Через те й визрівав протест проти натуралізму, вузького просвітянства, "грубого реалізму" ("грубого реалізму" не визнаю, терпіти не можу "Тюремних сонетів" Франка, але закоханий в його "Зів'яле листя", — писав Микола Вороний), бажання якось наблизитися до новітніх течій європейської культури, зруйнувати стереотипи і нормативи реалістичного побутописання. Той же Микола Вороний, готуючи до друку альманах "З-над хмар і долин", закликав українських письменників зі сторінок *Літературно-наукового вісника* надіслати твори, які б відзначалися "європеїзмом", філософськими узагальненнями, новаторськими формами, "де було б трошки філософії, де хоч клаптик яснів би того далекого блакитного неба, що від віків манить нас своєю недосяжною красою, своєю незгальною таємничістю".⁴

Народжувана теорія і практика "мистецтва для мистецтва", згідно з якою естетичні здібності абсолютизувалися, перетворювалися в силу, здатну впливом краси, чистої форми, витвореною фантазією митця, новою естетичною реальністю врятувати людину від мерзот дійсності, вступала в конфронтацію з методологічними принципами критичного реалізму. Згадаймо лише реакцію Івана Франка на маніфест "Молодої музи", хоча у своєму відгуку він зауважує поривання "громадки молодих людей, перейнятих спільними поглядами, що зважилися без огляду на всякі посторонні обставини служити своїй ідеї, працювати для неї і притягати до себе інші творчі душі, витворити нову літературну школу, що з часом може цілій нашій літературі надати новий, досі в ній небувалий напрям".⁵

Категорично однозначне тлумачення деякими критиками, як М. Грицюта, поглядів Івана Франка на український модернізм на зразок: "Борючись за утвердження і розвиток реалізму й ідейної наснаженості літератури, Франко гостро виступав проти декадентсько-модерністських тенденцій, занепадництва і аполітизму",⁶ не має достатніх підстав. Адже у своїй рецензії на поетичну збірку В. Пачовського *Розсипані перли*, яку він помістив в огляді "Наша поезія в 1901 році", Іван Франко, вітаючи появу в українській літературі "нового, талановитого та плідного поета", звернув увагу саме на ефективність психоемоційного самовираження поета за допомогою підсвідомої афективної сили слів і образних сполучень. "...В його віршах, крім формальної мовної та загалом поетичної вартості, мене цікавить власне їх психологічний підклад, та духовна і моральна фізіономія автора, що без його волі й свідомості (підкреслення моє. — М. Ж.) риса за рисою малюється в них".⁷

Ця прихильна критика Франком-реалістом поезій майбутнього молодомузівця прозвучала в 1902 році, а відгук на маніфест "Молодої музи" надруковано в 1907 році. За рік до цього

іронічно гострого, доволі скептичного "прочитання" маніфесту Франко друкує коротку рецензію на збірку поезій "Ой люлі смутку" іншого молодомузівця Петра Карманського, в якій він із розумінням сприймає "могутню струну меланхолії": "Се не песимізм, не філософічний погляд на марність і безужиточність сього світу, се, власне, меланхолія, погляд на світ крізь сльози, безвихідна сумними подіями власного життя навіяна туга й резигнація".⁸

Нема сумніву, що Іван Франко не стільки заперечував поезію молодомузівців, скільки їхній маніфест, передусім ставлення до реалістичної літератури, а також теоретичні обґрунтування кризи Західної Європи і мистецтва. Важило те, що маніфест належав перу Остапа Луцького. Франко досить скептично оцінював поезію Остапа Луцького, про що свідчить його рецензія на збірку поезій "В такі хвили". Та суть розходжень Франка з Остапом Луцьким полягає у ставленні до літератури критичного реалізму, яка, на думку автора маніфесту, в особі Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Франка, Карпенка-Карого монополізувала право на "слово життєвої правди" для "битих горем братів своїх" і подавала цю правду так, щоб "вийшла користь для недалеких хоч би днів".⁹

Франка образило те, що Остап Луцький і молодомузівці так вузькоутилітарно витлумачили твори критичних реалістів, звели їхню творчість до прагматичного "вимірювання" задуму і способів його реалізації.

Автор *Панських жартів, Для домашнього огнища, Мойсея* не міг змиритися з тим, що кожному описану ним та іншими реалістами "подію можна було сконструювати метром і кожному їх тенденцію звичайним розумуванням"¹⁰ і в полеміці з маніфестантами доводив, що твори реалістів "надихані високим ідеалізмом", бо в їхній основі "лежав ідеал чоловіка діяльного і повноправного, суспільний устрій, опертий на справедливості...".¹¹

Віра в соціальний історичний прогрес, який "забезпечать" робочі люди, ті, що обов'язково прокинуться і свій величезний людський потенціал використають на благо всіх знедолених, покривджених, стимулювала творчу енергію критичних реалістів. Вони вірили в людину, в окремого героя, сповідували надії на оновлення соціальних обставин, на незнищенність індивідуальних спротивів, які розгорнуть, мов ланцюгова реакція, масові дієства і відкривють нові історичні перспективи людині, суспільству, людству. Через те Іван Франко повністю не сприйняв естетичних засад модернізму, проголошених у 1901 році Миколою Вороним, через те Михайло Коцюбинський і Микола Чернявський звернулися з відозвою до своїх колег по перу наблизитися у своїй творчості до проблем життя, удосконалювати свій образний інструментарій, через те й інші українські письменники-реалісти осудили маніфест

"Молодої музи", через те розгорнулася полеміка на сторінках *Літературно-наукового вістника* навколо статті Сергія Єфремова "В поисках новой красоты (заметки читателя)", який різко протестував проти розриву з усталеними традиціями, обвинувачував молодих письменників, а серед них — Ольгу Кобилянську і Василя Стефаника, в сліпому копіюванні чужинецьких мистецьких форм, засобів і стилів...

З цих же причин не було надруковане в *Літературно-науковому вістнику* "Письмо в редакцию (по поводу «Заметок читателя»)", в якому автор довгого листа Гнат Хоткевич принципово полемізував із Сергієм Єфремовим і викладав своє трактування символізму та інших модерних течій в літературі!²

Ідея служіння народові доступним для широких мас словом, обстоювання його прагнень до соціальної справедливості, віра в неминучість зміни важких обставин шляхом кардинальної зміни основ існуючого ладу — все це було незаперечним аргументом на користь літератури критичного реалізму. До того ж реалістичне мистецтво мало загалом широкого читача, якому імпонувало те, що саме про нього, про його страждання і сподівання пишуть, а головне, що пишуть просто, в доступній формі, так, як є в житті, в формах самого життя. Та й світова художня спадщина, яка повільно, але все ж таки доходила до українського читача, особливо в Галичині завдяки діяльності Наукового товариства ім. Т. Шевченка, перекладам на сторінках *Літературно-наукового вістника*, просвітницьким заходам різного роду громадських товариств, масових бібліотек тощо, була в основному реалістичною за змістом і за формою. Відомо, з яким подвижництвом пропагував Іван Франко західноєвропейську — переважно французьку — і російську реалістичну літературу (Е. Золя, Ч. Діккенс, О. Бальзак, А. Франс, Г. Фльобер, М. Салтиков-Шедрін, О. Островський, Лев Толстой, М. Горький та інші), бо саме критичний реалізм тверезо, виважено аналізував європейську моральну і соціальну атмосферу.

*

Український авангард у Східній Україні не мав змоги заявити про себе своєчасно, тоді як французький, німецький, польський, російський модерн розвивався динамічно, захоплюючи в свою орбіту не лише поезію, але й живопис, музику, театр, кіно... На півдні України, а саме під Херсоном, у селі Чернянка — в центральній економії Чорнодолинського маєтку графа А. Мордвинова, жила сім'я Бурлюків. В ті роки (1907—1914) до них приїздили і довго гостювали В. Хлєбников, В. Маяковський, А. Кручених, Б. Лівшиць, М. Ларіонов та інші молоді поети-художники. Тоді ж Давид Бурлюк і підготував збірники *Пощечина общественному*

вкусу і *Садок судей II*. Перший *Садок судей* — збірник поетів кубофутуристів групи "Гілея" вийшов майже одночасно з новаторським збірником *Студія імпрессионистів* на весні 1910 року. Саме в Херсоні і Чернянці були упорядковані і видані нові колективні збірники групи "Гілея": *Дохлая луна* (Каховка, 1913), *Затычка* (Херсон, 1913), *Молоко кобылиц* (Херсон, 1913), а також перші книги В. Хлебникова *Учитель и ученик* (Херсон, 1912), *Творения 1906—1908 гг.* (Херсон 1914), друга книга віршів Б. Лівшица *Волчье солнце* (Херсон, 1914).

Є в цьому процесі зародження і формування російського авангарду на Україні певна закономірність. Безперечно, Україна була всім своїм історичним, культурним розвитком ближча до європейської культури, і хвилі нового мистецтва накочувалися через Україну. Це сприймали, хоча з певним запізненням, не лише молоді поети, але й письменники старшого покоління — Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Ольга Кобилянська, не кажучи вже про Василя Стефаника, Якова Щоголіва, Гната Хоткевича, Володимира Самійленка. Внутрішній, глибинний духовний зв'язок із західноєвропейським мистецтвом відчували передові художники.

Леся Українка, обурена нападами Сергія Єфремова і його однодумців із *Киевской старины* на неоромантизм, на символізм, замірилася вступити в аргументовану полеміку і дати відповідь "*всім взагалі антимодерністам*". Про це вона писала в листі з 7 лютого 1903 року до Олени Пчілки, усвідомлюючи всю складність такої відповіді. На її глибоке переконання, зародження українського модерну є логічною, зумовленою культурними процесами в Європі і в світі необхідністю становлення нової української літератури, передумовою виходу її на європейські культурні орбіти, свідченням духовного зростання нації, її спроможності вивести літературу і мистецтво за межі суто прагматичних, утилітарних зобов'язань перед народом. Саме український модерн дозволяв Лесі Українці відкривати внутрішній, іманентний зв'язок українського мистецтва із світовим мистецтвом і розгорнути перед українською літературою нові перспективи її жанрово-стильового оновлення і збагачення. Для цього, пише вона матері, їй доведеться —

... потривожити тіні старих романтиків і Бодлера з Верленом, простудіювати Метерлінка, веристів і визначити роль Мопассана як *поворотного* пункту *від* натуралізму до нових напрямів. Далі провести виразну антитезу німецького і французького новоромантизму і навіть порівняти берлінські літературні "кабачки" з такими ж "кабачками Латинського кварталу", посередині між Францією і Німеччиною поставити польську модерну (*chef* — Пшибишевський), а в пряму залежність від Пшибишевського — Крушельницького і спілки, виразно одрізнівши од них Кобилянську і вказавши

вплив на неї Якобсена і данців, про яких я ще сама не подумалась в моїй статті в *Жизни*.³

Ідеологічна заангажованість літератури критичного реалізму була очевидною, але авторитетні українські письменники, такі як Іван Франко, Іван Нечуй-Левицький, Осип Маковей, Сергій Єфремов, не хотіли визнавати, що потрапили у своєрідну ідеологічну пастку, зумовлену соціальними і національними домаганнями. Ідеологічна мобільність української літератури і мистецтва були історично зумовлені необхідністю.

Нове мистецтво стукало в двері, але на них ще висів замок критичного реалізму, який оберігав свідомість і почуття від ідеологічного "охолодження" і соціальної пасивності. Українська література і мистецтво були мобілізовані ідеєю соціального і національного визволення і кожного, хто покидав ряди критичних реалістів, осуджували як дезертира із поля національних змагань за свободу і незалежність України.

*

Соціалістичні ідеї, якими живилося реалістичне мистецтво, вплітаються в широкий спектр національно-визвольних домагань і значною мірою "дисциплінують" проблематику, стиль, форму творчості тих художників, які прагнули викристалізувати національну ідею і цим підвищити суспільно-виховну ефективність літературно-мистецької діяльності. Іван Франко чи не першим зауважив, що науковий соціалізм Маркса—Енгельса являє собою загрозу для національного українського руху тим, що він є явищем позанаціональним, космополітичним, що для нього "любов до народу і любов до поступу" нічого не важать.

У рецензії на книжку А. Фаресова *Народники и марксисты* (Петербург, 1899) Іван Франко стривожено зазначав із приводу поширення на Україні німецького соціал-демократизму:

Дуже сумно, що на сю доктрину ловиться в значній часті гарячіша українська молодь, хоча соціал-демократизм стає ворожо, як проти усяких об'явів суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і проти національного українського руху, і з того погляду являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в'яже руки, то соціал-демократизм краде душі, напоює їх густими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на ріднім ґрунті!⁴

І так превалюючий гносеологічний фактор у реалістичній літературі був підсилений поширенням ідей наукового комунізму,

які імпонували, за словами Франка, "знанням будучини, простотою в ставленні і розв'язанні найскладніших питань, догматичністю тез, ніби науковою фразеологією"...¹⁵

Поступовий, правда, не без конфліктних зіткнень, перехід від домінанти поширення українського авангарду — передусім до символізму, футуризму, експресіонізму, неоклясицизму — був об'єктивно закономірною літературно-художньою спадкоємністю. Та цей закономірний процес зміни творчих напрямів, стилів, форм зазнав ідеологічних корективів, зумовлених посиленою політизацією творчої і громадської діяльності представників критичного реалізму, необхідністю говорити для народу і від імени народу в доступних для нього формах, що й загальмувало внутрішній розвиток критичного реалізму, як творчого методу. Національно-культурний рух на Україні, який поступово політизувався у процесі створення і діяльності політичних партій та їхніх домагань державності України і її незалежності, вступав у протиріччя з основними положеннями наукового соціалізму Маркса—Енгельса, передусім із тезою про пріоритет класових, пролетарських інтересів над національними, гуманістичними.

У відповідь певна частина української інтелігенції намагалася культивувати національну ідею, прищеплювати почуття національної гордості, пробуджувати етнічну самосвідомість, гуртувати український народ навколо ідей самостійного суспільно-політичного і культурного розвитку (журнали *Нова громада*, *Рідний край*, *Україна*, *Світ*, *Світло*, *Сяйво*, *Українська хата*, *Дзвін*, *Українська жизнь*, газета *Громадська думка*, згодом — *Рада* та інші). Боротьба за національну рівноправність, за національну свободу, за свободу і незалежність України стимулювала активні пошуки нових форм, методів, засобів художнього вираження, і тому здобуття в 1918 році державності України так посилювало національно-культурне відродження. Логічно, що український авангард так яскраво висвітлювався, творчо вибухнув у 1920-ті роки, бо його талановитіші творці широко повірили в реалізацію ідей соціальної справедливості і національного відродження. Цей короткий період відносно повної творчої свободи, ефективно підсилюваної емоційним нагнітанням, революційною фразеологією грандіозних успіхів "першої в світі країни соціалізму", масовим зрушенням енергії мільйонів, прискорив розвиток процесу стильової диференціації і виявив різноманітність і неповторність творчих індивідуальностей письменників.

Українська творча і наукова інтелігенція включається в практичну діяльність створення культури нового — соціалістичного — типу, а, по суті, за вільний розвиток національної літератури і мистецтва, спроможних розвиватися в контексті європейських культур. Розробляються і вводяться в творчу практику нові — авангардистські — естетичні програми. Розвиваються із посиленою

ідеологізацією символізм, експресіонізм, футуризм, конструктивний динамізм (спіралізм), виробляється українська теорія поезії і прози, активно утверджується своєрідна епатажна опозиція до традиційних напрямів, шкіл, стилів (пролеткульт, футуризм), посилюється творче змагання і боротьба за високу майстерність, естетичну оригінальність та індивідуальну неповторність. Особливо посилюється необхідність відірватися від системи впливу традиційної російської літератури, передусім агресивного російського пролеткульту, і прискороно влитися в європейський і світовий художній процес (Микола Хвильовий, неоклясики). Та цей інтенсивний процес національного культурного відродження був насильницькими методами перерваний — розпочалося цілеспрямоване декретивне одержавлення культури і масові репресії.

1. *Вивід прав України. Документи і матеріали до історії української політичної думки* (Нью-Йорк: в-во "Пролог", 1964), стор. 225.

2. О. Гермайзе, *Нариси з історії революційного руху на Україні*, т. 1. *Революційна Українська Партія (РУП)* (Харків: Книгоспілка, 1926), стор. 100.

3. *Вивід прав України*, стор. 137.

4. *Літературно-науковий вістник*, кн. 9, 1901, стор. 14.

5. Іван Франко, *Зібрання творів у 50 томах*, т. 37 (Київ: "Наукова думка", 1982), стор. 410.

6. Там же, стор. 643.

7. Там же, стор. 178.

8. Там же, стор. 138.

9. Там же, стор. 414.

10. Там же.

11. Там же, стор. 415.

12. Детальніше про це див.: Н. Шумило, "Гнат Хоткевич проти Сергія Єфремова (до історії відомої полеміки)", *Радянське літературознавство*, ч. 10, 1988, стор. 40-50.

13. Леся Українка, *Твори в 12 томах*, т.12 (Київ: "Наукова думка", 1979), стор. 39-40.

14. *Літературно-науковий вістник*, кн. 6, 1899, стор. 186-188.

15. Там же, стор. 186.

ІДЕАЛИ, ПОВЕРТАЙТЕСЯ!

Про мистецтво Львова і львівський Клуб українських митців

Роман Яців

Місто, яких багато. Хібащо своїм співвідношенням ціннісних осей його жителів прямим чином залежне від роздвоєности людських душ і людських доль, від успадкованої самотності поетів. Що хотіли, хочуть і що сподіваються львів'яни, вже звиклі до регулярного перерозподілу естетичних, моральних цінностей?

Місто, яких мало. Надто часто втрачало воно свою духовну сутність, забуваючи імена своїх жертводавців і нехтуючи досвідом будівничих. Місто, яке мирилося з тим, що в нього забирали найвартісніше "своє" і міняли на чужинецьке "будь-що", і місто, яке відкидало "добрі поради" мандрівних псевдогуманістів — тих, що вишукували землі, сприятливі для вибудовування на них власних куцях "релігій". Так, Львів зберігає своє історико-поетичне обличчя і свою первісну гордість. Поодинокі і колективно його співгромадянами передається в часі його геополітична та "геопоетична" унікальність...

Бо й історична пам'ять, яка для Львова існує не в циклічних з'явах, а в постійності та конкретності, дуже щільно накладається на життєві реалії і активно впливає на формування людської психології, становлення характерів та вироблення світосприйняття. Патріотичне почуття львів'янина вирізняється особливою складністю, в ньому багато перехресних історичних, політичних, естетичних мотивацій. Та й проявлятися воно могло в різні часи з різною силою — часто ставав вирішальним фактор історичного надолуження чи компенсації: ідеї одного покоління могли губитися в наступних, але на якомусь часовому відтинку вони все ж тріумфально поверталися. Чи не ті ж обставини зробили знову актуальною категорією *призначення* (людини, міста, нації) — як відголос полемічного історико-філософського мотиву шістдесятирічної давности?¹

Мотив призначення набирає ваги в такт піднімання повалених знамен і оживлення знереалізованих гасел. Нові покоління львів'ян бачать своє майбутнє у надійних зв'язках з минулим. Тепер те минуле конкретизується, в нього повертається його справжній зміст, а з ним і задана енергія, спектр вибору історичних шансів. Сьогодні призначення — це клич і запитання не лише для групи інтелектуалів, а й для широкого загалу, обікраденого під час тривалого сну і знеохоченого до думання. Зміст праці, її мета і

Члени Клубу українських мистців (КУМ), Львів 1989 р.

Світлив Ігор Садовий

посвята, що в сумі і повинно окреслити межі цього непростого поняття, тепер настійно входить у компетентність різних суспільних прошарків, трансформуючись то в економічні вичислення, то в відроджувальні гасла. Характерним атрибутом цього процесу стають повернуті до життя забуті естетичні вартості народу, його ідеали та прагнення. Вони й нагадують про себе, так само, як манять відвідувачів одного з львівських парків давні стежини, — як би не "орокайлювали" його нову плянувальну систему після так званих реконструкцій.

Мистецтво Львова: між минулим і майбутнім

Очевидно, що за рівнем культурної спадщини не можна визначати сучасного стану речей, а точніше, специфіки нових історико-культурних ситуацій. Тому епізодичні види старого (і, в цілому, благополучного) Львова, в яких стафажно виступають суєтливі фігурки у вишиванках або джинсах, зі скрипками чи сигаретами — це лиш показники складної макроструктури сучасного урбаністичного організму. В ньому все рухається, "переливається", контексти накладаються на контексти, часові відстані розтягуються або ушільнюються. Перехожий і не думає порівнювати свої духовні чинники з довершеністю ренесансних архітектурних форм, і має в тому свою рацію. Але цей же мотив

призначення, доля якого щораз зростає у свідомості сучасника, все ж спонукає багатьох до більш вглибленого "прочитання" оточення, "намацування" тих естетичних складників, які зроблять його більш органічною часткою середовища. Навіть дещо стихійне повернення до кольорів національної символіки (зіставлення синьо-жовтих барв зустрічається не лише на прапорах, а й у дівочих прикрасах та на великих вантажних кубах автомашин "Молоко") цілком виправдане з позицій реабілітаційного періоду в історії розвитку нації. Ідеали, множтеся! Зв'язуйтеся з праджерелами та шукайте нових носіїв! Український кордоцентризм (зосередженість на серці) вітає волю з належним розмахом і відкритістю.

Але якщо повороти суспільної думки часто неврегульовані і асинхронні, то в мисленні художника будь-які коливання мають ледь не блискавичний характер вираження. Вже на основі сукупності структурних компонентів мистецького твору можна зробити висновок про початки певних переорієнтацій авторів у питаннях оцінок явищ життя чи ставлення до своєї професії, підтвердження або відступу від вироблюваної впродовж років формально-образної концепції. Звичайно, цей висновок не може вважатися всеохопним. Та й будувати його можна лише на підставі широких співставлень, маючи на увазі системну багат шаровість культури та значну динаміку змін у суспільстві в цілому.

Сучасне образотворче мистецтво Львова вже кілька років знаходиться у смугі складних організаційних перетворень. Це не зміни, здійснювані якоюсь однією силою, можновладним повелителем у центрі. Це дія багатьох чинників, посилення психологічних функцій у мистецтві та зростання у ньому ролі суб'єктивного фактора. З приходом у повсякденність нових, або колись відкинутих соціально-економічних, естетичних, моральних цінностей суспільство почало міняти стосунки насамперед з тими сферами буття, в яких склалися чи не найбільш заплутані і парадоксальні ситуації. Мертвеччина і отруйність заідеологізованого образотворчого мистецтва мала значний вплив на позбавлення у людей почуттів власної гідності, повновартісності, свободи. Нормальні потреби людини розібратися в своїх духовній сутності і присягтися перед чимось вищим у чесності своїх життєво-поступальних намірів холоднокровно нейтралізували так звані "тематичні картини", мускулісті фігури меморіалів слави та напівкомічні маски з портретів героїв соцпраці. Панно і плякати, надумані сюжетні дійства закликали до якогось абстрактного колективного співжиття. Мистецтво вірно культивувало вигідну для орденоносців ідею миру й інтернаціоналізму, не помічаючи, що виплекане дитя ставало щораз агресивнішим і загрозливим для оточення. Ідеологічна функція культури доходила до абсурду. 1982 року у Львові комплектувалася художня виставка для репрезен-

Володимир Сколоздра, *Рибалка*

тації Львова в "побратимському" угорському місті Печ, тодішній секретар з ідеології обкому КПРС висловив занепокоєння з приводу однієї дати на ідейно вивіреному поліптиху Ю. Щербатенка "Родина". Його не влаштував 1932 рік, бо він міг бути сприйнятий не лише як відзначення одного з періодів "трудового ентузіазму радянського народу", але й як час початку

голоду на Радянській Україні. "Наші ідейні противники, — заявив тоді головний ідеолог Львівщини присутнім представникам музеїв, — тепер піднімають галас про так званий голод на Україні. Було б бажаним, щоб художник змінив на полотні цю дату, скажімо, на 1931 або 1934". Підказки, що і як треба малювати, нав'язувались митцям різними шляхами; свою "любов" до мистецтва начальство декларувало навіть особистою присутністю на відкриттях та обговореннях (!) виставок. Згадаємо виставочні гасла: "Наша Батьківщина — СРСР". "Його величність робітничий клас", "Земля і люди", "Від з'їзду до з'їзду", "Ленінським шляхом"... Рецензенти виставок постійно помічали на них "велике різноманіття тем". Так тема вичленовувалась з думки, з мистецтва й своєю пустотілістю стала точним відповідником насильницької системи, яка її свого часу привневолила.

Зрештою, це був справедливий результат реалізації ідей, вкладуваних у мистецтво тими, "хто був нічим". Безсумнівно, в духовному гнобленні народу, в нищенні церков і мислячої інтелігенції мистецтво теж зіграло свою безславну, якщо не ганебну ролю. Будь-яке вождистське гасло, прикрашене словесним кремом як революційне, тут же ж знаходило багатоваріантовність мистецьких інтерпретацій, які конкурували між собою хіба жорстокістю і категоричністю при "введенні іньєкцій". Мало того, що все це подавалося мовою наймасовіших видів мистецтва (плякат, карикатура), так досить часто це виконувалось талановитими авторами, в деякій мірі новаторами в сенсі художньої форми. Коли хтось дивився на плякат "Ты записался добровольцем?", той був приречений стати "патріотом": запитання двох відповідей не передбачало. Якщо злита воедино червона маса трактора і червоно-армійця розчавлює церкву і ось-ось надолужить священика та куркуля (формально блискучий малюнок М. Черемника "Долой древнюю дедовскую деревню"), то цей символ діяв як інструкція до дії. Мистецтво (звичайно, не в абсолюті), вирване, як стверджували ідеологи, з-під обслуговуючої паразитичну клясу функції, опинилося у значно більшій залежності від повелителів, як раніше. Відомий київський письменник та культуролог Юрій Іванів-Меженко ще в 1919 році бачив потребу розібратися в психологічних суперечностях часу на прикладі явищ культури. Він писав:

Натовп, що руйнує старе і намагається утворити нові цінності, більш вартісні з його кута зору, не хоче визнавати старих, ніби то доказаних аксіом, на яких будувалась психологія творчості минулого [...]. Творчі сили, що в сьогоденній час повинні творити щось нове, ще нечуване і ніким не передбачене ще вчора, не встигли дійти до стямів від того нападу на всі традиції і звички, на яких зараз наліплено етикетки з плямучим написом "негідно народові", не можуть стати на ґрунт міцними ногами, не можуть

Петро Сипняк, *Вертер*

знайти того, що зветься "внутрішнє самовиправдання творчості". Даючи точну психологічну мотивацію художньої творчості переломного періоду, автор іде далі і виявляє основний конфліктний вузол ситуації, прогнозуючи затяжний характер кризи у стосунках між митцем і споживачем: "Трагедія сучасного поета, трагедія мистця — це є трагедія тої культури, що занадто дорого цінувала сама себе і яку дуже низько поцінував власний нарід. Нарід, який став критиком і цінувачем, не пізнав себе в тому мистецтві, котре про нього стільки балакало і плело стільки нісенітниць, що він рішуче його зрікся і не тільки просто одмежувався від нього, а навіть з легким серцем сплюндрував, і треба визнати, що плундруючи доходив до блюзнірства".²

Чи не є ці думки співзвучні ситуації у сучасному образотвор-

чому мистецтві, коли народ "не пізнав себе в тому мистецтві", яке на цей раз формувала комуністична ідеологія?

На львівському терені ці питання виникли ще задовго до того, як авторитарна система знищила останні сліди ненасильницького типу творчості попереднього мистецького періоду. Хоча Львів і не пізнав крайнощів революційних зламів, все ж на пізнішому історичному епаті неспівпадання багатьох естетичних ознак середовища з силоміць імпортованою естетикою мало не менш гнітючі наслідки для розвитку загальноукраїнської духовності.

"Про мистецьку та літературну творчість, — писав ще 1933 року відомий львівський літератор та вчений Михайло Рудницький, — почали рішати на Східній Україні люди, які хотіли перевчати Європу замість учитися від неї". Звичайно, ця думка має дискусійний характер, але автор досить аргументовано роз'яснює причини її появи. "Ті всі штудерні форми, де символізм переплутаний з футуризмом, імажинізм з народними думками — страшенно нагадують машини Дніпрельстану серед безмежів родючої землі, де мільйони голодують. В європейських позичених костюмах наша література (читай: і мистецтво — *Р. Я.*) тягне стару пісню: — пропаганду серед мас [...] Наша література не в силі вийти з тої стадії культури, в якій письменники вважають за найвище своє призначення ставати моралістами — допомагати керманічам народу, діячам, священникам і агітаторам".

Характерно, що ці питання автор розглядає у контексті загальноєвропейського культурного процесу (назва статті — "Європа і ми"). Однак у питаннях функціональних завдань і практичних результатів сучасного йому мистецтва (хоч свої спостереження він ґрунтує на літературному матеріалі) М. Рудницький доходить до спільних з цитованим Ю. Іванівим-Меженком висновків про певну трагічність розв'язок у тих же стосунках між творцем і суспільним адресатом творчості:

Над загалом наших письменників навис клятий обов'язок: навчати, промовляти до совісти, пригадувати забуту славу бувальщини, думати та творити для мас. Коли з цієї маси виросла правдива інтелігенція, то побачила, що властиво не має чого читати. Маємо найіріднішу, найсвоєріднішу літературу, але не маємо книжок, що йшли би в парі з нашими шоденними переживаннями, з нашим індивідуальним розвитком [...]. Трагедія нашої сучасної літератури в тому, що наші письменники не доходять до ідей, не виборюють собі світогляду для власної духової потреби, а дістають готовий світогляд, складений з кількох гладких стін, як скринька і добувають з неї ідеї, як партійні резолюції.³

Не думаю, що висновки М. Рудницького мають абсолютний

Роман Яців, *Церква в Карпатах*

характер; і його ж покоління літераторів та художників спростувало такі строгі оцінки. І все ж спосіб трактування самої проблеми цілком виправданий — як з точки зору минулого, так і з огляду на майбутнє.

Саме від 1930-их років мистецтво Львова значно ускладнюється за своєю естетичною природою і успішно розвиває такі функції, які ще донедавна йому не були властиві. Вже тоді пропагандистський аспект стає менш придатним інтелектуально розвиненому суспільству, яке чекає від мистецтва або морально-компенсаційної віддачі (як на рівні обивателя, так і серйозного цінителя прекрасного), так і прокладання нових шляхів в "обріях людського духу". Творча молодь вказує на потребу поглибленої роботи з художньою формою. Святослав Гординський, який вже на свої 24 роки встиг побувати і повчитися у двох провідних мистецьких осередках тодішньої Європи (Берліні і Парижі), писав у тодішній публікації про те,

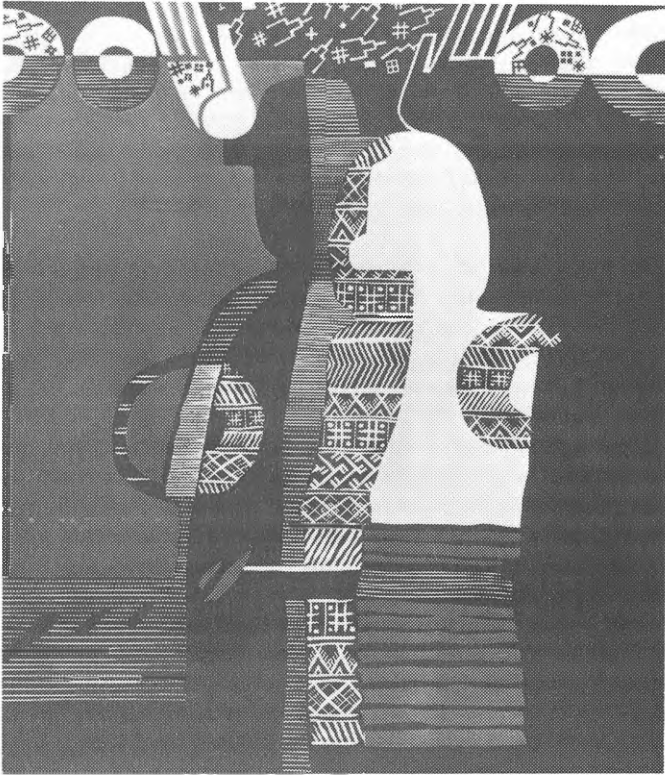
... як на одному з дискусійних мистецьких вечорів один з наших (львівських — *Р. Я.*) редакторів розбалакався про завдання українського національного мистецтва, дораджував мистцям іти в напрямку відтворення, або української історії або етнографічного побуту. Потреби такого

мистецтва, а головно з доби останніх визвольних змагань ніхто не заперечить. Дійсність цього вимагає. Але, коли вже йде мова про саме мистецтво, чиж справді в цей спосіб воно буде здібне виховувати мистецький смак загалу й дати щось більше над чисто громадянські вартості? Можна сумніватися у цьому; ми створили б шонайбільше щось у роді безмежно нудної "штуки народової", якою можна заповнити тричотири історії, але яке не дає нам образу ніякого національного мистецтва, що ріжнила б його від чужинних [...]. Завдання нового українського мистецтва дати вияв своєї національної живучості і нових, зв'язаних міцно з життям поглядів на світ, наскрізь сучасних *по формі і духу*, а не продукцією сентименту.⁴

Але формальні чинники мистецтва так і не зуміли знайти у суспільстві більш прихильний відгук, ніж літературно-розповідні.

І далі покутує у нас злощасне переконання, — писав ще один львівський митець, прибічник авангардного мислення Володимир Ласовський шість років після викладених вище думок С. Гординського, — що мистецтво то люксус, а картина то декорація стіни, що має на меті виповнити пусте місце на стіні ждальні пана доктора чи директора. І такі шукають у нас у картині того, що находять в дешевих олеодруках: поганеньких колірних ефектиків ("ах, яке те яблучко червоненьке — аж хочеться з'їсти") бездумного реалізму ("ці постаті як живі") літературної, не малярської тематики ("бо то, панодію, нехай на образі буде зимальовано все: люди, коні, корови, хати, шоби то все говорило, шоби чоловік мав на що подивитися"). І далі тужать за вершком національного мистецтва: українською матейківщиною. Далі найгостріше осуджують спроби формального шукання і досконалення і далі, далі плястичного мистецтва не потребують як не потребували...⁵

Так львівські художники, які шляхом частих контактів з Заходом зіткнулися з мобільністю та багатоаспектністю сучасної художньої культури, усім еством прагнули повернути українську громадськість до тих естетичних цінностей мистецтва, які, при умові їх плекання та суспільного визнання, могли б увійти в обіг з загальнолюдськими духовними цінностями і вже тим, за висловом Івана Іванця, якнайбільше себе "опанцирити" у складному передвоєнному світі. Але ті ж митці, в яких потяг до новизни був не що інше, як органічна частка їх національно-творчих почувань, як умова для самозвіту про своє історико-культурне *призначення*, могли розуміти і розуміли, що в жодній західноєвропейській державі, навіть при функціонуванні численних морально-, матеріально-компенсаційних служб стосовно культури, відношення загалу до мистецтва не було ні ідеальним, ні одностайним. Людство все віддалялося від однозначного розуміння природи і

Дмитро Парута, *Весільна пісня*
(права частина триптиху)

призначень мистецтва; обставини економічного ринку все більше втручалися у сферу духовно-чуттєвих функцій творчості. Ринок виправдовував усе — і авангардизм, і академізм, і кіч. Ринок поділив глядача на передового і відсталого (залежно від того, хто чого від мистецтва чекав), але й об'єднав його на основі скали рівноцінного духовного вибору. Українське мистецтво Львова тоді теж знаходилося у стані множинності виконуваних ним функціональних завдань. Логічно видозмінювалася кон'юнктура взаємозв'язків між трьома клясичними ланками: замовник — мистець — споживач. І хоча до українських художників не могло, з відомих політичних причин, доходити якоесь державне піклування (за приблизними даними 1939 року лише 2-3 українці мали творчі майстерні),⁷ усе ж фах художника надійно ввійшов у свідомість багатьох галичан як важливий елемент загальнонаціональної ідеї

духовного унезалежнення українства у його настійному стремлінні до повноти національного та міжнаціонального буття.

Вже у значно пізнішій фазі розвитку української мистецької думки, у 1970 році один з активних співтворців українського мистецтва ХХ століття Петро Андрусів у своїй ґрунтовній статті "Українська мистецька культура" точно й аргументовано називає основні причини певної обмеженості української інтелігенції при сприйнятті нею художніх явищ:

1. Цілий цей сучасний мистецький рух проходив в релятивно короткому часі в часі двох десятиків літ між двома світовими війнами. Це був вистарчалний відтинок для того феноменального вибуху нової творчої енергії в нашому мистецтві, але на трівкіше діяння цього мистецтва на ментальність і психічне засвоєння його українською інтелігенцією, цей час був надто короткий;

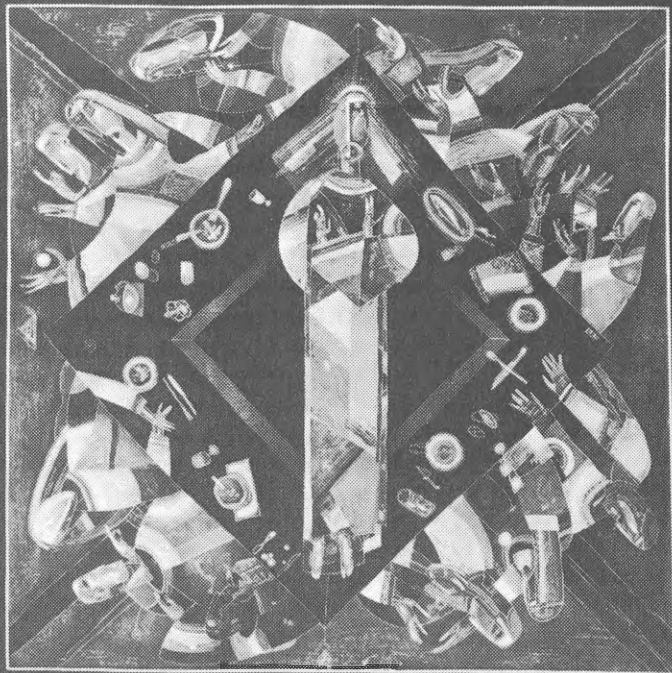
2. Сучасна українська інтелігенція в своїй головній масі виводить свій духовий родовід із селянського середовища і буйний, багатий, від віків плеканий український фольклор тяжить на її душі та достатньо заспокоює її естетичні потреби. Сумблімоване мистецтво переважно тоді знаходить відгук в психіці українського інтелігента, коли воно в якійсь мірі є духовою паралелею до того фольклору;

3. Брак ширшої дидактично-виховної програми, в якій містились би усесторонньо розроблені методи поширювання підставових відомостей про українське мистецтво при помочі відповідно достосованої літератури, викладів та практичних обговорювань мистецьких творів, при помочі популяризування репродукцій мистецьких творів в посібниках, в журналах, в періодичній пресі — тощо;

4. Великі політичні труднощі та економічні недостачі, в яких українське населення жило під окупацією Польщі, спричиняло те, що глибше зацікавлення явищами мистецької творчості не могло розгортатися. З уваги на брутальну дійсність мистецтво ставало недосяжним люксомом, на який у нас могли здобути лише дуже рідкі доми — так званої суспільної верхівки.⁸

Свої узагальнення щодо мистецьких процесів у Львові та інших осередках, де працювали у 1920—1930-их роках українські мистецькі громади, Петро Андрусів проєктує на сучасного українського інтелігента в діяспорі:

Його запас відомостей і зрозуміння істоти мистецьких явищ за останні сорок років нічого не змінився. Коли ж ми бачили дещо більше зацікавлення мистецькими творами, то за малими виїмками у більшості випадків воно відносилось — радше — до тематично-оповідальної сторони творів ніж до їх суто мистецьких вальорів. Фольклор — з його побутовим багатством і образівістю в переказах, в думках, в колядках та у веснянках —

Роман Романишин, *Темна вечеря*

був і даліше є, головною призмою, якою український глядач дивиться на кожне мистецьке явище і при помочі якої він кожний твір остаточно оцінює. Усе інше, що в кругозорі тої призми не вміщується, майже ніколи не зможе дійти до його зрозуміння.⁹

Ось на такій стадії нерозв'язаности багатьох питань мистецької практики, незформованости системи взаємозалежності, а, отже, і взаємовимог між митцем і споживачем, недовершености дії ієрархічної скалі цінностей мистецтво Львова довоєнного періоду і було передане у спадок майбутнім поколінням. Те, що ті питання були на поверхні навколокультурницьких дискусій часу, свідчило на користь того, що українське мистецтво входило у смугу свого найвищого розвитку — достатньо було просто не відсторонюватись від їх розв'язань. Це ж підтверджували досягнення в ділянці освоєння художньої форми. В яку прірву треба було провалитися, щоб цей гігантський інтелектуальний досвід, цей

естетичний скарб швидко і трагічно втратити, та й так віддалитися від сутнісних питань Мистецтва, що досі неможливо до них повернутися в таких масштабах!

Непорозуміння з заповітом, або мистецтво молодих

А втім, чи був якийсь заповіт, а якщо й був, то чи він кимось прочитаний, чи справді він комусь потрібен? Чи є конкретні адресати, в ім'я яких страждали, сумнівались і "чубились" митці минулих поколінь, примножуючи, таким чином, духовний фонд нації? Агресивний соцреалізм, який у повоєнний час поряд з іншими репресивними органами зайнявся "вискребуванням" з пам'яті львів'ян їх найвищих духовних осягнень, добився підневолення собі живої мистецької думки. Згасали емоції минулих гомінких літ, художницький фах мілітаризувався і готувався до "сторожі" ідей соціалізму і комунізму. Одним з магістральних шляхів позбавлення українців власних світоглядних основ культури стало насильницьке вкорінення елементів чужинецьких культур, та ще й у відсталих (за часом) зразках, як, наприклад, "актуалізація" мистецтва російських художників-передвижників. Від спрямованості до основного річища модерного світового мистецтва львівські художники були злочинно відтягнуті до виконання тих соціальних функцій, які співставимі лишень з низинними пластами культури. Але навіть така умова була узгоджена рядом інших обумовлень. Так, реальність в методологічних засадах соцреалізму повинна була поставати в ідеалізованих моделях. Фолкльорний матеріал повинен був осмислюватися виключно крізь призму "регламентованого гуманізму". Мотиви боротьби добра зі злом були допустимими лише для конкретної ідеологічної, класової обробки глядача. Повчальним може стати (за наявністю точного документу) приклад реалізації тих же програмних настанов в іншому, духовно закабаленому народі — Литві. Коли один з цільних литовських прозаїків Казіс Борута в перші повоєнні роки звернувся до національних фолкльорних джерел, його вишукано звинуватили в тому, що

... Борута вибрав фолкльор, фолкльорну творчість не тому, що хотів при його допомозі зобразити народну боротьбу. Він не шукав в фолкльорі тих елементів, які надихали б народ на сьогоднішню боротьбу. *Видається, що з допомогою фолкльору письменник хотів залишитись осторонь від сьогоднішньої дійсності та її битв, які, подібно, не дають надхнення і не хвилюють. Тому цілком зрозуміло, що, не зрозумівши цих битв в сучасності, він не міг зрозуміти їх і в минулому. Не бачачи народної боротьби в сьогоднішньому дні, він не зумів знайти її і в фолкльорі*¹⁰ (підкреслення моє — Р. Я.).

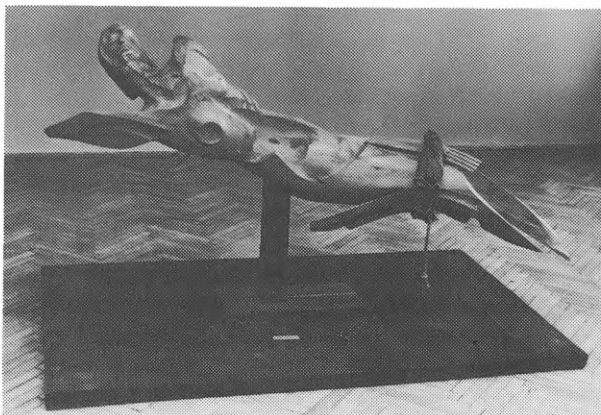

Василь Ярич, *Блудний син*

Так і в образотворчому мистецтві Львова з фолкльору по суті вилучений такий масив історико-духовних цінностей, що авторам

залишалося вибрати лише між кількома поверхневими мотивами (щасливий побут сьогодення, знеславлення соціального гноблення в минулому, музично-танцювальні візії на користь радянського ладу, що приніс на галицькі землі справедливість і достаток). А втім, який фолкльор. Художників, згідно з графіками, відряджали у колгоспи, настійно рекомендували детально фіксувати кожен виробничий процес, жести і міміку, в яких би відчувалася велич і краса визволеної з-під ярма людини. Відомі приклади, коли митці жалілися, що не встигають пристосовуватися, щоб на гаряче "ловити прояви колективної праці", що "в майстерні [...] рівно стабілізоване світло", а в пленері "воно змінюється і не дає спокійно малювати". Це вже був відчай тих майстрів, які звикли до послідовної і чесної роботи з художньою формою. Але яка там "форма"! На зборах активу Спілки радянських художників України у Львові 2 серпня 1946 року Леопольд Левицький визнав, що "в своїх останніх працях [він] досяг певних позитивних наслідків (лінолеум) і що в цьому допомогло [йому] те", що він "перейшов шляхи формальних шукань", після чого був моментально звинувачений у формалізмі і зразу ж дістав від чиновника "роз'яснення [...] в деяких питаннях, що стосуються до мистецтва".¹² Саме в цей час були сформульовані ті гасла, які вплинули на психологію творчості львівських художників майбутніх поколінь і які допомогли тримати мистецькі процеси під строгим ідеологічним контролем: "Торкаючись західних областей України, де політична свідомість ще не така висока, мені здається, ще рано давати людям можливість вільного вибору тем" (із виступу Володимира Любчика, одного з винишувачів прекрасних львівських музейних колекцій українського мистецтва ХХ сторіччя, на конференції художників західних областей України у Львові 1953 року).¹³

Ці слова не дарма "знайшлися" саме в цьому розділі статті, якби вказуючи на складну і драматичну природу мистецтва Львова в його намаганнях залишитися Мистецтвом, а не засобом ідеологічного одурманення власного народу. Інспірованою системою інструкції щодо заборони "вільного вибору" намагалися протистояти численні львівські художники — ті, які відчували сигналізовані з минулого ідеї та ідеали. Але... З минулого проникали хібащо якісь незначні частковості, цитати. Найтривалішим (бо найменш дратівливим) для чиновників залишався відгомін "імпресіоністичного буму" в обміщаненому пласті передвоєнної культури Львова. Це була єдина мистецька течія, яка обіцяла органічно злитися з директивно впроваджуваним "реалізмом" і не приносити особливих життєвих клопотів її прихильникам. Ідеологів міг вдовольняти нейтрально-споглядальний характер краєвидів, натюрмортів, які з легкістю могли переконувати будь-кого у вдячності художників новому суспіль-

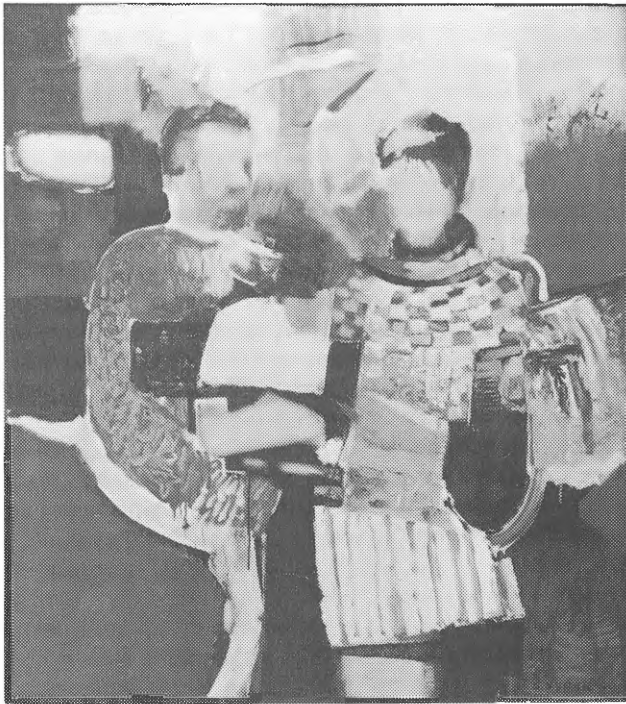
Петро Старух, *Дума про ненародженого*

ному ладу. Але тут цікаве те, що наявність саме цієї тенденції утривало дію властивого саме Львову, історично складеного естетичного фону, завдяки якому, як і колись, можлива поява і явищ вищого мистецького порядку. Та й поетична специфіка Львова така, що навіть за умов відкритого терору супроти його громадян, місто мовчки виробляло потенції на майбутнє своїм невловимим містичним змістом, дією магічного біополя, енергією зіткнення ідей двох древніх синтетичних культур Сходу і Заходу. Обмежені в тематиці та експлуатації художньої форми, але не зрікаючись свого індивідуального і колективного досвіду, Олена Кульчицька, Ярослав Музика, О. Шатківський, Маргарита та Роман Сельські, Омелян Ліщинський, Галина Липа-Захарясевиц та інші, вже зформовані на той час митці, зуміли підготувати своїх наступників до рішення тих завдань мистецтва, які в часи розумової стагнації неможливо було розв'язувати безпосередньо їм. Це рішуче вплинуло на користь процесу безперервності у розвитку традиції. Це підтвердив і рух львівських "шістдесятників", який вперше актуалізував високодуховні явища минулого і поставив перед наступними поколіннями широкомаштабні творчі завдання. Інша справа, що шляхом залучення львів'ян до участі в московських та інших загальносоюзних виставках було позбавлено авторів, особливо молодих, чітких мистецьких орієнтирів. Процес настільки ускладнився, що за короткий час художні твори львів'ян помітно уніфікувалися за середньосоюзними зразками, а ті явища, які не підчинилися цій тенденції, почали, в інтерпретації деяких погордливих інтелектуалів, "сповзати до провінціалізму".

Саме тут вчасно звернутися до позиційних аспектів "молодіжного" мистецтва, оскільки саме молодь на багатьох вузлових

моментах історії культури давала найточніші корективи і оцінки. Молоді автори, яких за часом професійного становлення можна умовно назвати "восьмидесятниками", впритул зустрілися з тими довільними і легко зляконізованими претензіями до мистецтва, яке не хотіло втратити своєї геополітичної своєрідності. Кінець 1970-их — початок 1980-их років — вища точка в інтернаціоналізації мистецтва народів СРСР. Його так і називали радянським; готувалися монографії та дисертації з проблем "духовної спільності братніх культур". Регіональні мистецькі школи матеріально заохочувалися працювати під певні, впроваджені у центрі, тематичні, стилеві ідеї. Збільшення проценту схожості між окремими елементами різних культур ішов на користь основної концепції про злиття націй. Очевидно, що при такій розлогій і продуманій заохочувальній системі молодим авторам було важко втриматись у межах власного світосприймання, а тим більше зважати на специфіку свого середовища. В заходах Львівської організації Спілки художників України переважало низькопоклонство перед Москвою, Ленінградом. Приватним шляхом художники розширювали географію зацікавлень Грузією, Вірменією, Литвою, Естонією. Колись, ще в 1960-их роках, таким же чином у мистецтво Львова були привнесені уламки так званого "суворого стилю". Від того герої львівських творів "по-сибірськи помужніли", від тайгового сонця орум'янилися, від полярного снігу наситились блиском в очах. Тенденція до портретної типізації, монументалізація сюжетних багатофігурних сцен збезцінили людську особистість, незалежно від того, що художники полюбили поетизувати людські руки, рухи і побутове майно. Від помпезних полотен львів'яни беззастережно, в гущі творців багатонаціонального мистецтва, перейшли до малих форм і вчасно "інтелектуалізувалися". Довільно і некритично входили у мистецтво Львова невластиві його естетиці елементи, роблячи щораз більший хаос у процесі і відкладаючи розв'язання справді актуальних питань львівської художньої школи на значно пізніше майбутнє.

Звичайно, було б надто сміливим очікувати чогось більшого від мистецького центру, який, прямо кажучи, так не поважав своєї генеалогії, настільки не цікавився нервами свого великого мистецького минулого. При наявності цілого ряду спеціалізованих музейно-пропагандистських і освітніх закладів, цілої критики і мистецтвознавства при Спілці художників майже не було серйозної скоординованості зусиль задля реконструкції повновартісного мистецького життя. Фахівці-мистецтвознавці мирилися з обставинами заборон на явища та імена, вдовольнялися клаптиками газетних полос у партійній пресі для кількакратно відцензурованих публікацій. Чи то за вказівкою, а чи й без неї, видатні діячі клясичного українського мистецтвознавства не були

Борис Буряк, *Автопортрет з дружиною*

допущені в серцевину сучасного мистецтвознавства і критики. Його обличчя і проблематичне коло визначала московська школа, причому у нерівних (за науковою якістю) зразках. Це виявилось дієвим фактором вторинізації національної мистецької думки.

В такі умови, в таке коло проблем і було "втягнене" молоде покоління львів'ян вісімдесятих років. Покоління, яке, як і "шістдесятники", знайшло відповіді на численні теоретичні й практичні питання, і яке спричинилося до вироблення нової історико-культурної ситуації. Звичайно, конструктивну основу цієї ситуації забезпечило покоління старших, зокрема тих, які були позбавлені будь-яких дій в 1960—1970-ті роки. Все ж у "восьмидесятників" виявилось дещо інше ставлення до мистецтва, інші ідеали та шляхи до них. Назвемо основні характеристики творчості молодих авторів за останнє десятиліття — в найзагальніших і типових тенденціях, проявах, фактах.

До середини 1980-их років, коли чиновницька верхівка Спілки художників та дотичні до неї служби партійних органів, управління культури намагалися зберегти престижність так званої тематичної картини (а з нею і всього "найпередовішого творчого методу"),

окремі автори ще зверталися до цього громіздкого літературно-розповідного жанру, хоча в основу сюжетів вводилися менш прямолінійні і менш ідеологічні мотиви. Саме на цей час припадає вичерпання "клясичних тем" соцреалізму: ленінської, героїко-революційної, "теми праці". Намагаючись втримати у мистецтві революційний патос, адміністративні керманічі вирішили тимчасово переспеціалізувати художників на більш конкретну героїчну тематику (міліція, пожежна справа, прикордонна служба), сподіваючись на достойний "тематичний" ужинок. І все ж навіть такі зусилля потерпіли крах під шораз сильнішим натиском загальносвітової дискокультури. В молоді шораз активніше пробуджувалися лірично-особистісні відчуття: мистецтво, як і популярна молодіжна музика, шукало виходу до настроєво-організуючих, компенсаційних, відпочинкових, а то й розважальних, суспільних функцій. Львівське мистецтво дедалі щільніше входило у свою "метафоричну смугу" розвитку. Політичні корективи (зміни партійних і державних лідерів у Москві) привнесли більш рішучі методологічні переоцінки. Тенденція до припинення практики організації "тематичних" (в сенсі ідеологічних) виставок внесла серйозні зміни у виставочну діяльність взагалі. Помітно "перекомплектовувались" склади учасників виставок — зменшилася доля участі у них представників старшого і середнього покоління, членів Спілки художників. Відкритість роботи виставкових комітетів позначилась на більш справедливому (з мистецького боку) відборі виставочних експонатів. Зміни в офіційних художницьких структурах не могли не вплинути на інші рівневі пласти образотворчого мистецтва — як на самодіяльність, так і на неофіційне мистецтво (яке представлене не лише орієнтаціями на авангард, а й на творче волевиявлення взагалі).

В середині 1980-их років формальні шукання у мистецтві починають отримувати ледь не перші моральні стимули: допуск до офіційного глядача, легальних виставочних залів, державного матеріального заохочення. Момент легалізації став невітшим для цілого ряду авторів, які звикли перебувати в стані напівлегендарності: перші ж виходи деяких нонконформістів на ширшого глядача спростували сорйозність мистецько-формальних якостей їх творів. Зрештою, попереду ще всю мистецьку спільноту чекала розкомплексація поглядів. Ще не були вироблені (та й не вироблені дотепер) чіткі естетичні критерії оцінок образотворчого мистецтва у всьому багатоманітті своїх виявів. Давалася взнаки криза теорії суспільних функцій мистецтва. Мистецька критика тривалий час абсолютизувала його естетично-виховні аспекти; керуюча політична сила — КПРС — бачила у мистецтві вірного помічника у своїй ідеологічній роботі; а тим часом мистецтво, навіть в режимних умовах функціонування, врахувало усю гаму інших, глибинних

потреб суспільства, і орієнтувало на них свою жанрово-видову структуру.

Помітними фактами зрушень у мистецькому середовищі Львова стали дві виставки — одна обласна молодеча (1985 року) та умовно названа організаторами "Виставка львівського авангарду" (1986 року). Свобода експозиційних рішень та максимальна довіра авторським концепціям мистецтва дозволили виявити усю "безкрайність", світоглядних, поетичних даних офіційних і неофіційних художників, врахувати увесь теперішній мистецько-формальний досвід сучасного мистецтва Львова. Навколівиставочні дискусії незрівнянно розширили проблематику розмов про мистецтво; в багатьох виступах зацентровано на недовірі чиновницькому "підкуванню" про мистецтво. В цілому це був перший сильний поштовх в бік незалежнення художньої культури від вироблених системою догм, ідеологічного насильства, кабінетно розроблених і рекомендованих (!) мистецтву функціональних завдань. Виставки підтвердили наявність окремих формально-мистецьких течій, хоча, на той час, важко було відрізнити у них авангард від псевдоавангарду, "нові хвилі" від абсолютної безпорадності при роботі з художньою формою.

І виконавці, і глядачі одноголосно визнали, що питання смаку (не обов'язково художнього) повинно відігравати одну з провідних ролей при налагодженні нової структурної ситуації в сучасному мистецькому процесі. Споживач творів мистецтва визнаний завжди правим: він не може бути поганим від іншого споживача, який має цілком полярний погляд на однакові явища. В системі замовник — художник — споживач об'єднуюча одиниця має право обмежувати свої творчі завдання. Так, художник може бути природно обдарованим поетом малярства, а може бути добротним ремісником, скажімо, в ділянці естампу чи різьби в дереві. Він може творчо моделювати весь світ, а може скрупульозно ілюструвати якесь літературне джерело. Може бути наполегливим і впертим у дотриманні складної метафоричної мови, а може повністю підчинятися волі замовника, і в деталях, і в концептуальній заданості поступаючись перед чужими смаками. Так мистецтво Львова почало звільнятися від примітивних характеристик за ступенями ідейності, партійності, народності, тематичної значущості і почало поступово входити в систему нових ринкових відносин.

Але було б несправедливо вважати, що саме обставина формування мобільного ринку змусила художників об'єднуватися в нові організаційні структури. Спершу виникло товариство "Центр Європи", потім "Шлях", об'єднання незалежних українських художників та Клуб українських митців (КУМ). По суті, кожне з цих творчих об'єднань вже фактом свого виникнення засвідчило рішуче

невдоволення ледь животіючим мистецьким процесом і виявило бажання хоча в межах невеликих творчих груп активізувати міжхудожницькі контакти. Без якихось сенсаційних маніфестів, уникаючи радикальних формулювань, програми об'єднань у багатьох своїх пунктах були близькими. Абсолютної ідентичності в поглядах, звичайно, не спостерігалось, тим більше, що за своїм складом ці об'єднання були нерівними. За винятком КУМ, усі члени трьох гуртків не перебували у Спілці художників — як правило, зігнорували її. У "Центрі Європи" перебувають як вихованці спеціальних художніх закладів, так і аматори. Товариство незалежних українських художників об'єднує і художників, і літераторів, і філософів. Члени товариства "Шлях" — в основному молоді художники одного приятельського кола (не обов'язково обмеженого Львовом), які зішлись під спільним гаслом плекання сучасного українського мистецтва, позбавленого будь-яких кон'юктур. Характерно, що три з чотирьох згаданих товариств одним з важливих пунктів своїх програм вважають підбір колекцій для створення у майбутньому музею (галерії) сучасного українського мистецтва. Майже кожне з об'єднань відчуває себе прямим спадкоємцем ідей і засад колишньої львівської Асоціації Незалежних Українських Мистців, кожне прагне виконувати різносторонні функції АНУМ — але вже на сучасному етапі культурного розвитку. Жодне з них не може порівнятися з АНУМ в сенсі організації мистецького процесу, в серйозності, конструктивності і послідовності реалізації конкретних шляхів ідеальності. І все ж заповіт генерації *великих* був почутий і зрозумілий. Знову повертаються зліквідовані часом ідеали...

Клюб: консолідація чи колективофобія?

Коли наприкінці 1988 року задумувався новий мистецький гурток, названий згодом Клубом українських митців, ніхто з реальних художніх сил Львова не міг би взяти на себе відповідальність спрогнозувати майбутнє. Децентралізація мистецьких сил шораз поглиблювалася. Кожен мав свої аргументи участі й неучасті у виставках; на якийсь час офіційні та неофіційні митці помінялися своїми атрибутами — перші замкнулися у стінах своїх робітень, другі понесли свої заповищені експерименти на полотні у виставочні залі та на авкціони. Бездіяльність художньої критики (яка не мала сил спромогтися на щось більше, як захоплення успіхами чужинців та "вишукування" у мистецтві Львова одних "непровінціалів"), відсутність хоч найменш серйозних теоретиків образотворчого мистецтва переклало вирішення організаційних завдань на самих художників-практиків. Саме з їх ініціативи (а саме живописця Бориса Буряка, скульптора Володимира Савчука,

графіка Володимира Сколоздри та деяких інших митців) 1 грудня 1988 року відбулося перше зібрання "... ініціативної групи по створенню добровільної громадської госпрозрахункової організації професійних художників та мистецтвознавців, що об'єдналися на основі спільних ідейно-естетичних принципів для творчо-виробничої та громадської роботи і організації виставок".¹⁴ Коли в широкому колі майбутніх членів Клубу обговорювалися причини потреби такого об'єднання та напрямки його функціонування, погляди і побажання молодих художників (до речі, в основному членів Спілки художників України) були надто різними. Одні вбачали у цьому можливість активізації мистецького процесу, інші — повернення до добрих традицій українських "лівих" літературно-мистецьких гуртків типу "Музагет", "Митуса", ГДУМ, АНУМ, "Спокій", ще інші розраховували на кращі умови для самореалізації своїх творчих можливостей, а ще інші — на додаткову можливість виставлятися і реалізувати свої твори. В тій чи іншій мірі усі ці уявлення та побажання були враховані в остаточній редакції Статуту Клубу як організації, що "визнає Статут Спілки художників УРСР". Ось деякі найсуттєвіші пункти Статуту Клубу українських митців (КУМ):

В розділі "Загальні положення" зазначено, що "...Клуб утверджує принцип рівності всіх своїх членів у творчих питаннях, дискусійності, гласності, професійну критику, розмаїття думок, заперечує елітарність та кон'юнктурні підходи до мистецтва". Розділ "Завдання КУМ" доцільно подати повністю:

1. Популяризація на Україні та за її межами сучасного українського мистецтва у всій розмаїтості творчих напрямків, ідей та виражальних засобів.
2. Створення Музею сучасного українського мистецтва у Львові.
3. Заснування ілюстрованого мистецького часопису.
4. Залучення прогресивних художників та мистецтвознавців українського походження, які проживають за межами УРСР, мистецького процесу в республіці шляхом організації обмінних виставок.
5. Організація виставок членів Клубу, присвячених визначним подіям української історії, явищем культури, проведення на їх основі теоретично-мистецьких конференцій.
6. Залучення широких кіл громадськості до вирішення проблем української мистецької культури.
7. Створення умов для повної реалізації художниками та мистецтвознавцями свого творчого потенціалу, сприяння повноцінному розкриттю таланту молодих художників.
8. Піклування про художників старшого покоління.
9. Співпраця з організаціями, що проводять аналогічну діяльність як у нашій країні, так і за її межами.¹⁵

Наступні розділи Статуту мають більш прикладне, аніж програмне, значення, тому немає потреби зупинятися на них. Інша справа, що цитовані пункти аж ніяк не конкретизують колективного ставлення членів Клубу до якихось принципових естетичних питань культури, не вияснюють ні позитивного, ні негативного ставлення до сучасності, до стану мистецтва і тому подібне. Деякі завдання викладені ніби "без ентузіазму", без емоційних підкладок (які завше були помітними у програмних документах колишніх мистецьких гуртків). Дивним чином потрапив у текст термін "прогресивні художники та мистецтвознавці" — як рецидив соцреалізму. Така неприскіпливість до декларованого слова вказала на відсутність фундаментальної теоретичної, естетичної концепції діяльності об'єднання в найближчому перспективному розгорненні.

Це було зумовлене самою природою появи ідеї створення Клубу як стимулятора активніших і тісніших міжхудожницьких стосунків, своєрідного відмежування від, нерідко руйнівних, впливів на індивідуальність великих колективів зразка Спілки художників. Найбільш діяльною категорією членів КУМ були самі художники, а мистецтвознавці (Олег Сидор, Орест Голубець, Степан Костецький і автор даної публікації) прилучилися до спільної справи на дещо пізнішому етапі, ніби погоджуючись на участь, але не маючи своїх конструктивних уявлень про дальші, організаційні та творчі, кроки. Як показав час, участь мистецтвознавців у діяльності КУМ виявилась значно пасивнішою від, скажімо, мистецтвознавців-гуртківців минулих мистецьких періодів (відомо, що з АНУМ підтримували тісні стосунки Б.-І. Антонич, Михайло Драган, Микола Голубець, Володимир Січинський, Володимир Залозецький, компетентними спеціалістами теоретичної ділянки були Павло Ковжун, Святослав Гординський, Іван Іванець, Володимир Ласовський; у варшавському "Спокої" читав гостропроблемні культурологічні лекції Юрій Липа, багато писав про мистецтво співорганізатор гуртка Петро Мегик тощо). На час організаційного оформлення КУМ мистецтвознавча думка не знайшла належного місця в теоретичному обґрунтуванні нової історико-культурної ситуації в місті та моменту зворотності в децентралістській тенденції, коли знову виникла потреба в мистецьких гуртках "старого" зразка.

Звичайно, це не завадило офіційній реєстрації Клубу українських митців 17 січня 1989 року у Львівській міській Раді народних депутатів. Клуб отримав свій розрахунковий номер у банку, розробив свою емблему і оформив юридично печатку. Клуб зареєстрував своїми членами велике коло львівських художників та мистецтвознавців — по суті найбільш помітну групу на виставках молодих авторів, які, не ідеалізуючи державницької

опіки над культурою (хоч і не відкидаючи її повністю), знайшли ще один шлях вияву своїх творчих сил. Це живописці Володимир Богуславський, Борис Буряк, Олесь Коровай, Володимир Патик, Петро Сипняк, Орест Скоп, Василь Федорук, Микола Шимчук, Володимир Риботицький, графіки Богдан Пікулицький, Михайло Демцю, Володимир Забейда, Дмитро Парута, Роман Романишин, Володимир Сколоздра, скульптори Роман Романович, Василь Петришин, Григорій Кудласенко, Іван Микитюк, Володимир Ропецький, Володимир Савчук, Ярослав Юзьків, Любомир Яремчук, Василь Ярич, художники декоративно-прикладного мистецтва Тарас Левків, Володимир Іванишин, Ігор Ковалевич, Ігор Копчик, мистецтвознавці Олег Сидор, Орест Голубець, Степан Костецький і Роман Яців. У перших діях Клубу переважав національно-патріотичний ухил, коли підбиралися колекції творів в дар відновленому у Києві просвітницькому товариству "Родина", музеєві Тараса Шевченка в канадському містечку Палермо, готувався вечір пам'яті видатного художника та організатора мистецького життя Львова у 1920—1930-их роках Павла Ковжуна. "Братчики" Клубу організували свої вертепи, брали участь в організаційних заходах фестивалю сучасної української пісні "Червона рута". Протягом року відбулися виставки КУМ (при різному складі учасників, з запрошеними митцями інших міст) у Чернівцях та Рівному; члени Клубу активно виставились на організованій творчо-виробничим об'єднанням "Гердан" різдвяній виставці 1990 року "Релігійні мотиви у сучасному мистецтві". Перераховані заходи фіксують колективну участь членів Клубу, хоча організаційна сторона роботи КУМ не завжди відповідала вимогам статуту об'єднання, бо нерідко велася обмеженими силами ентузіастів (зокрема і в першу чергу першого голови Клубу Володимира Сколоздри, теперішнього голови Бориса Буряка, а також Володимира Савчука, Володимира Ропецького, Олега Сидора, Ореста Скопа, Володимира Забейди. Недостатність консолідуючих заходів КУМ спричинила незначні організаційні корективи. Зрештою, членство у Клубі не зобов'язувало художників обмежуватися виставками виключно під спільною вивіскою. За останній час відбулися, а також готуються виставки двох-трьох художників в різних складах. Виникало питання створення певних груп-філій КУМ в інших містах, але через немобільність дій, труднощі фінансового порядку (у Клубі відсутня якась обґрунтована концепція фінансової діяльності) воно залишилося на стадії самої ідеї.

Співставляючи реальну роботу з програмними основами, легко кидається у вічі локалізація вирішувальних КУМ своїх функціональних завдань. Нерозв'язаним залишається питання приміщення КУМ для початку закладення деклярованого Музею сучасного українського мистецтва (перші одиниці колекції вже є). Лише на

стадії структурно-концептуального розроблення знаходиться підготовка першого випуску ілюстрованого часопису. На базі Клубу так і не ведеться серйозних дискусій про стан і шляхи розвитку мистецтва; не досягнуто бажаного результату при спробах налагодження культурно-мистецького обміну з організаціями та мистцями з-за меж України. Навіть не вийшов досі з друку каталог Першої виставки Клубу українських митців 1989 року...

Та не лише недостатність організаційного досвіду вплинула на пониження загальної активності колективу КУМ щодо мистецького впливу на оточення, таких виживливих на даному етапі суспільного розвитку. Мистецтво Львова в цілому увійшло в смугу набуття нових суспільних властивостей, пов'язаних як з відмежуванням від свого рабського існування у минулому, так і з пристосуванням до нових ринкових відносин. Оживилась плінність мистецької продукції, першорядні зразки сучасного українського мистецтва мовчки зникають з міста свого народження. "Приватизація" контактів між художником і споживачем суттєво ускладнила будь-яку консолідуєчу діяльність. Усі ці обставини вплинули на моральний аспект колективного творчого співжиття. Так і з КУМ: як організація, він цікавий не стільки своєю монолітною єдністю, скільки множинністю людських характерів, творчих індивідуальностей.

Отож, мистецько-якісний аспект творчості членів Клубу українських митців: який він? Які його об'єднуючі характеристики і які взаємовідштовхувальні сили, що не дають втримуватись цим художникам у межах однакових естетичних чи формальних програм? Спільною ознакою їх мистецтва, свого роду приводом, під яким автори зблизилися між собою, є орієнтація на мистецтво виразно національного звучання, з певною громадянською підкладкою та увагою до традиційного елемента у художній формі. Цей момент простежується в більшості творів, виставлених у Львівській картинній галерії у червні 1989 році під час Першої виставки КУМ. Ці роботи були виконані в обставинах зрослої політичної активності широких мас, початку перегляду ідейних, моральних "непорочностей" соціалізму, навернення до замулених джерел національної духовності. Відголоски публіцистичного буму в значній мірі відбилися у психології творення молодими авторами художніх образів, хоча емоції часу "лягли" в контексті творів досить м'яко. Не могло бути однастайности в підходах до "нервів" сучасного життя; так само не було пряmolінійности в намаганнях дати власну оцінку тим чи іншим суспільним, моральним явищам. По суті, усе відбувалося на рівні образів-метафор або історико-сюжетних паралелей. Іншим шляхом "факт" сучасного життя у творах майже не з'являвся. Для зручності, тематичний бік виставки доцільно проілюструвати деякими найхарактернішими

назвами творів: "Розп'яття" (М. Демцю), "Пришестя", "Повнолулля" (В. Забейда), "Великдень на Україні" (О. Коровай), "Вмираюче село" (В. Патик), "Реквієм" (Б. Пікулицький), "Парадний виїзд" (П. Сипняк), "Опечена земля" (В. Федорук), "Радіоактивний дощ" (Д. Парута), "Переоцінка цінностей" (Р. Романишин), "Се людина" (В. Сколоздра), "Беззаконня" (Л. Яремчук), "Обірвана мелодія" (Я. Юзьків), "1933 — Україна" (В. Савчук), "Що було «завтра» і буде «вчора»" (В. Іванишин), "Блудний син" (В. Ярич), "Свою Україну любить" (І. Копчик). Вже самі назви вказують на увесь спектр духовних шукань часу, на розширення джерельної бази художників у творенні незалежної і чесної оцінки дійсності.

Незалежно від різниці в поетичних даних авторів, неоднаковості експлуатації художньої форми, в цих та інших творах членів КУМ виявилася спільність багатьох компонентів загальноестетичного порядку. Перебування в єдиному середовищі, відносна рівність в отримванні найрізноманітнішої політичної та іншої інформації виробили певну тенденційність самого ставлення художників до всього фактажного та духовного масиву сучасного життя. Такою першою і найголовнішою об'єднуючою рисою стало інтелектуально поглиблене сприйняття української теми. Вже на дальший плян відступили фолклорно-етнографічні мотиви з присмаком ліричності і захоплення. До розгляду притягаються складні, суперечливі явища національної історії, шукаються гострі характеристики їх діалектичного нутра, даються історико-філософські, морально-етичні тлумачення понять, ще недавно недопустимих для "широкого вжитку". З'являються викривальні інтонації, засудження "чогось" нерідко відбувається через самоаналізу і каяття. Мистецтво (в описуваних зразках) щораз рішучіше повертається до категорій християнської і взагалі духовної моралі, очищається від властивої соцреалізмів агресивної інтерпретації стосунків між людиною і суспільством, людиною і природним середовищем, людиною і предметним світом. Відновлення в мистецтві духовного елемента — важливий момент "відступництва" від найбільшого гріха соціалістичної культури — ідеологічного насильства над споживачем. При захисті вищих норм суспільної моралі автори часто звертаються до релігійної тематики, виявляючи через неї найбільш сутнісні поняття "прикладного" значення. Релігійні образи інколи вводяться у контекст сучасного життя, накладаються на ті поступки, які вимагають саме духовного розв'язання. Але вже у способах залучення релігійних чи мітологічних образів автори між собою віддаляються, наближаючись, таким чином, до глибокоінтимних уявлень про той чи інший аспект духовності. Одні автори (В. Ярич, В. Іванишин, М. Шимчук, М. Демцю, П. Старух) перекладають певні емоційні спалахи на мову німих знакових сцен, інші (В. Сколоздра, О.

Коровай, І. Копчик, П. Сипняк) розширюють межі сприйняття теми за рахунок виявлення деталей багатой атрибутики та антуражного оточення. Звичайно, далеко не кожен автор користується "готовими" моделями релігійної образности. Традиційна іконографія у своєму первинному (культовому) призначенні не знайшла у митців кола КУМ своїх послідовників. Але увага до композиційних схем української ікони, її образних і стилевих якостей зростає в міру того, як Мистецтво Львова хоче вирватися з небезпечної зони мистецтва "середньосоюзного типу", електичного за своєю природою і уніфікованого за формою. Наближення до свого поетичного єства, прислуховування до дії геополітичного силового поля відбувається і через нове осмислення фольклорного матеріалу. Як не парадоксально, це джерело завжди було небезпечним для сучасних українських митців через підвищену емоційність у стосунках до його щедрих потоків. Побутувала думка, що будь-яке перенесення фольклорного мотиву в контекст сучасного мистецького твору даватиме успіх національному мистецтву на будь-яких рівнях його репрезентації. Досвід попередніх поколінь львівських художників рішуче спростував таку думку. Тому нове покоління львів'ян (в даному випадку представники Клубу українських митців) значно поміркованіше звертається до елементів народної традиційної культури. Сприйняття значно ускладнилося через навернення молодих до змістових пластів фольклору, яких раніше не можна було торкатись через всякі ідеологічні заборони. Несподівано одностайно деякі автори (Д. Парута, Р. Романишин, О. Скоп, В. Забейда) актуалізували трагічну символіку українського фольклору, виявляючи через неї тему історичної долі України. Але ця ж тема знайшла переконливе розкриття і в більш незалежних образних конструкціях (автори В. Савчук, В. Ропецький, І. Копчик), абож через психологічно-загострене розкриття в жанрі традиційного портрета (Р. Романович, І. Микитюк).

Згадуючи ті чи інші джерела, які "проглядаються" крізь образно-формальні структури творів художників, зовсім не ставиться на меті "притягнути" сучасні мистецькі явища до звичних і вже скомпромітованих норм художньої творчості. Сучасне мистецтво, тим більше те мистецтво, яке твориться молодими силами, значно складніше і багатогранніше. І все ж є й деякі інші закономірності того, як саме звільняється мислення молодих авторів від стереотипних нашарувань. Це, зокрема, стосується питання доступності сучасного мистецтва сприйняттю масовим споживачем. Мистецтво і література, художня форма і розповідний сюжет. Як сьогодні співставляються ці поняття? В мистецтві Львова прослідковується тенденція до багатовимірних подач змістового матеріалу, осмислення фактів, явищ життя в часовому розвитку та метаморфозах. Характеристики "перетасовуються", доволно монтуються на

уявно-абстрактних таблицях людського інтелекту, вибиваються на "компостерах" людської пам'яті. Це підтверджує висновки, зроблені на ширшому мистецькому матеріалі, що

... звертання до процесуальних, розтягнутих у сприйнятті, але не в часі способів освоєння художніх творів привело до розроблення нових композиційних засобів. Зусилля, направлені на всебічну інтенсифікацію власне інформативних якостей живописного твору (очевидно, йдеться і про інші види мистецтва — *Р. Я.*), привели до помітного послаблення сюжетно-тематичних зв'язків за рахунок наростання знаково-гієрогліфічних.¹⁶

Твори членів Клубу українських митців останнього часу вказують на зміни у внутрішніх зв'язках сюжетно-тематичних композицій; та й сам тип сюжетної картини (скульптури, графіки) помітно поступається перед шораз наростаючими умовно-знаковими композиціями. Такими, які давно стали властивістю львівського декоративно-прикладного мистецтва.

Це лише виклад загальної ситуації в середовищі молодих художників Львова на прикладі творчості авторів одного кола. Специфіка даного етапу розвитку українського мистецтва така, що важко її відтворити в цілості. Тим важче викласти логіку роботи авторів над стилевими чинниками своїх праць. В момент психологічного, методологічного зламу ця сторона творчості видається маловажною частковістю. Слід мати на увазі, що соцреалізм "розвивався" паралельно з явищами мистецтва загальнолюдського масштабу. За цей же відрізок часу світове мистецтво зазнало немало криз естетичного порядку. Давно зникла напруга всіляких маніфестів модернізму, пропав полемічний запал між двома типами погляду на світ: реалістичного і абстрактного, розпалися цілі світоглядні системи. Лише соцреалізм уникнув будь-яких падінь, бо він віддано і точно виражав стимулюючу його комуністичну ідеологію і був зручним знаряддям великого суспільного обману. Перша і остання криза цього ідеологічного, а не творчого методу настала тепер. Які рідини влиються у спустошену методологічну посудину? Що стане домінантним у мистецтві Львова останнього десятиріччя драматичного ХХ століття? Питання залишається відкритим. Розв'язувати його будуть і ті, хто в колі Клубу українських митців шукатиме нових духовних істин рідного народу.

Отож, Клуб. Гурт, гурток, спілка, асоціація, товариство, група... Через все двадцятье століття ця форма творчого співжиття стимулювала розвиток української національної думки, розвивала індивідуальності і виробляла поживний ґрунт для цілих культурних явищ. "... Лиш організовано ми можемо захищати свої професійні, матеріальні та ідеологічні основи, лиш організовано ми можемо

мати певний і незрушимий голос у нашому і чужих суспільствах, коли ми розраховуємо хоч на мінімальний успіх”, — писав в одному з документів Асоціації незалежних українських мистців вогненний Павло Ковжун. Українські літературно-мистецькі гуртки, мистецькі групи тощо стали важливим фактом загально-національного життя в умовах відсутності української держави, і тому повернення до їх ідей стало ще однією ознакою нашого часу. Однак не меншої ваги тепер набирає потреба конкретної і послідовної роботи, без всяких декларацій і маніфестів. Завдання визначене нашими великими попередниками, воно уточнене й перевірене нашими вчителями. В ділянці культури воно сформульоване кляси́ком нашої історії ще на початку століття. Ось ці думки Івана Крип'якевича:

... В нашій культурі не виробився ще *стиль*. Маємо вже багато вартного, але наші скарби лежать ще в неладі, невпорядковані, — багато ще треба праці, щоби звести їх в гармонійну цілість...

Наші відносини до *минувшини*. Всі цікавимося нашою історією і кажемо, що її знаємо [...]. Але чи можемо сказати, що справді ми *жили* ся з нашою минувиною, чи змаганя наших прадідів вийшли нам в кров і кости, чи почуваємо себе їх наслідниками і продовжителями їхніх діл? Нажаль, ні... Ми все ще займаємо становище дилетанта-археолога, що любиться незвичайним в історії, але не вглублюється в суть річі, — кохаємося в минувшині, але зужити її досвідів для теперішности не вміємо. Минувшина для нас ніби якась егзотична повість, щось далекого і чужого, щось окремого від теперішнього життя...

Слабі звязки з минувшими днями се саме причина, чому ми так скоро і легко піддаємося під чужі впливи. Схід і захід, се ніби бігуни, між якими вагається наше житє — не тільки в давних часах, але і тепер. Схід і захід — але не клясичний схід і клясичний захід, тільки їх далекі нащадки, в формах слабших і невироблених, репрезентовані російською і польською культурою. І в тім ціла наша небезпека. Бо самі культурні впливи не страшна річ, а цвитучі, кріпкі народи можуть багато дати відроджуючійся нації. Але які небажані наслідки може мати для нас співжитє з культурами недокінченими, неповними, які самі ще не знайшли своєї дороги, яка доля чекає нас, коли ми від самого зараня будемо мати перед собою взірці змінчиві, неклясичні... А ще додати до сього, що ми не тільки користуємося з тих впливів, але нераз піддаємося їм без застережень, переймаємо некритично все, що бачимо нового в наших сусідів...

Треба нам змагати до чого иньшого. Національна культура се вислід праці поколінь, що разом трудилися на спільній основі. Сю основу можемо знайти тільки в *нас самих* — в доробку минушого житя і в теперішніх наших потребах. Від чужих можемо взяти тільки сирий матеріял і загальний досвід, будову нашу мусимо будувати на власних наших плянах і у власнім стилі.¹⁷

1. Мається на увазі проблематика відомої праці Юрія Липи *Призначення України* (1937).
2. Ю. Іванів-Меженко, "Творчість індивідуума і колектив", *Музгет*, ч. 1-3, 1919, стор. 65.
3. Михайло Рудницький, "Європа і ми", *Ми*, кн. I, 1933, стор. 98-100.
4. Святослав Гординський, "Модернізм і українське мистецтво", *Діло*, 17 вересня 1930, стор. 4.
5. Володимир Ласовський, "Вітаємо. З приводу вистави картин Групи молодих АНУМ", *Українські вісти*, ч. 270, 1936, стор. 4.
6. Див.: Ласовський, *Катальог*. Вступна стаття І. Іванця, АНУМ (Львів, 1939), стор. 6.
7. Див.: Святослав Гординський, "Чому наші мистці не малюють великих історичних картин", *Діло*, 7 січня 1939, стор. 21.
8. Петро Андрусів, *Мистецтво — найміцніша зброя*, Статті, промови й огляди, Бібліотека українознавства, т. 57, Наукове товариство ім. Шевченка (Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто, 1987), стор. 21.
9. Там же, стор. 15-16.
10. Из архива Казиса Боруты (1905-1965), Публікація В. Кубилюса. *Вопросы литературы*, ч. 1, 1990, стор. 199.
11. ДАЛО, ф. 1694, оп. I, спр. 115, арк. 13.
12. ДАЛО, ф. 1694, оп. I, спр. 31, арк. 55.
13. ДАЛО ф. 1694, оп. I, спр. 127, арк. 73.
14. Подано згідно з протоколом зборів ініціативної групи, Львів, грудень 1988.
15. Подано за машинописним текстом *Статуту Клубу українських митців*, Львів, 1989.
16. В. Мартынов, "Живопись в эпоху видеокультуры" (по материалам молодежных выставок), *Проблемы и тенденции советского станкового искусства*, сборник статей (Москва, 1986), стор. 61-62.
17. І. К., "Недостачі нашого життя", *Ілюстрована Україна*, ч. 3, 1913, стор. 2.

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ І НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ

Олег Сидор

Виставка, про яку піде мова, була однією з найпомітніших подій мистецького життя Львова на зламі 1990-1991 рр. Отож, Національний музей у Львові від 13 грудня минулого і до 4 березня цього року експонував виставку, присвячену 125-літтю від дня народження митрополита Андрея Шептицького та 85-літтю заснування самого музею. Взаємопов'язаність великої особистості українського Мойсея і Національного музею у Львові достатньо відома (в т. ч. й зі сторінок *Сучасности*). Недарма як відгук на відкриття 13 грудня 1913 р. для суспільности експозиції музею, у львівському *Ділі* з'явилася стаття з промовистою назвою "Діло і його творець". Зрозуміло, що терміном "діло" означено тут Національний музей, заснований Андреем Шептицьким.

Виставка "Митрополит Андрей Шептицький та Національний музей" у репрезентативних залах була вже шостою з влаштованих торік експозицій, що вшановували пам'ять про найбільшу постать в суспільно-церковному житті України ХХ століття. Якщо згадати невелику виставку у Львівському музеї історії релігії, основу якої склали особисті речі митрополита, широку ретроспективу архівних джерел з історії роду Шептицьких та документальних матеріалів про життя й багатогранну діяльність Андрея Шептицького — в Центральному Державному історичному архіві УРСР у Львові, а також — три виставки у філіях Національного музею-Музеї фотомистецтва ("Митрополит Андрей Шептицький в об'єктиві сучасників" — з фототеки музею, та "Підлюте — 1935. Місяць з життя митрополита Андрея Шептицького" — з авторських знімків відомого львівського фотографа Ярослава Коваля) та Художньо-меморіальному музеї Олекси Новаківського ("Митрополит Андрей Шептицький у творчості О. Новаківського"), то стане зрозумілим, наскільки всесторонньо, вперше за останні 50 літ ознайомилися сотні тисяч людей з життєвим шляхом, титанічною працею і духовною спадщиною великого провідника народу. Щодо "сотень тисяч", то, мабуть, це занадто скромна цифра, оскільки слід врахувати й ту обставину, що Львівське телебачення провело докладні передачі з цих виставок.

Звичайно, значення їх не тільки у тому, що спраглим за об'єктивністю людям нарешті була надана можливість ознайомитися з неспотвореними фактами, глянути неупередженими очима у вічі історії. Успіх виставок (принаймні декотрих із них) якоюсь мірою був зумовлений і загальною хвилею культурно-націо-

нального відродження, і виходом із підпілля Української Греко-Католицької Церкви, і певними суспільно-політичними чинниками, але це вже інша тема. Зрештою, це цілком природно, бо важко обминути ці аспекти, говорячи й про таку, здавалось би, "малополітизовану" виставку, як "Митрополит Андрей Шептицький та Національний музей".

Назва виставки — це своєрідна формула, стислий вираз якої ґрунтується на великому доказовому матеріалі і містить у собі кілька паралельних смислових зв'язків. Це — розуміння митрополитом Андреем ролі і значення музейництва взагалі, це і його роля як засновника конкретно Національного музею, це — і місце Національного музею в системі морально-етичних поглядів Шептицького як мислителя й церковного ієрарха (радше — у практичній реалізації цих поглядів), це також меценатство Митрополита стосовно музею як одна з граней його ширшої меценатської діяльності. Її неможливо переоцінити, особливо якщо враховувати складні, а нерідко й драматичні умови існування українського народу в Галичині перших десятиліть ХХ ст.

Окремі аспекти цих проблем висвітлювали документальні матеріали з бібліотеки й архіву музею. Серед них були періодичні видання початку століття з принагідними публікаціями, численні вітальні листи й телеграми з нагоди відкриття музейної експозиції — від видатних діячів культури та установ з різних країн Європи, автографи відомих людей, у тому числі й передусім власноручні листи Андрея Шептицького до директора музею Іларіона Свенціцького, численні фотографії. Усе це в сукупності окреслило важливу грань у прагненні митрополита до формування повновартісного життя українського народу як зрілої нації, до осмислення окремою особистістю своєї людської і християнської гідності, до досягнення нею ширших горизонтів духовності — через прилучення до вищих здобутків культури рідного народу.

Візуальний образ Андрея Шептицького поставав з малярських портретів роботи Івана Труша (відомо, що він неодноразово виконував портрети митрополита) і Миколи Бутовича (мальований 1944 року, очевидно з фотографії, бо представляє портретованого як гімназиста), добре опрацьованого олівцевого ескіза Олекси Новаківського для портрета А. Шептицького "Князь церкви", а також проєкту пам'ятника митрополитові на території Богословської академії у Львові роботи Андрія Коверка.

Логічно доповнювали чи, скоріше, розпочинали цей ряд портретні зображення ще чотирьох представників роду Шептицьких, але аж з XVIII ст. Йдеться про добре знаних уніятських єпископів львівських Анастасія і Льва, що були й митрополитами Київськими і всієї Руси, а також портрети Єроніма і перемиського каштеляна Шимона Шептицьких. Виставка, власне, й ставила

одним зі своїх головних завдань вперше широко показати значну кількісно й вагому своїми історико-мистецькими вартостями збірку портретів XVII-XIX століть — в органічному поєднанні з хронологічно суголосними предметами інших видів художньої творчості: станковою і книжковою гравюрою, вживаними тоді у штахетському середовищі так званими "слуцькими" поясами, розкішними літургійними одягами з орнаментальними й фігуративними гаптами та шитвом, зразками давнього інтролігаторства, золотарства, сфрагістики. Таким чином, виставка дала рідкісну нагоду для ознайомлення з недостатньо вивченою нині нашою культурою, передусім другої половини XVIII — першої половини XIX ст., виводячи перед очі глядачів різні її грані.

Може з'явитися помилкова думка, що склад виставки суперечить назві. Такий закид спростовує не тільки наявність багатьох пам'яток, пов'язаних з предками й духовними попередниками Андрея Шептицького — єпископами Варлаамом, Атанасієм і Львом, а й той факт, що багато з експонатів виставки надійшли до музею якщо не безпосередньо від митрополита Андрея, то принаймні за його сприяння — з митрополичої консисторії тощо.

Більшість із експонованих предметів гідні зайняти почесне місце на сторінках історії українського мистецтва чи спеціальних видань про окремі його галузі, й можна не сумніватися, що виставка стимулюватиме зацікавлення дослідників цими періодами нашої культури. Час від часу лунають у нас слушні думки про необхідність нового, ґрунтовнішого видання *Історії українського мистецтва*, і подібні виставки є кроками у цьому напрямі. Покиши необхідно видати хоча б докладний каталог виставки "Митрополит Андрей Шептицький та Національний музей". Але навряд чи це можливо в лешатах "паперової кризи", коли Україна, на маючі власного паперу, поставлена в такі умови, що навіть за кількістю друкованих книг у перерахунку на одного мешканця вона займає чи не останнє місце серед республік нинішнього Радянського Союзу.

Однак будемо сподіватися, що каталоги таких виставок, а потім і наукові дослідження все ж таки будуть з'являтися, бо в цьому — один з чинників нашого поступу як суб'єкта європейської історії. Тим паче, що численні експонати нашої виставки сприймалися як справжнє відкриття не лише шанувальниками мистецтва, а й фахівцями. Насамперед це стосується майже півсотні давніх портретів, що становлять більшість збірки цього виду мистецтва в колекціях Національного музею у Львові. Через 25 літ після організації у Львівській картинній галерії в 1965 році великої виставки "Львівський портрет XVI-XVIII ст." виставка у залах Національного музею показала цікаву ретроспективу львівського

портрета. Незважаючи на відносно невелику кількість цих портретів, майже кожен із них вносить свій суттєвий штрих у загальну картину львівського портрета, оскільки представляє різні чи то типологічні, чи то стилістичні підгрупи цього жанру малярства. Серед них є офіційно-репрезентативні портрети (як великі, майже цілофігурні зображення ієрархів Льва Шептицького, Петра Білянського, Михайла Левицького), й більш камерні за характером портрети, призначені, перш за все, для звичайного міщанського житла (такими є ряд невеликих за розміром і ліричних за настроєм портретів, передусім жіночих). Поряд з портретами, що мають риси ремісничого чи напівпрофесійного виконання, є ряд творів високомистецької вартости. Автори більшости з них, як не прикро, досі залишаються для нас невідомими. Отже, перед дослідниками залишається широке поле для роботи, бо у цьому сенсі маємо більше загадок, аніж розв'язань. Очевидно, чекають ґрунтовного перегляду архівні джерела, після чого, можливо, деякі з цих загадок перестануть існувати. Крім архівів, слід уважніше придивитися і до опублікованих вже, але призабутих матеріалів, бо деколи і там може бути розгадка котроїсь проблеми. Приміром, випало з наших найновіших мистецтвознавчих праць¹ ім'я маляра Францішка Урбановича, з опублікованої 80 років тому Меланією Бордун² скарги, з якої виникає, що він малював і портрети, й розмальовував церкви. Не виключено, що котрісь із подібних загадок можна буде "прив'язати" й до окремих портретів з Національного музею, й відомі нині тут з кількох їхніх робіт О. Білянський, М. Яблонський, А. Рачинський будуть вже у гроні інших імен.

Сьогодні ж важливо те, що відомі імена портретованих людей, тому ці твори мають і неабияке історико-документальне значення. Єпископи та митрополити Йосиф Шумлянський, Юрій Винницький, Петро Білянський, Антоній Ангелович, Михайло Левицький, Григорій Яхимович, архипресвітер Михайло Примович, інші священники... Майже всі вони залишили помітний слід не тільки в історії нашої Церкви, але і в шкільництві, суспільно-політичному й культурному житті Галичини. Не кажучи вже про Варлаама, Атанасія і Льва Шептицьких, з якими пов'язані розвиток книгодрукарства на наших землях, активна будівнича діяльність, сприяння митцям різних профілів.

Переконливо ілюструє це сьогодні Святоюрський ансамбль у Львові з собором у центрі — чи не найзначнішою пам'яткою архітектури пізнього барокко на Україні. Ініціатором підготовчих робіт при спорудженні собору виступив єпископ Атанасій, залучивши до проєктування провідного тоді в Галичині архітектора Бернарда Меретина. Не доживши до реалізації свого задуму, Атанасій Шептицький заповів на будівництво величезну на той час суму — понад 150 тисяч злотих.

Продовжив і завершив цю справу спадкоємець Атанасія на єпископському престолі Лев Шептицький, що залишив свій підпис на ювелірно опрацьованому (самим Б. Меретином — ?) ескізі — вертикальному перерізі собору, на якому добре видно архітектонічно-скульптурне оздоблення, в тому числі й інтер'єру. З цього ескіза випливає, що центральний купол плянувалося увінчати скульптурою Пресвятої Діви Марії, а п'ятикупольна структура собору за первісним проєктом у конструкції даху мала прочитуватись доволі виразно, чого не видно тепер. Важливою сторінкою в історії постання Святоюрського собору було й залучення до праці у ньому відомого маляра європейського рівня Луки Долинського, професійним вдосконаленням і творчим поступом якого постійно цікавився той же Лев Шептицький.

Для Атанасія Шептицького були виготовлені два розкішні орнаментально розшиті золотими і срібними нитками сакоси з омофорами, а для Льва — дві подібною ж технікою виконані і такі ж майстерні оправи для стародруків. Самі книги, що друкувалися за час церковного правління Варлаама, Атанасія і Льва Шептицьких, прикрашені гравюрами провідних тодішніх майстрів-граверів, що виконували для ієрархів також й антимінси, які є своєрідною, цікавою і такою ж маловивченою ділянкою в історії українського мистецтва. До слова, цю традицію продовжив і митрополит Андрей Шептицький, проєкти антимінсів для якого виконував Ю. Макаревич — прекрасний знавець давньоукраїнського малярства, і які також були експонатами виставки.

Отож, виставка знову повернула нас до особи митрополита Андрея Шептицького, без якого сьогодні навряд чи існувала б (і чи існувала би в такому вигляді) загальнонародна скарбниця, якою є Національний музей у Львові. Проведена тепер у ньому виставка "Митрополит Андрей Шептицький та Національний музей" засвідчила це переконливо й однозначно.

1. В тому числі і з найсоліднішого покищо словника давньоукраїнських митців, поміщеного у книзі П. Жолтовського *Художнє життя на Україні в XVI-XVIII ст.* (Київ, 1983).

2. Бордун Мелянія, *З життя українського духовенства Львівської єпархії в другій половині XVIII в. Матеріяли.* Записки НТШ, т. СХ (рік XXI), 1912, кн. IV, стор. 74.

ТРАГЕДІЯ ЛЕМКІВ ПОЛЬЩІ

Свідчення очевидця

Микола Мушинка

Однією з тем, про які донедавна не можна було навіть і заїкнутися, була трагічна доля лемків, яких у 1946—1947 рр. насильно вивели з їх споконвічних сіл, розташованих вздовж чехо-словацького кордону у східній Словаччині, і вивезли до Радянського Союзу та у північну Польщу на т. зв. "Ziemię odzyskane". Безпосередньою причиною виселення лемків ніби було вбивство польського генерала Свірчевського бандерівцями, хоч, як свідчать історичні документи, рішення про депортацію було прийняте за кілька днів до цього вбивства, до якого лемки були зовсім непричетні.

Згідно з рішенням польського уряду, свої рідні хати змушені були залишити *всі* русини-лемки без винятку: діти, дорослі, старці, ті, що за Польщу воювали зі зброєю в руках, і ті, що страждали у німецьких концентраційних таборах. Лемківські села залишилися пустими. До деяких з них приїхала невеличка кількість польських переселенців, однак більшість з них зникла з лиця землі: їх немає ні на карті, ні в дійсності.

Польський сейм недавно визнав акцію "Вісла", в рамках якої відбувалася насильна депортація, за незаконну.

В Чехо-Словаччині і по сей день не було про цей ганебний вчинок опубліковано жодної об'єктивної статті, тому акція "Вісла" у нас майже незнана, а якщо і знана, то у неймовірно спотвореному дзеркалі.

Недавно словацький письменник Ян Патарак, який вважає себе знавцем цієї проблематики і навіть написав повість про "звірства бандерівців" на терені Польщі (*Prvy den mieru*", Кошиці, 1990), в газеті "Literarny tyzdenik" (ч. 39, 1990) цілком серйозно запевняє читачів, що на польському боці цілі села зникли з лиця землі тому, що там у 1946 році "українці і поляки взаємно вирізали себе".

Ясна річ, що лемки не хотіли покидати рідні хати і ховалися перед депортацією в лісах у надії, що уряд Польщі змінить своє незаконне і антигуманне рішення, яке суперечило не лише міжнародному праву, але й звичайній людській моралі. Таж люди, яких виселяли, не були ні в чому винуваті. Частина з них пересікла державний кордон і стрималася на території Пряшівщини, але й тут їх знайшла зла рука комуністичного режиму.

Про один такий випадок розповідає лист очевидця із червня

1946 року, копію якого надіслав мені Богдан Зілинський із Праги, а він знайшов його в архіві свого діда Івана Зілинського.

Лист не підписаний. Адресований він мовознавцеві Іванові Патькевичу. Його автором є, правдоподібно, колишній учень І. Патькевича о. Себастьян Сабол, ЧСВВ, поет, що виступає під псевдонімом Зореслав. Саме тоді він, як настоятель ОО. Василян, переїхав із своїми монахами з Чернечої гори біля Мукачева у Меджилабірці і міг зустрітися з Іваном Патькевичем, який в той час робив дослідження в українських селах східної Словаччини. Пізніше о. Зореслав-Сабол емігрував на Захід і нині живе в монастирі ОО. Василян у Варрені (США).

Вже у 1946 р. органи Чехо-Словацької державної безпеки підозрівали І. Патькевича, що під час своїх діалектологічних експедицій на Пряшівщині він підтримує зв'язки з бандерівцями, тому за ним уважно стежили і перешкоджали в дослідженні, пізніше навіть заборонили їздити туди. Про це він згадує у своїх спогадах. Очікуючи поліцейського обшуку на своїй квартирі, він, правдоподібно, відрізав з листа звернення з датою та підпис, але, знаючи вагу листа, зберіг його і, мабуть, дав на переховування своєму другові Іванові Зілинському, якому небезпека обшуку не грозила. Зовсім можливо, що Зореслав-Сабол, який в той час теж був під наглядом поліції, навмисне не підписався, щоб не пошкодити адресатові.

Про авторство о. Зореслава-Сабола свідчить і стиль листа. Друкуємо його без будь-яких змін, як документ про трагедію лемків на своїй споконвічній території.

Лист очевидця (десь з 20. VI. 1946¹)

Ви може чули, що вище Калинова², у лісі по нашій³ стороні, — розтаборились наші лемки, з всім своїм майном, що його встигли захоронити перед дикими ляхами. В лісі сиділи в голоді 10 днів. Були там люди зі сім сіл: Вислок, Придишів, Карликів, Радошинці, Довжиця, Ославиця і Полона⁴. Військові знальці обчислюють, що було там понад три тисячі людей, між ними три священики. Час від часу лянша забігала ще і на ту сторону, біла, рабувала бідних людей. Наша армія і жандармерія⁵, змобілізована ту виключно для цього інциденту, відносилася цілий час до бідних з великим співчуттям, по-людськи, але була безрадна. Люде за ніщо в світі не далися намовити, шоби вертати до Польщі. "Постріляйте нас усіх ту, але до поляків не вернемо". Так говорили нашим воякам. По довгих переговорах з Прагою, а відай з Варшавою і Русами⁶, вивели людей хитростю з ліса. Сказали їм, що їх повезуть до Лабірця⁷, а звідтам повезуть і умістять по селах, з яких виїхали мадяре.

Вчера по обіді о 1 годині я поїхав до Відраня⁸, щоб там дати вінчанки. Заледво я вступив на фару і сів, шоби поговорити з Камінськими⁹, чую роз-

пучливий плач і лямент на улиці. Всі, що були в хаті, скочили до вікна. Жахливий образ.. Військо, жандарми, заступило кордон на крижоватці дорогу до Межилаборець, а дорога з Калинова на Лупків¹⁰ це одна, легко посуваючися жива лавіна, ляментуючих, вимужділих, наших лемків, з цілим їх скромним майном. Я кинув лиш оком на цю нужду і... мої нерви виповіли цілковиту службу, в очах потемніло, пустились мимохіть сльози... Я відвернувся від вікна, обернувся до стіни, де висів хрестик, і став молитися. Ані молитися не міг, бо всі, що були зі мною в кімнаті, плакали..

Трохи успокоївшись, приступив знову до вікна, щоби видіти той сумний провід. Віз за возом, де з одним коником, де з двома, де запряжена коровка, де коровка з коником; якийсь не мав коника, а може йому він згинув по дорозі, сам запрягся і згорблений тягнув віз, а жінка помагала. Майже на кожному возі малі діти стиснені до купки, як змолкі голуб'ята, закручені в якісь гадри, де троє, де четверо. Пішком при возах жінки, чоловіки, босі, обдерті, виголоднілі, почорнілі, по тяжких пережитих страданнях, зі страхом в непевну будучність женуть свої статки, корови, вівці, кози. Дехто тягне за собою лиш телігу, дехто дитячий візок. На однім возі сидить ошаліла по пережитім дівка, широко розкладає руками і щось приказує: жінка сидить біля неї, сама плаче і успокоює шалену. Людський плач, який зливався з ричанням коров, з блянням овець, з туркотом возів, будив в душі видця розпучливі акорди: "Боже, доки ці страждання.."

Був це небувалий, смутний, около 5—6 км. довгий похоронний провід, ... зачався о 1. 45, а скінчився о 4. 45 год. по обіді. Дивлячися на це все, мимоволі насувалися гадки, чи не було б краше прилучитися до тих нещасних і йти з ними в ліс, і в лісі, посеред мирної, невинної Божої природи разом з ними з голоду умирати, як жити між людьми і дивитися на людське лукавство, злобу, людську кривду..

Тут треба зазначити, що наша армада заховалася зглядом цих нещасних краше, як по-людськи. Вояки помагали тягнути вози. Тих, що не могли йти пішком, везли на накладних автах, від людей не лиш нічого не брали, але ще давали хліб, консерви, сигаретлі і тд. Кажеться, що всім мали передати в руки русам. Чому так зробили? Думаю, що в нинішніх обставинах не могли інакше. Я вернув додому цілком вичерпаний, хорий. Зразу поклався до постелі, казав собі дати студений обклад, взяв аспірину, але ані з цим не міг довго успокоїтися. Цеї смутної картини ніколи не забуду. Днесь говориться в Меджилабірці, що цих нещасних було 9000.

Ця дописка вже поза текстом листа:

Кінець усього був такий: військо випроведило нещасних на границю, де їх чекало 20 поль[ських] вояків. Поляки налякались такої великої товпи і втікли. Тоді наші офіцери й вояки не знали, що з тими людьми зробити й сказали їм: "Тепер ідіть собі, куди хочете." А наші люди, як пчоли, пу-

стились і втікали назад на те місце до ліса, де вже пересиділи перших 10 днів. Там сидять і досі.

-
1. Дописано іншою рукою.
 2. Калинів — українське село в Гуменській окр., що межує з Польщею.
 3. Автор, як чехо-словацький громадянин, має на увазі Чехо-Словацьчину.
 4. Села на території Лемківщини.
 5. Автор має на увазі армію і поліцію Чехо-Словацької республіки.
 6. "Русами" в Чехо-Словацьчині називають громадян СРСР.
 7. Лабірець (нині Меджилабірці) — містечко в Гуменській окр.
 8. Видрань — українське село в Гуменській окр.
 9. Камінський — учитель в Видрані.
 10. Лупків — лемківське село у Польщі.

УКРАЇНА ПІСЛЯ РЕФЕРЕНДУМУ

Мирослав Прокоп

Референдум, який відбувся 17 березня ц. р. в Україні та в багатьох республіках СРСР, кидає дещо світла на становище в нашій батьківщині, на українські сили і слабості та на перспективи, які чекають Україну.

Насамперед треба пригадати, що референдум відбувся з ініціативи Горбачова і в ньому виступали три головні політичні течії, точніше сили, які пропонували свої концепції взаємин між республіками Радянського Союзу і щодо його долі як імперії взагалі. Кожна з тих сил з'ясувала свою мету в бюлетені до голосування і питала про думку виборця.

На свій лад ця процедура, себто звернення до виборця вільно висловити свою думку, було чимось справді новим у житті народів Радянського Союзу. За всі десятиліття радянської влади, за винятком умовних, часткових виборів у 1990 р., ніхто не питав громадянина СРСР, якою повинна бути політика партії в будь-якому питанні. Правда, в радянській пресі часто появлялися статті чи огляди під назвою "Партія радиться з народом", але ті, хто це писав, і ті, хто це читав, знали, що все це — цинічна брехня.

Отож після більш як сімдесятирічного досвіду з такою "демократією", березневий референдум в СРСР був таки кроком вперед. Треба віддати належне Горбачову, що проведення референдуму було своєрідною даниною справжній гласності — незалежно від того, яку мету він і його прибічники надіялися здобути в референдумі.

А тепер про вищезгадані політичні сили. Першу з них творили ті, кого тепер у Радянському Союзі евфемічно називають "центром", отже на ділі центр імперії, тобто та гігантська машина з усіма її міністерствами, комітетами, відомствами, які своїми могутніми шупальцями тримають у руках і контролюють або намагаються контролювати всі згори донизу вияви організованого життя народів СРСР. Це апарат партії, її ЦК, республіканські, обласні і районні комітети, це апарат армії, КГБ, а останнім часом також ієрархія і чиновники Російської Православної Церкви з її патріархом Олексієм II.

В референдумі ті сили пропонували громадянам СРСР "віддати свої голоси" за збереження імперії. Правда, в самому виборчому бюлетені це сказано не так грубо: "Чи вважаєте ви

необхідним збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, в якій повною мірою гарантуватимуться права і свободи будь-якої національності?"

Ясно, що такий текст був розрахований на впровадження в блуд виборця, бо ніяка федерація чи федеративна держава не надає державної суверенності її складовим частинам. Суверенними державами не є ані штати США, ані кантони Швейцарії, ані провінції Канади. У 1922 р., коли створився СРСР, Сталін був відвертіший: Радянський Союз він розумів як продовження імперії і тому пропонував будувати його на принципі автономії неросійських республік у Російській федерації. У той же час Християн Раковський і Микола Скрипник від України та інші неросійські делегати вимагали створити не союзу державу федеративного типу, але союз держав на принципі конфедерації. Перемогла тоді пропозиція Леніна про СРСР як одну союзу державу, що складається ніби з суверенних республік. А під рукою Сталіна цей СРСР швидко перетворився у централізовану унітарну державу. Тепер її на свій лад хоче рятувати Горбачов під вивіскою "оновленої федерації".

Другу, "республіканську" концепцію взаємин між республіками СРСР репрезентували ті неросійські республіки, які брали участь в референдумі: Україна, Казахстан та ін. В Україні виборчий бюлетень був сформульований так: "Чи згодні ви з тим, що Україна має бути в складі Союзу Радянських суверенних держав на засадах Деклярації про державний суверенітет України?"

Третю концепцію міжреспубліканських взаємин репрезентували Литва, Латвія, Естонія, Молдова, Грузія і Вірменія. Вони бойкотували референдум, а свої рішення бути незалежними державами прийняли вже раніше або готовилися схвалити, як це було в Грузії. До цієї групи треба зарахувати також три галицькі області — Львівську, Івано-Франківську і Тернопільську. Вони референдуму не бойкотували, але додали свій власний обласний бюлетень, який звучав так: "Чи хочете ви, щоб Україна стала незалежною державою, яка самостійно вирішує всі питання внутрішньої і зовнішньої політики, забезпечує рівні права всім громадянам, незалежно від їхньої національної чи релігійної приналежності?" На це питання мешканці тих областей у величезній більшості (понад 90 відсотків) відповіли "так". Рівночасно вони відповіли "ні" на питання про "оновлену федерацію". Всі інші області на 80 відсотків підтримали республіканський бюлетень, значить, входження України в союз суверенних держав на засадах Деклярації про державний суверенітет України, прийнятої 16 липня 1990 р. За горбачовську версію про "оновлену федерацію" віддало голоси 70 відсотків

виборців. Тільки в Києві цей відсоток становив менше половини (44.5), а за республіканський варіант була більшість (55.4). У Російській федерації горбачовський бюлетень здобув більше голосів, за винятком міста Москви, де голоси були пополювині. Це дуже вимовне, бо, мабуть, вперше за весь час існування імперії її столиця на 50 відсотків відмовилася підтримати саму ідею імперії.

Про що говорять підсумки референдуму в Україні?

Перш ніж відповісти на це питання, треба пригадати, що до референдуму йшли в Україні дві різні за характером сили, а саме: з одного боку партапарат чи його верхівка, а з другого — Народний рух України та зареєстровані або неформальні партії й організації. В першій стадії підготовки до референдуму (приблизно до кінця минулого року) позиції тих двох сил були чіткі і протиставні. В той час коли верхівка партапарату, себто ЦК КПУ, солідарно стояла за горбачовську концепцію збереження СРСР в постаті т. зв. оновленої федерації, Народний рух України, який на своєму Другому з'їзді в жовтні 1990 р. схвалив постанову, що "державна незалежність України не може бути обмежена жодним договором" (*Сучасність*, січень 1990, стор. 177), послідовно відкидав спробу всякого накинення Москвою договору і розглядав можливість референдум бойкотувати. Таким було також ставлення окремих українських політичних партій.

Ситуація почала мінятися, коли голова Президії Верховної Ради України Леонід Кравчук, повернувшись з IV сесії Верховної Ради СРСР, заявив на сесії ВР УРСР, що він — за союзний договір, але не за такий, який пропонує президент СРСР, а, мовляв, за такий, в якому враховані інтереси українського народу. Цю його заяву підтримала більшість членів Президії Верховної Ради України, а згодом і сама Верховна Рада, яка, як інформувала *Літературна Україна* з 28 лютого ц. р., попереднього дня "ухвалила провести 17 березня 1991 р. одночасно з загальносоюзним референдумом опитування населення Української РСР для виявлення думок громадян щодо майбутнього Союзу і включила до бюлетеня таке формулювання питання: «Чи згодні ви з тим, що Україна має бути в складі Союзу Радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?»». Ця ухвала відкрила для громадян України можливість голосувати за цей республіканський бюлетень.

В той же час мінялося і ставлення до референдуму Руху та окремих українських політичних партій. Зрештою, їхні члени, які є депутатами Верховної Ради, самі брали участь в згаданій шойно ухвалі. Таким чином, 28 лютого Центральний провід Народного руху України схвалив постанову, в якій читаємо: "У зв'язку з проведенням рівночасно з союзним референдумом республіканського плебісциту, закликаємо до активної участі в ньому. Формулю-

вання в бюлетені республіканського опитування є кроком на шляху до української державности, хоч і не відповідає повною мірою нашим цілям і завданням" (цитата з офіційної публікації Руху). Рівночасно провід Руху закликав громадян України сказати "ні" на питання про "оновлену федерацію". А 7 березня 1991 р. *Літературна Україна* надрукувала звернення Народної Ради до народу України, в якому вона, як і Рух, уважає республіканську пропозицію кроком вперед до державної самостійности України і закликає виборців за це голосувати.

Таким чином, Рух, Народна Рада і окремі українські партії опинилися в тимчасовій спілці з Верховною Радою УРСР, а зокрема з головою її Президії Л. Кравчуком. Це красномовне хоча б тому, що тоді ж перший секретар ЦК КПУ Станислав Гуренко вів агітацію за "оновлену федерацію" і 22 лютого цей же ЦК КПУ звернувся з публічним закликом до громадян України голосувати за горбачовський бюлетень. Це означало, що відносно референдуму погляди в самому ЦК КПУ поділилися, бож Кравчук є також його членом.

У зв'язку з тим кореспондент *Рух-Прес* Юрій Луканов спитав голову Народної Ради Ігоря Юхновського, як пояснити ці явища, зокрема, як це сталося, що Кравчук змінив свої погляди, бож він довгий час був завзятим опонентом Руху. Юхновський пояснив: "Просто до свідомости людей все більше приходить той факт, що врятувати народ, врятувати Україну ми можемо лише разом. І всі доходять до усвідомлення, що можливим виходом для Радянського Союзу є перехід від унітарної держави до сукупності незалежних держав, зокрема щодо нас, до утворення суверенної України". А про ставлення Гуренка і ЦК КПУ Юхновський сказав: "Це безперспективна політика" (*Рух-Прес*, Київ, березень 1991, стор. 3-4).

Голова Української республіканської партії Левко Лук'яненко так схарактеризував теперішнє становище у Верховній Раді Української РСР: "Навіть значна частина комуністичної більшости Верховної Ради голосує за ті рішення, що наближають Україну до державної незалежности" (там же, стор. 6). Однак, незалежно від такої оцінки Лук'яненка, в самій Українській республіканській партії були поділені погляди відносно того, як ставитися до референдуму. Як повідомили *Українські новини* (ч. 11, 19 березня 1991), які видає Українське Пресове Агентство в Польщі, Інформаційно-пресова служба УРП 7 березня проголосила офіційний комунікат УРП про референдум, в якому допускалося брати участь в референдумі, але рівночасно пропонувалося членам партії "викреслити відповідні «так» в обох бюлетенях — союзному і республіканському". Правда, не всі клітини УРП послухали цієї поради. У 12 випуску згаданих *Українських новин* з 18 березня

читаємо, що провід УРП Івано-Франківської області "закликав дати ствердну відповідь також на запитання республіканського опитування". Словом, чітко визначених позицій там не було.

Окреме становище щодо референдуму зайняли Українська міжпартійна асамблея, себто Державна самостійність України, Українська національна партія і Українська християнсько-демократична партія, а також частина СНУМ, які закликали до бойкоту референдуму.

Коли ж йдеться про Рух, то його ставлення до референдуму підтримувала Демократична партія України, Партія демократичного відродження України, Соціал-демократична партія України і партія "Зелений світ". Зрештою, Демократична партія України, яка оформилася в грудні 1990 р., висловилася тоді за участь в референдумі, точніше за республіканський тип бюлетеня, розцінюючи "союз" незалежних держав як "співдружність" — для відрізнення від горбачовського "союзу" та для заперечення горбачовської "оновленої федерації".

Треба сказати, що перед тим як Верховна Рада прийняла ухвалу 27 лютого про додаткове питання в референдумі, 26-27 січня в Харкові відбувся Демократичний з'їзд, який в питанні референдуму схвалив далекойдучі рішення про майбутні взаємини між республіками СРСР. У з'їзді взяли участь 34 делегації з дев'яти республік, зокрема від Демократичної Росії, литовського Саюдіса, Білоруського народного фронту, Народного фронту Естонії, делегати з Грузії, а з України представники Демократичної партії України, Партії демократичного відродження України, Української соціал-демократичної партії, Української ліберально-демократичної партії, "Зеленого світу" та Солідарні профспілки. З'їзд вирішив боротися з намаганням вождів КПРС зберегти Радянський Союз як федеративну державу і запропонував провести республіканські референдуми з таким питанням: "Чи вважаєте ви за необхідне перетворити СРСР на співдружність суверенних держав, в якій права громадян повною мірою гарантуватимуться спільними зобов'язаннями держав співдружності?"

Які висновки можна зробити з результатів референдуму в Україні? Якщо прийняти, що головною метою українських організацій сил було протиставитися імперському проєктові т. зв. оновленої федерації, то цей референдум був, без сумніву, українським успіхом і провалом московського центру. Успіхом треба вважати те, що за суверенітет України, який Верховна Рада УРСР схвалила в липні 1990 р., свій голос тепер віддала також частина національних меншостей в Україні. Це видно з того, що за останнім переписом населення українці становлять 73.4 відсотка населення України, а за республіканський бюлетень голосувало понад 80 відсотків громадян України. Чималим успіхом є й те, що

республіканський варіант підтримало 55 відсотків мешканців Києва, отже проти горбачовської концепції федерації. Правда, за переписом населення українців у Києві є 64 відсотки.

Коли б, однак, хтось хотів розглядати підсумки референдуму як позитивну ознаку, що населення всіх областей України є за самостійну українську державу без будь-яких пов'язань всесоюзного характеру, то такого ствердження ми від референдуму не дістали. Навпаки, більшість мешканців України тепер ще прагне якогось, хай в пом'якшеній формі, спільного союзу з іншими республіками. Виняток становить Галичина і частково всі західні області України. Але й демократична опозиція не завжди була на висоті завдань, а це вплинуло також на маси.

Проте ці факти не говорять ще про стабільність такого мислення населення України. У всьому Радянському Союзі вже кілька років відбуваються процеси змін і важко передбачити, як у зв'язку з тим мінятиметься і ситуація в Україні. Ми, безперечно, знаходимося в стадії швидкого національного дозрівання і політичного усвідомлювання та активізації народних мас України. А впливати на цей процес будуть не тільки проблеми національно-політичної природи, але й соціальні та економічні, зокрема в умовах шораз глибшої господарської кризи в імперії. З другого боку, те, що частина партійного апарату в Україні протиставляється офіційній лінії московського центру щодо референдуму, не міняє її поведінки в інших важливих питаннях, бо КП України і далі залишається частиною КПРС з центральним проводом у Кремлі.

У той же час аж ніяк не треба ігнорувати розбіжність поглядів в тій же КПУ. Певним переломом для них стало голосування за Деклярацію про державний суверенітет України в липні минулого року. Можна припускати, що більшість з них дивилася на цей акт як на чисто формальний. Але так на нього не дивилися ширші кола суспільности. Вони почали за словами Деклярації вимагати уведення її в дію, себто надання Деклярації характеру конституційного документу. Це мусіло вплинути також на окремих членів КПУ. Крім того, вони не можуть не усвідомлювати того, яким важким тягарем для України є її підпорядкування союзним міністерствам, яку велику ціну за це платить українська економіка. Тому природно, що в таких умовах дехто з них почав шукати співпраці з колами Демократичного бльоку, з Народною Радою, а рівночасно вони відмежовуються від таких імперських замахів як погром в Литві 13 січня ц. р.

Таким чином, тривалим залишається те, що референдум розкрив перспективи для можливої еволюції поглядів у партійних і непартійних колах, які досі були зовсім чужі, ворожі чи тільки байдужі до національних інтересів України. Зрештою, не раз бувало в нашому історичному минулому так, що провідні діячі нашого

народу і пересічні громадяни довго були підпорою чужої влади, а все таки в критичних для нації ситуаціях в них народжувався національний або принаймні територіальний патріотизм, почуття єдності з інтересами землі, на якій вони жили.

Зовсім не випадково, що частина національних меншостей України висловилися в референдумі проти імперії. Це, безперечно, результат усвідомлення, що Україна може стати і для них спільною батьківщиною. Звичайно, на таку еволюцію поглядів впливає також те, що діячі теперішнього українського відродження, зокрема Рух, дуже багато роблять для того, щоб наголошувати на потребі нашого спільного фронту з меншостями і принципі рівності всіх громадян, незалежно від національної чи релігійної приналежності. Вони також протиставляються перед всякими виявами національної нетерпимости чи легкодушного національного егоїзму. Як писала 10 січня ц. р. львівська газета *За вільну Україну*, про це, між іншим, говорив Вячеслав Чорновіл на громадсько-політичній конференції про українсько-російські взаємини:

Вячеслав Чорновіл засвідчив, що у нас немає міжнаціональної ворожнечі, переслідування національних меншин. Навпаки, створюються сприятливі умови для діяльності різних національно-культурних товариств, в тому числі і російських. У львів'ян вистачило розуму не допустити до створення Інтерфронту. Правда, трапляються окремі випадки міжнаціональної нетерпимости на побутовому рівні, але вони аж ніяк не визначальні в нашому місті. Депутати обласної Ради, керівники громадсько-політичних організацій, — підкреслив Вячеслав Чорновіл, — рішуче відмежувались від поодиноких ультрарадикальних гасел типу "Україна для українців".

Це дуже важливе ствердження. Бо коли тепер провідні діячі українського відродження так сильно наголошують на потребі співпраці з меншостями України на принципі повної рівності всіх громадян України, то тим самим вони можуть успішно поборювати досі ще дуже сильні великодержавні шовіністичні елементи серед росіян і зрусифікованих українців, які намагаються штучно роз'ятрювати непорозуміння між громадянами України.

Сили і слабості українського народу і те, як вони виявилися в референдумі, можна також вивчати на тлі порівняння того ж плебісциту з плебісцитами минулих десятиліть. Від часу перемоги більшовиків тільки один раз, у листопаді 1917 р., український народ мав змогу висловитися у справжніх виборах до всеросійської конституанти і тоді українські партії здобули коло 75 відсотків голосів. Немає сумніву, що коли б наступні вільні вибори відбулися під час нашого національного відродження в 1920-их рр., наш успіх на Наддніпрянщині був би ще більший. Але того не сталося в результаті погромів імперської реакції.

У міжвоєнний період тільки в західніх областях України український виборець мав змогу, незалежно від маніпуляцій польської влади, вибрати своїх представників. Під час німецької окупації на тих теренах, де діяло підпілля ОУН і УПА, підтримка населення для тих формацій була також своєрідним плебісцитом за право народу бути господарем на своїй землі, хоч йшлося тільки про явище регіонального масштабу. На свій лад плебісцитом за це право можна уважати також вияви культурного і національного відродження в Україні за останні десятиліття: шістдесятники, самвидав, Українська Гельсінкська Спілка, Рух і діючі тепер українські політичні партії чи організації та десятки культурних установ, дарма що дієвими чи рушійними чинниками у тих спробах перших десятиліть були головним чином і досі є діячі культури, науки і освіти. Якщо так дивитися на ті явища, то референдум, в якому понад 80 відсотків людей висловлюється за державний суверенітет України, — це не тільки показник великої вітальної сили народу, якому за останні 70 років намагалися зламати хребет, але й свідчення взаємопов'язаності і тягlosti всіх форм боротьби і самооборони народу, це наче тривалий народний плебісцит упродовж десятиліть.

Але референдум свідчить і про те, що ця боротьба незакінчена. Ще далеко не всі громадяни України переконані, що тільки самостійна українська держава може задовільнити їхні національні, політичні, соціальні, духовні прагнення і побутові потреби. Перед теперішніми керівниками українського відродження усіх профілів і біографій чи групових пов'язань ще величезне поле для праці. Крім Києва, Галичини чи Волині треба ще відкривати всю широку Україну.

Це правда, що вона ще у великій мірі зрусифікована і часто зацікавлена передусім боротьбою за поліпшення злидених умов життя. Але вона не пасивна. Не треба забувати, що в референдумі в Україні взяло участь понад 80 відсотків населення. А це дуже високий відсоток навіть для найбільш розвинених суспільств. Шахтарі Донбасу, які вимагають не тільки підвищення заробітної платні, але й зміни уряду і сьогодні говорять про державний суверенітет України — це політично вироблена і активна громадськість. А вони не одинокі. За ними — тисячі інших. Всі вони ждуть своїх талановитих провідників, які спрямують їхні прагнення в одне русло.

ЧИМ ЖИВЕ МОЛОДА УКРАЇНА?

Марта Зєлик

Від того часу, коли наприкінці 1988 року Москва перестала глушити українські передачі радіо "Свобода", кількість відгуків від українських слухачів значно зросла. Так, наприклад, протягом чотирьох років, коли я вела щотижневу програму "У світі молоді", я одержала всього чотири листи від слухачів молодіжної програми. Тим часом, у перші місяці після припинення заглушування на мою адресу надійшло близько ста листів, а досі кількість листів зросла майже до 500. Більшість авторів розпочинає свої листи такими словами: "Я — постійний слухач вашої програми, хоч досі не відважувався писати...", або: "Не знаю, чи потрапить мій лист до вас, але події змушують мене написати вам листа..."

Географічно переважна більшість листів надходить зі Західної України, тобто з Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей. З Вінницької, Закарпатської, Чернівецької, Волинської областей, з Києва та навколишніх районів також одержую чимало листів. Десятки листів надходять з Одеської області, були з Харкова, один з Полтави, зі Симферополя, з Донбасу і Запоріжжя. З-поза меж України листи надходять з Москви (там процвітає активна українська громада, зорганізована в товаристві "Славутич"), з Кишинєва Молдавської РСР, з Алма-Ати Казахської РСР, з Білоруської і Латвійської республік, з Архангельська в РРФСР, а також з Польщі, Східної Німеччини, Англії, Норвегії і Австралії.

Міська молодь пише частіше, ніж сільська, а з усіх кількості листів, які я досі одержала, було не більше десяти від дівчат, решта — від хлопців.

У зв'язку з тим, що я веду молодіжну програму (пропоную слухачам рок і поп музику, а також розкриваю перед ними різні сторінки української історії, культури та літератури), до мене пише молодь віком від 13-ти до 30-ти років. Дуже рідко на мою адресу надходять листи від старших, хоч інші кореспонденти нашої радіостанції одержують численні листи від українців різного віку. Отож у цій статті я обмежусь уривками з листів, написаних молоддю.

Найчастіше молоді автори розповідають про свої погляди щодо сучасного політичного становища на Україні. В більшості випадків ці погляди виявляють дозрілий, зрівноважений світогляд, який вказує на те, що становище в Україні примушує молодь набагато швидше "підростати", ніж, скажімо, українську молодь за межами України. Ці листи також відзначаються своєю відвертістю та ширістю. На мою думку, сміливість цих молодих людей —

подиву гідна. Адже гласність гласністю, а СРСР ще не є країною, вільною від страху і терору.

Так, наприклад, Юрій з Житомира пише:

Зараз очевидно, що за 72 роки радянської влади український народ перетворили на рабів. У нього відібрали власність, право на вільний вибір місця проживання, підпорядкували тотальному міліцейському нагляду, позбавили усіх прав, у тому числі права на власну землю, мову, історію. Радянський уряд вів і продовжує вести справжню війну проти українського народу. Хіба можна забути й вибачити КПРС жакітливий голодомор 1932—1933 років, жертвами якого стали понад 7 мільйонів українців, депортацію тисяч сімей до Сибіру, розстріл української інтелігенції. Та хіба можна забути чорнобильську катастрофу...

Прошу зрозуміти мене правильно. Я не ворог перебудови. Сама вона сколихнула народну свідомість, прокинула національну гідність. Але ж не можна не помічати того, що п'ять років перебудови не перетворили Радянський Союз на суверенну республіку, а її населення на вільних громадян. Навпаки, на фоні революційного оновлення у Прибалтиці і Східній Європі Україна залишається епіцентром застою... Тож жодних ілюзій щодо перебудови на Україні не маю. Я глибоко переконаний, що тільки вільна, самостійна українська держава прискорить і забезпечить народові права й достойне життя, розквіт нашої славетної землі, мови й культури.

Один з найцікавіших і найліричніших листів надійшов з Києва, де живуть два брати — Володимир і Олександр. Вони пишуть:

Радянська влада тягарем лежить на спинах нашого народу. Важка праця, сміхотливо мізерні заробітки, інфляція, злидні, брак елементарних товарів у крамницях, черги (які, шоправда, останнім часом здебільшого зникають, бо ж зникають самі товари), обмеженість засобів відпочинку і культурного проведення часу. А над усе — свавілля комуністичної партбюрократії, триваюча ганебна русифікація, безладдя та беззаконня. Усі ці жахливі умови майже унеможливають справжній розвиток культури народу. Він знесилений і забитий. Але і його терпець вже увірвався! Це показали події останніх місяців у Києві, Львові, Червонограді, Івано-Франківську — по всій Україні! Мітинги і демонстрації, що збирають під синьо-жовті прапори України десятки тисяч людей, страйки та боротьба віруючих за українські церкви — все це ознака свідомості українського народу, що прокидається. Наша сплюндрована багатостраждальна Батьківщина прагне волі, демократії, свободи. І у вселюдному русі до справжнього людського життя значна, основоположна роль належить молоді.

Найчастіше автори листів пишуть про те, як вони уболівають за українську мову. Тут слід згадати, що із сотні листів, які я одержую, лише 5 відсотків написані російською мовою або суржилом. Решта авторів вільно володіють рідною мовою. В текстах листів, які тут подаю, я зберігаю оригінальний правопис. Поліна з Києва

так пише з цього приводу:

У нас на Україні дійшло до того, що треба приймати закон про державність української мови. І скільки при цьому опору й недоброзичливості проявляють навіть ті, так звані, українці, які народились і прожили все життя на своїй землі, але вважають, що ця мова зовсім непотрібна і що їх силою змушують нею користуватися. Дуже боляче таке чути по радіо чи читати в газетах.

І як при цьому не гордитися нашими закордонними братами, які за океаном, на чужій землі, серед чужих народів зуміли зберегти і пронести через стільки часу наші національні багатства. Трудно підібрати потрібні слова, які повністю виразили б мої почуття.

Я з приємністю можу повідомити, що наша сім'я до таких перевертнів, про яких я згадувала вище, не відноситься. Ми, як народилися українцями, так ними залишаємося все наше життя, і в нашому домі живе одна мова — українська.

На тему української мови пише і 18-літній Павло, також з Києва:

Випадково почув по українському радіо розповідь українського композитора Кос-Анатольського. Він розповів про те, як його мати вчила дітей співати українські пісні. Вчила усіх дітей. Серед них було багато німецьких та польських. Коли одна з дівчаток повернулася до себе в Німеччину, вона продовжувала співати. Жила вона в селі. Одного разу ця дівчина щось робила на подвір'ї і, звичайна річ, співала. Співала українську пісню, любов до якої вона, як багато інших дітей, придбала від матері Кос-Анатольського. А дорогою повз хату ішла якась жінка. Вона привіталася з дівчиною і спитала українською мовою: "А звідки ви, що так гарно співаєте?"

Після цих слів, хочете — вірте, хочете — ні, в мене на очах виступили сльози. І стало добре на серці, відчулася гордість за Україну, за її пісні, невмирущі пісні.

Буває дуже і дуже соромно, коли не розумієш якого-небудь українського слова і ти береш словник. А так буває час від часу.

Чимало молоді зі східних та центральних земель України гостро відчують брак національної свідомости в своїх рідних містах. Борис з Харкова, якому "двадцять-кілька років" (так він сам пише) надіслав мені свої міркування про національну освіту підростаючого покоління:

Я студент Харківського педінституту імені Григорія Сковороди... Не можу сказати, що пішов в педінститут із-за того, що (як говорять в нас поступаючи) "люблю ставити оцінки" або "люблю дітей", хоча маленьких дітей дуже люблю. Вся справа в тому, що наша мова занепадає і разом з нею народ і слава і воля його вже не мають реальних основ; хоча почитавши історію, я зрозумів, чого ми такий народ пришелепуватий і чого того всього не тримали... То я вирішив, що з дорослого (вже, як то кажуть, горбатого мо-

гила виправить) нічого взяти, тому що це вже сформована особистість із "стереотипами" та з різним мотлохом в голові, а от дітей ще можна привернути на землю їхніх прашурів, повернути їм Батьківщину та ще й відродити на все їхнє життя гордість. Адже все ж є чим гордитись.

Ти знаєш, я дуже самотній, тут в мене нема почуття Батьківщини. Я ніби-то на чужині, навколо російська мова; може це тому, що був на заході України і там відчув вперше це почуття — відчув себе часткою того народу, до якого я належу, і повертаючись назад, я думав, що кидаю Батьківщину і їду на чужину, хоч ця чужина це і є моя Батьківщина, де ріс мій татко, де мама народилася, де і сам я дійшов до всього. Хотів би я, щоб ви звернули увагу на те, що народ наш по Збручу роз'єднаний. Ми їх називаємо "бандерівцями", вони нас "москалями", і так триває, буде тривати, поки ми не зрозуміємо, що ми є один організм, а щоб ми зрозуміли це, то треба, щоб ви допомагали в цьому якомога більше.

Подібно пише юнак Сергій з Донецької області. Він починає свого листа такими словами:

Пише до вас листа 15-річний українець із зрусифікованого Донбасу... Протягом трьох місяців я був у м. Рівне, багато почув, багато побачив... Але у нас на Донбасі такого нема. Нема в нас і українських шкіл. Я дуже поважаю українську мову та літературу.

Я радий, що наша рідна українська мова стала за статутом державною мовою.

У багатьох листах автори розповідають про те, як вони в молодіжній програмі вперше почули щось досі їм невідоме про Україну. 18-літній Ігор, який живе в місті Сороки Молдавської РСР, з юнацькою безпосередністю пише про те, як він перший раз почув український гімн, якому я присвятила одну з передач. Він розповідає:

Тридцятого грудня я покликав своїх батьків до радіоприймача послухати гімн України, який дуже гарно виконував хор. Вони з великим інтересом слухали, а коли зайшла моя бабуся, почала співати разом з хором. Я ніколи не чув цієї пісні (але це не пісня, а гімн). І мені цікаво відкривати для себе щось українське і невідоме. Коли хор закінчив виконувати гімн, батько запитав мене, чи я записав. А я записав і відповів, що теж буду співати, коли виучу. Моя мама сказала, щоб я вивчив гімн напам'ять, адже я українець, а де живеш — немає значення. Дякую вам за гімн.

Протягом багатьох десятиліть Москва провадила агресивну кампанію проти всяких "ворожих радіоголосів", особливо проти радіо "Свободи". Слухати такі передачі вважалося навіть злочином. Тому багато молоді у своїх листах розповідає про своє перше зна-

йомство з нашою радіостанцією. Наприклад, 24-літній Олег з Луцька, який закінчив відділ перекладачів з англійської мови, пише:

Знаєш, років чотири тому "Свобода" для мене була чимось підривиним і підозрілим, аж сам собі тепер дивуюся. Може тому, що був тоді дурний і, як то добре звучить по-англійському, "indoctrinated". Але непомітно для себе світ для мене почав відкриватися з іншої сторони, і полуда з очей поступово спадала. Спочатку не хотілося вірити, що було саме так, що все базувалося на облуді, насильстві і терорі. Та правда, хоч як її не топчи, завжди проб'ється до людей.

Але не всі листи такі серйозні, не всі автори порушують життєвої важливості питання. Багато слухачів захоплюються музикою і пишуть про свої уподобання, звертаються з питаннями на музичні теми. Один хлопець хотів знати більше про Дженіс Джоплін (це його улюблена співачка) та Еру "Вудсток". Інший цікавився станом Майкла Джексона. А от група молодих слухачів з Галицького району Івано-Франківської області так розпочала свій лист:

Звертаються до тебе постійні слухачі з Бурштина. Ви, мабуть, не чули про Бурштин, в якому вся молодь помішана на музиці, особливо punk rock і trash metal. Нас зводять з розуму гаркотіння гітар "Misfits", "S. O. D.", а також нестримна енергія "Kreator", "Slayer" і "Death".

Вони закінчують свій лист: "Привіт від панків Західної України!". Що я могла зробити? Купила платівки у виконанні ансамблів "Slayer", "Death" і "Kreator" (аж тяжко ці імена вимовляти) і післала їх "панкам з Бурштина".

Час від часу я посилаю платівки слухачам, які їх дуже просять. Адже там грампластини найпопулярніших західних рок ансамблів на чорному ринку можуть коштувати 80-100 карбованців — половину, а то й більшу частину місячного заробітку. Так, наприклад, кілька місяців тому я післала слухачеві з Галича, 27-річному лікареві-терапевтові платівку британського ансамблю "Duran Duran" під назвою "Big Thing" і невдовзі одержала від нього таку відповідь:

Нагадую собі старі добрі часи, коли до мого знайомого із-за "Бугра" приходив пакет від канадського дядечка. В той же день ми всі збирались в нього на вечірку, передчасно захвативши із собою пляшку-другу вина. Розсідалися хто на канапі, хто на підлозі, закривали двері, розпечували пакунок — і діставали з нього платівки. Максимально включали гучність і слухали. А потім через хмари тютюнового диму обговорювали кожний альбом, кожного співака, навіть кожен текст музики. Сьогодні я одержав від

Тебе платівку і відразу згадав своїх друзів і наші вечірки-ночівки. Наталко, дуже вдячний Тобі за платівку. Для мене це не просто "велика річ", а це щось набагато більше.

Серед сотень листів, які я одержала, наймолодшим автором був Олексій з Києва. Йому тринадцять років. Кілька місяців тому я одержала від нього листа з проханням, що стосується музичного конкурсу, який я проводжу у своїй програмі. Він пише:

Я українець, але в нас дуже важко зберігати рідну мову. У вільний час я завжди слухаю ваші передачі, до цього мене привчив мій брат Сергій. Він каже, що ви завжди кажете правду. Я дуже хочу перемогти у вашому конкурсі, щоб виграти платівку. Я впізнав пісню "Скорпіонз". Цей ансамбль я чув у свого старшого брата. Про лист я йому нічого не казав, хочу зробити йому приємність. Якщо можна, пришліть платівку ансамблю "Iron maiden" — це його найулюбленіша група. Якщо відповісте на мій лист, то буду з вами листуватися і брату накажу.

Платівку я післала, але відповіді від Олексія ще я досі не маю. Не знаю, чи платівка не дійшла, чи він побоявся далі зі мною підтримувати зв'язок, чи просто не зацікавлений в цьому.

Багато молодих слухачів з України регулярно листуються зі мною, посилаючи не лише листи з проханнями, але також з подарунками для мене. Я одержую платівки, книжки, значки, фотографії, запрошення на весілля, талони на мило й цукор, поштівки і т. д. Наприклад, в той час, коли відомий англійський співак Пол МекКартні випустив платівку в СРСР і на американському ринку вона коштувала понад 250 дол., я одержала від слухачів 5 примірників цього запису.

На підставі численних листів, які я одержую, можна зробити деякі висновки щодо української молоді. Вона гостро відчуває і переживає зміни, які відбуваються в Україні, вона з дуже великим зацікавленням ставиться до життя молоді поза межами СРСР, а особливо до української молоді в США та Канаді. Вона зазнає деякого роздвоєння у своїх зацікавленнях (багато авторів пишуть, що вони люблять слухати пісні панк ансамблю "Megadeath" і старовинні козацькі пісні; і на одне і на друге тепер є "мода" в Україні), вона не вагається пропонувати всякі спільні підприємства, організації чи акції; і, що найважливіше, вона не виявляє того страху перед владою, який був характерний для покоління її батьків чи дідів.

ЗАКОНОДАВСТВО ПРО ПРЕСУ ТА ІНШІ ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СРСР І УКРАЇНІ

Володимир Іваненко

Ідея законодавчого регулювання діяльності засобів масової інформації виношувалася в СРСР не один рік. Декілька років тому було створено спеціальну комісію на чолі з тодішнім редактором газети *Правда* й головою Спілки журналістів СРСР В. Афанасьєвим, яка повинна була розробити проєкт Закону СРСР про пресу та інші засоби масової інформації. Є відомості, що ця комісія начебто виробила якийсь документ, який п'ять чи шість разів зазнавав змін, але жоден із варіантів проєкту так і не був опублікований.

Тим часом наукові співробітники Інституту держави і права АН СРСР Ю. Батурич, М. Федотов і В. Ентін з власної ініціативи підготували свій варіант проєкту Закону СРСР про пресу, який спочатку був опублікований у пресі в Естонії, а потім, 1989 року, виданий окремою брошурою на кошти авторів. З великими труднощами проєкт вдалося винести на розгляд у Верховній Раді СРСР. І тут несподівано в парламенті виник тасмничий альтернативний проєкт, який народний депутат Є. Євтушенко назвав "лоббістською продукцією".

Врешті-решт під керівництвом народного депутата СРСР М. Федорова в комісії з питань законодавства було вироблено компромісовий проєкт Закону, який значною мірою враховував ідеї ініціативного, але не відхиляв і альтернативного йому проєкту. Цей проєкт і був опублікований у грудні 1989 року для обговорення. Головна концепція його полягала в тому, що включала недопустимість цензури, право усіх, зокрема і громадян, на заснування засобів інформації, редакційний госпрозрахунок, недопустимість втручання у діяльність преси, а також судовий захист усіх встановлених законом прав.

У ході обговорення в комітетах і комісіях Верховної Ради СРСР проєкт не раз зазнавав суттєвих змін, і народним депутатам-журналістам довелося докласти чимало зусиль, щоб відстояти бодай найважливіші його положення. І після тривалих баталій Закон СРСР про пресу та інші засоби масової інформації нарешті був прийнятий Верховною Радою СРСР 12 червня 1990 року, а 1 серпня набрав чинності.

Серед позитивних якостей Закону фахівці відзначають: скасування цензури, право власності на засоби масової інформації, досить демократичний порядок реєстрації і реґляментацію діяльності та взаємин засновника, видавця й колективу редакції. Але водночас Закон не позбавлений і дуже суттєвих недоліків, що

впадають в око відразу. Це — політична декларативність, перевищення повноважень реєстраторів (право на заборону засобу масової інформації), багато положень непрямой дії, недостатність гарантій для соціального захисту журналістів і т. ін.

Цікаво, що до вступу в дію Закону СРСР про пресу в деяких регіонах країни було прийнято свої законодавчі акти про пресу. Так, у Литві республіканський Закон про пресу та інші засоби масової інформації набрав чинності від 1 січня 1990 року і виявився набагато прогресивнішим від Союзного Закону.

Застосування Закону СРСР про пресу розпочалося після 1 серпня 1990 року через реєстрацію засобів масової інформації: всесоюзні засоби масової інформації Рада Міністрів СРСР доручила реєструвати Держкомпреси СРСР, Держтелерадіо СРСР та ТАРС. Серед перших видань були зареєстровані газети *Известия*, *Поиск*, а також ряд приватних видань, розрахованих на всеоюзну аудиторію. Тут же виникли й конфліктні ситуації, пов'язані з правом на заснування видань. Переважно це стосувалося *Литературной газети* і кількох журналів, на заснування яких претендували редакційні колективи і Спілка письменників СРСР, а також молодіжних газет. Оскільки Держкомпреси СРСР і місцеві органи влади не зважувалися діяти рішуче при розв'язанні цих конфліктів, ініціативу перебрало на себе Міністерство преси та інформації РРФСР, яке оперативно вирішувало складні питання, реєструючи видання як російські республіканські.

В Україні Закон СРСР про пресу набрав чинності із запізненням аж на півтора місяця, хоча Верховна Рада УРСР і дала доручення Раді Міністрів республіки розробити порядок введення в дію Закону на території України буквально на четвертий день після його прийняття Верховною Радою СРСР. Тільки після нагадувань з боку журналістів Уряд України 11 вересня прийняв постанову про порядок реєстрації видань в Україні: засоби масової інформації на республіканську аудиторію будуть реєструвати Держкомпреси УРСР, Держтелерадіо УРСР та Українське інформаційне агентство, місцеві засоби масової інформації реєструються відповідними обласними органами, а міжнародні видання — безпосередньо Радою Міністрів УРСР.

Хоч і з запізненням, але реєстрація періодичних видань в Україні пішла практично без ускладнень. Єдине, в чому Рада Міністрів УРСР проявила оригінальність, то це сума оплати реєстрації видань. Якщо РРФСР встановила розмір реєстраційного збору в сумі 1000 карбованців від організації і 500 карбованців від приватних осіб, то УРСР і від організацій, і від приватних осіб бере реєстраційний збір у розмірі 2000 карбованців (Держкомпреси СРСР за реєстрацію приватних видань бере 1000 крб., а за реєстрацію видань організацій — 2000 крб.

Виникли труднощі з реєстрацією телевізійних і радіостанцій. Держтелерадіо УРСР і обласні телерадіокомітети готові розпочати реєстрацію відповідних засобів масової інформації. Але палицю в колеса вставило Міністерство зв'язку УРСР, яке не поспішає виділяти для них частоти, очікуючи, поки не набереться достатня кількість заявок на заснування станцій, щоб відповідним чином перерозподілити між ними етер.

Тим часом уже розпочалася робота над проєктом Закону УРСР про засоби масової інформації. Для цього Постійна комісія Верховної Ради УРСР з питань гласності й засобів масової інформації утворила робочу групу у складі журналістів і юристів. Свою роботу ця робоча група, координатором якої я маю честь бути, розпочала з того, що докладно обговорила зміст і практику застосування Союзного Закону про пресу. Наступним нашим кроком було вироблення концепції республіканського законопроєкту, який повинен бути демократичнішим від Союзного. Ми зійшлися на тому, що це має бути закон прямої дії, що він повинен більшою мірою захищати права журналістів і т. д.

Перший варіант проєкту, підготовлений у робочій групі, включає загальні положення, регламентує порядок заснування, зупинення чи припинення діяльності засобів масової інформації, передбачає порядок поширення масової інформації, регулювання відносин засобів масової інформації з громадянами та порушними особами, окреслює права і обов'язки журналістів, обумовлює характер міжнародного співробітництва в галузі масової інформації і встановлює відповідальність за порушення законодавства про засоби масової інформації.

На наше переконання, Закон УРСР про засоби масової інформації повинен надавати певні гарантії проти монополізації будь-якого виду засобів масової інформації. Тому ми включаємо в проєкт положення про те, що частка окремого засновника, власника чи юридично визнаного об'єднання засновників у певному виді засобів масової інформації не повинна перевищувати 20 відсотків.

На підвищення соціального захисту журналістів включена окрема стаття, яка застерігає за державою гарантування захисту особи, честі й гідності, професійної діяльності журналістів шляхом встановлення підвищеної відповідальності за посягання на честь і гідність, життя і здоров'я, майно журналіста та його близьких у зв'язку з їхньою професійною діяльністю.

Робота над цим варіантом проєкту триває. Тим часом ми проведемо соціологічне дослідження, спрямоване на вивчення уявлень журналістів і юристів України про Закон УРСР про засоби масової інформації. Це буде експертне опитування.

І ще одна ініціатива робочої групи підготовки законопроєкту

про засоби масової інформації. Обговоривши концепцію законопроєкту і перспективи його розробки на рівні групи, а потім в комісіях Верховної Ради УРСР, ми прийшли до необхідности запропонувати на розгляд сесії Верховної Ради УРСР проєкт Деклярації про свободу слова в Україні. Цей документ, на нашу думку, повинен підтвердити за громадянами України право шукати, одержувати й поширювати інформацію будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів і стати одним із тих документів, що конкретизуватимуть Деклярацію про державний суверенітет України.

Основні положення запропонованого нами проєкту Деклярації про свободу слова такі: свобода слова є невід'ємним правом громадян України; свобода слова означає право висловлювати думки і погляди у будь-яких формах, включаючи засоби масової інформації; свобода слова як гарант демократичних засад суспільства поширюється на всі засоби спілкування громадян; свобода слова не підлягає скасуванню, перегляду або заміні на інші поняття чи тлумачення у нормативних актах; свобода слова спрямована на утвердження інтересів усіх верств суспільства; свобода слова забезпечується державою в порядку, передбаченому законодавством УРСР; свобода слова громадянам України гарантована Конституцією УРСР.

УКРАЇНА СТУКАЄ У ДВЕРІ ЄВРОПЕЙСЬОГО ДОМУ

ЗАЯВА

Ми, народні депутати України, голова Комісії в закордонних справах парламенту України, заступник голови Народної Ради Дмитро Павличко, заступник голови Комісії в закордонних справах Богдан Горинь, член комісії, голова Народного руху України Іван Драч, привезли учасникам паризької зустрічі на найвишому рівні Наради з безпеки та співробітництва в Європі лист Голови Верховної ради УРСР Леоніда Кравчука.

В цьому документі висловлюється бажання, щоб Україна, як європейська держава, одна із засновниць ООН, учасниця воєнних мирних договорів у Європі, зайняла належне їй рівноправне з усіма партнерами місце в загальноєвропейському процесі. Від імені Народної Ради, тобто від опозиції в парламенті України, та від свого імені заявляємо.

На паризькій зустрічі окремою офіційною делегацією Україна не репрезентована. Спроба включити в делегацію СРСР представника від України в особі міністра закордонних справ Анатолія Зленка відхилено керівництвом республіки. Про наміри керівництва республіки відрядити в Париж окрему делегацію було повідомлено Міністерству закордонних справ СРСР. Переговори на цю тему між Києвом і Москвою не увінчались успіхом. Отже, в делегації СРСР представника від України нема.

Відсутність на Нараді представництва однієї з найбільших європейських країн свідчить про те, що європейський процес ще не набув повноцінного, демократичного, об'єктивно історичного характеру. Існуюча несправедливість не може бути оправдана тим, що формально існує СРСР, а Україна ще не цілком звільнилася від московсько-централістської імперської влади. Однак треба мати на увазі, що Декларацією про свою суверенність 16 липня цього року Україна в нових умовах заклала підвалини своєї незалежної зовнішньополітичної діяльності. Процеси, які відбуваються в республіці, на здобуття повної державної самостійності України.

В свідомості європейців повинен об'єктивно відбиватися грандіозний злам тоталітарної сталінсько-брежнєвської системи, який призвів до визволення країн Східної Європи, а також до рішучої боротьби за національно-державну незалежність в

Передруковуємо розмову з *Вечірнього Києва* з 12 грудня 1990 р. Зберігаємо правопис оригіналу. — Ред.

радянських республіках Україні, Білорусії, Молдові, Литві, Латвії, Естонії, Грузії, Вірменії, Азербайджані і в самій Росії.

Європа не може закінчуватися на кордонах СРСР. Творення незалежних деажав з колишніх республік останньої в світі імперії — це найважливіша подія в Європі. Піти назустріч виникаючим державним утворенням на території СРСР — моральний і політичний обов'язок демократичної Європи. Мир в Європі може бути забезпечений насамперед досягненням національної справедливості в усіх її регіонах. Мирний перехід від тоталітаризму до демократії можливий. Ми стоїмо саме за такий розвиток подій. Надання Україні окремого й самостійного місця в загальноєвропейських політичних структурах буде, власне, кроком уперед як в галузі співробітництва в побудові спільного європейського дому, так і в справі зміцнення загального миру.

*Дмитро Павличко,
Богдан Горинь,
Іван Драч.*

Подаємо розмову депутатів України, які брали участь як парламентська делегація у Нараді з питань безпеки і співробітництва в Європі (Париж). Приводом для розмови стали перипетії довкола неучасті європейських республік СРСР у Паризькій зустрічі. — Редакція.

Д. Павличко:

— Юрій Щербак та Володимир Яворівський на сесії Верховної Ради запитували М. С. Горбачова, чому Україна не брала участі в Паризькій зустрічі на найвищому рівні Наради з безпеки і співробітництва в Європі? Президент відповів, що він не знає, чому. Він сказав, що було запропоновано всім республікам увійти до складу делегації Радянського Союзу. І це дійсно так. В п'ятницю, 16 листопада, коли наша делегація, тобто я, мій заступник Богдан Горинь і голова Народного руху Іван Драч були вже в дорозі з тим, щоб вручити учасникам Паризької зустрічі звернення Голови Верховної Ради УРСР Л. Кравчука, були дзвінки з міністерства закордонних справ Союзу РСР в наше міністерство. Передали: міністру закордонних справ України А. М. Зленку пропонується їхати до Парижа в складі союзної делегації. Що відповів на це Анатолій Максимович, я не можу сказати, але, судячи з того, що було надруковано в нашій пресі, його відповідь могла бути такою: оскільки парламентська делегація вже поїхала в Париж, то нам вже нема чого їхати.

За всім оцим ховалося, звичайно, рішення, що було прийняте

як Головою Верховної Ради Л. Кравчуком, так і міністром закордонних справ А. Зленком, про те, що наша республіка, виходячи із Декларації про державний суверенітет України, а також Конституції республіки і Конституції Радянського Союзу, ставить питання про свою безпосередню участь в загальноєвропейському процесі на засадах повної рівноправності. Ще будучи в Нью-Йорку на сесії Генеральної Асамблеї ООН, А. Зленко направив 6 листопада ноту міністрові закордонних справ Франції Р. Дюма, в якій він поставив питання про самостійну участь України у Гельсінському процесі в статусі спостерігача. Україна через французького міністра просила повідомити всіх учасниць Європейської зустрічі про свій намір.

Напередодні були також зроблені важливі, на мій погляд, кроки в цьому напрямку і Комісією Верховної Ради УРСР в закордонних справах. Я, мій заступник і науковий консультант нашої Комісії професор В. Василенко, спеціаліст з міжнародного права, другого листопада нанесли візит міністрові закордонних справ Радянського Союзу Едуарду Шеварднадзе. В розмові з ним — а розмова була змістовною і довірливою — міністр, як нам вдалося з безпосереднього контакту з ним — людина, що доброзичливо ставиться до демократичних процесів, які відбуваються в країні, до справ, з якими ми прийшли до нього. Ми торкнулися питання про входження України у загальноєвропейський процес. І, маючи на це відповідний дозвіл і повноваження від Голови Верховної Ради і від міністра закордонних справ України, сказали, що представник республіки не буде в складі делегації Радянського Союзу, і звернулися з проханням до Шеварднадзе, щоб він поставив питання про участь України у нараді в Парижі на загальних засадах, посилаючися на нашу декларацію, і на нашу Конституцію, і на Конституцію СРСР. На це він відповів таким чином: фактично Радянський Союз не мав би нічого проти цього, але виникають заперечення в європейських країнах. Отже, Європа нібито нас не хоче, тому що вона має свої подібні проблеми. Наприклад, Іспанія — з Каталонією, Франція із Корсікою, Югославія взагалі складається з багатьох національних утворень, які прагнуть бути незалежними і теж вимагають рівноправної участі у загальноєвропейському процесі.

Мотивація полягала в тому, що Європа нас не прийма, бо тоді вона мусить піти на те, щоб дозволити це і Корсіці, і Каталонії і т. д. Зрозуміло, ці мотиви не можуть викликати якоїсь, я сказав би, серйозної уваги, бо Конституції Франції та Іспанії не визнають за Корсікою чи Каталонією права на участь у зовнішніх зносинах, а корсіканці та каталонці вимагають лише автономії мовної і культурної. Тому не можна статус України, — держави, яку світ знає як одну із засновниць Організації Об'єднаних Націй, держави, яка має свої представництва в ЮНЕСКО та в інших міжнародних

організаціях, і, зрештою, держави четвертої чи п'ятої за величиною та за кількістю населення в Європі, сьомою — за промисловою потужністю, — прирівнювати до статусу Корсики чи Каталонії. Отже, до Парижа поїхала парламентська група і виконала місію, покладену на неї Головою Верховної Ради України Л. Кравчуком. Ми вручили його послання всім посольствам держав — учасниць Наради, оскільки не мали можливості безпосередньо передати його делегаціям. Ми мали дві зустрічі в міністерстві закордонних справ Франції, провели ряд прес-конференцій. Про нашу поїздку широко повідомила світова преса, ми виступили по французькому телебаченню. Словом, ситуація з Україною набрала у Парижі великого резонансу.

І. Драч

— Слухаю Дмитра Васильовича Павличка, оглядаючи зараз усе те, що відбувається у нас у Союзі: ті дії, постанови президента, виступ міністра оборони і т. д. — як усе це взаємопов'язано. Дуже важко нам позбутися того, про що говорено давно інтелектуалами, політологами, людьми, які з самого початку зустрічі Горбачова і Буша на Мальті пророкували таку ситуацію. І вони, власне, зробили сценарій всього того, що буде найближчим часом відбуватися в Європі. Свобода демократії Східної Європи, демократія у Польщі, Чехословаччині, Німеччині — все це відбувається за рахунок того, що нашим демократіям, включно з Прибалтикою, Україною, Закавказькими республіками — перекривається дорога до суверенного виходу у світ. І ми бачимо, як усе це відбулося — і з Україною, і з Вірменією (нас доля звела у Парижі з вірменами, і ми мали спільну прес-конференцію). Прибалти дістали ляпаса, досить-таки серйозного, бо було анульовано навіть їхній гостьовий статус на Нараді. Навіть вони, холодні, толерантні, вивірені не можуть спокійно ставитися до того, що були поганьблені їхні міністри закордонних справ.

Ми просто зараз бачимо: з одного боку йде поганьблення волі народів, а всі народи хочуть бути суверенними, в тому числі і в Радянському Союзі. А з іншого — страшні ножиці між тим, що сказано в надрукованому проекті Союзного договору, і тим, що діється. Як тільки республіки роблять лише малесенький крок, півкроку, щоб здобути бодай краплю свого зовнішнього суверенітету, вони зразу ж осмикуються, зразу ж ставляться на місце. Яке це лицемірство, яка це є стара, одвічна езуїстична практика.

Д. Павличко:

— Я хотів би пояснити, що три міністри прибалтійських рес-

публік були гостями не секретаріату конференції в Парижі, а французького уряду. На вимогу одного із учасників конференції їх попрохали покинути зал. Отже їм не дозволили бути навіть в ранзі не те що спостерігачів, а й публіки. І це зроблено на вимогу того, хто репрезентує себе постійно у Європі як борець за мир, за демократію, за перебудову.

Ви здогадуєтесь, про кого я веду мову.

І тому Україна опинилася в найкращому становищі, бо ми не були допущені на Нараду, а наш міністр, на щастя, в Париж не поїхав. Його могла чекати доля прибалтійських колег.

Б. Горинь:

— Я хочу дещо з іншого боку підійти до тої проблеми: СРСР, на початку як союз держав, за час свого розвитку пройшов шлях сильної деформації і став тоталітарною імперією. Це — при повній централізації, повному ігноруванні прав республік, їх атрибутів суверенності. В результаті порядок, який склався, був у якійсь мірі узаконений брежнівською конституцією із правом Комуністичної партії бути керівною і спрямовуючою силою. В результаті, коли під тиском економічної кризи, точніше — катастрофи, треба було зробити якісь зрушення, щоб вийти з цього стану, Горбачов і запропонував відому тріаду: перебудова, гласність і демократизація. Республіки почали ставати на шлях самовизначення і боротись за свою незалежність. І тут проявилася двоїстість Горбачова. У міжнародному плані він ангел демократії, якого радісно усюди вітають, але коли постало питання, дати чи не дати республікам право будувати своє життя і стати незалежними державами, центр виявився абсолютно традиційним, консервативним, і більше того — реакційним.

Усе, що зараз робиться, робиться так, щоби не дати можливості республікам бути тим, чим вони повинні бути: безпосередніми учасниками загальноєвропейського процесу.

Щоб залякати Захід, вводяться такі містифікації: мовляв, при наданні республікам незалежності можуть статися страшні катаклізми, республіки захочуть мати ядерну зброю (і про це говорить Язов, хоча жодна республіка про це не заявила, а Україна навіть записала в своїй Декларації про суверенність, що вона хоче бути неядерною державою).

Прийнявши ті фальшиві аргументи, Захід почав підтримувати Горбачова у його намаганнях зберегти імперію. Останнім часом події говорять про те, що усі зусилля і центру, і ЦК КПРС спрямовані на те, щоб якнайшвидше підписати такий Союзний договір, який би лишив союзові тоталітарні структури незмінними.

Мова йде про згортання навіть тих прав, які виборені за

останній неповний рік. Йдеться про повне ігнорування прийнятих республіками Декларацій про незалежність і державний суверенітет. Йдеться про те, що республіки намагаються позбавити навіть тих прав, які їм уже належать. Опублікований проект Союзного договору свідчить, що на шиї народів, на шиї республік намагаються залишити ярмо, яке загрожує знищенню їхнього права на життя, оскільки попередній досвід показав, що в Союзі знищувалися народи, зникали культури, мови, навіть нації.

В. Василенко:

— Я хотів би розвинути думку про ставлення західних держав до обговорюваної ситуації. Їм здається, що вони діють прагматично. Основна ідея тут така, що треба зберегти стабільність в СРСР. А стабільність ця, їм вважається, може бути забезпечена лише протидією дезінтеграції Союзу РСР. Але це хибна посилка. Справа в тому, що та криза, яка зараз у нас досягла апогею, свідчить, що Союз у його нинішній формі не може бути збережений. Якщо ж і може, то лише за допомогою тиску, залякувань. Якщо таке станеться, то СРСР буде вічним джерелом напруження і нестабільності. І колись це приведе до вибуху.

Так що отаким чином гарантувати стабільність на великих просторах Європи і Азії, які займає СРСР, хибно.

На Заході намагаються, мені здається, спрощено дивитись на ситуацію, не рахуючись із національними інтересами республік.

В дійсності союзні республіки не прагнуть до сепаратизму, сварок, конфліктів одна з одною і до розвалу Союзу. Йдеться про інше, а саме про переведення відносин між республіками на горизонтальний рівень та про ліквідацію зв'язків вертикальних, які є зв'язками диктату десятків центральних відомств: численної армії бюрократів, і тим самим про ліквідацію адміністративно-тоталітарних структур, панування яких і призвело до кризи, до втрат, яких зазнали і зазнають усі без винятку республіки.

Яскраве свідчення широкого прагнення до встановлення горизонтальних міжреспубліканських відносин, які є зв'язками демократії, рівноправності та взаємовигоди являє договір між Росією та Україною як суверенними державами. Цей шлях і є перспективним для всіх республік, для створення ними самими справжньої співдружності суверенних держав. Визнання такого шляху є перспективним і для Заходу.

Хочу тепер звернути увагу на правові аспекти питання безпосередньої участі України та інших європейських республік в загальноєвропейському процесі і його структурах.

Про деякі аргументи проти такої участі вже говорив Дмитро Васильович Павличко. Мовляв, стурбовані такі країни, як Іспанія,

Франція, особливо Югославія, адже в них є частини — з автономним або напіваавтономним статусом. Ця теза не витримує критики. Справа в тім, що конституції цих країн не передбачають права їхніх складових частин брати безпосередню участь у міжнародному спілкуванні. Тому жодна із цих частин ніколи не зверталася до НБСЄ з проханням бути спостерігачами чи брати участь як повноправні члени.

У міжнародному праві є загальновизнане положення: питання міжнародно-правового статусу держав — членів федерації — внутрішня справа федерації, і вирішується в її конституційному праві. Інакше кажучи, якщо конституційне право федерації передбачає право її держав-членів на участь у міжнародному спілкуванні, то такі держави є суб'єктами міжнародного права в обсязі, визначеному їхніми конституціями та конституцією федерації.

Згідно зі ст. ст. 68 і 74 своєї Конституції Українська РСР є суверенною державою, яка має право вступати у відносини з іноземними державами, укладати з ними договори, обмінюватись дипломатичними і консульськими представництвами, брати участь в міжнародних організаціях. Цей статус знаходиться у повній відповідності зі ст. ст. 76 і 80 Конституції Союзу РСР. Декларація про державний суверенітет України, підтверджуючи конституційно закріплений міжнародний статус республіки, спеціально говорить про її безпосередню участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах.

У правилах про склад учасників НБСЄ встановлено, що такими можуть бути всі європейські держави. Жодних заборон щодо участі в загальноєвропейському процесі держав-членів федерацій, які є суб'єктами міжнародного права, в цих правилах немає.

Отже, будь-які заперечення проти участі України та інших європейських союзних республік у цьому процесі з юридичної точки зору — протиправні, а з політичної — аморальні, оскільки держава, яка розташована в центрі Європи і народ якої своїм корінням пов'язаний з європейською цивілізацією, незаконно дискримінується і усувається з міжнародного спілкування.

Д. Павличко

— Хочу продовжити думку Володимира Андрійовича про морально-політичну сторону всієї нашої справи. Коли Ленін писав про право націй на самовизначення і тут же говорив, що невідгідно пролетаріатові українському відділятися від російського, і тут же критикував всіх тих українських соціал-демократів, які були за незалежну Україну, то він весь час посилався на спільну мету пролетаріату українського і російського: ми повинні побудувати

соціалізм, і заради побудови соціалізму, маємо відмовитися від певних національних справ і претензій. Поставити національну справу на службу соціальной справі, пожертвувати справою самостійності української державності заради інтересів робітничого класу, який мав побудувати соціалізм, Ленін постійно підкреслював це і все робив, щоб всі народи колишньої Росії залишилися в одній державі, виходячи з класових інтересів.

Сьогодні, коли ми зрозуміли, що забезпечити класові, соціальні навіть, скажімо, соціалістичні інтереси, можна тільки тоді, коли забезпечимо національні інтереси, коли побудуємо незалежні держави, бо зрозуміли, що при пригнобленні національних почувань, мов, культур, неможливо вирішити соціальні питання.

Які ж сьогодні можуть бути мотиви для того, щоб знову зберегти унітарну державу, зберегти імперію?

Якщо ми визнали, що загальнолюдське, а це значить насамперед національне, стало вище від соціального, якщо ми переходимо до ринкової економіки і відверто схвалюємо цей напрям розвитку, якщо шукаємо демократичного устрою, який вирішував би і соціальні питання, але разом з тим забезпечував би і демократію, то, значить, ідея незалежної української держави повинна бути пріоритетною.

Лідер нашої держави мав би сказати: добре, якщо Україна і Литва хочуть пожити як суверенні держави окремо, нехай. Ми побачимо через три-чотири роки, чого вони домоглися в економічному і духовному розвитку.

Ми ж бо не розпадаємося як спільнота, яка пройшла певний історичний шлях, ми тільки прагнемо встановити горизонтальні економічні зв'язки між республіками, ствердити свою державну незалежність. Для чого? Для того, щоб саме між Україною і Росією відбулося поєднання як між рівними. В тому суть справи. А в проєкті Союзного договору йдеться про те, щоб зберегти бюрократичну наддержаву, зберегти її уже в ім'я не соціальних, і навіть не ринкових інтересів, а в ім'я вузьких корпоративних, егоїстичних і, я сказав би навіть — в антидемократичних інтересах. У цих нових умовах ми повинні показати, що мотиви для збереження унітарної держави на основі Союзного договору, який нам пропонують, уже давно відпали.

Якщо нам на початку встановлення Радянської влади світила надія на соціалізм, то я хотів би спитати, що ми будемо мати взамін сьогодні, якщо відмовимося від своєї національної незалежності? Нічого!

І тому ми будемо домагатися того, щоб бути незалежною державою в спільноті народів, які прагнуть бути суверенними: ми хотіли б виступати як рівноправна ланка серед інших рівноправних національних державних утворень.

Б. Горинь:

— Два слова про той великий розрив, який існує між Конституцією, Декларацією і практикою. Згідно з Конституцією, ми можемо і повинні бути суб'єктом міжнародного права, і немає ніяких юридичних перешкод, щоби ми ним були. Згідно з практикою, нас втискають в зовсім інші рамки. Нам весь час підказують, що ми — не суб'єкт міжнародного права, а суб'єкт федерації. Тобто, нашу роль зводять до автономії, до тої сталінської ще тези, що треба республікам надати певної автономії, і в жодному разі не робити їх незалежними союзними республіками. Це перший момент.

Другий, на який я хочу звернути увагу, — яка велика різниця між прийнятою Декларацією про державний суверенітет і тим, що нам обіцяє Союзний договір. Якщо б ми взяли усі атрибути у Деклараціях — не тільки України, але й інших республік, — побачили б і незалежну фінансову політику, і незалежні національні банки, і право мати свої Збройні Сили, право вести свою зовнішню політику. Коли ми звернемося до проекту Союзного договору, побачимо: жодного з цих атрибутів незалежності там немає. Нас перетворюють у звичайну частку неоколоніальної системи.

І. Драч:

— Уявімо собі таку ідеалістичну ситуацію, що Горбачов, використавши цю Паризьку зустріч, взяв і представив делегації всіх європейських республік Союзу Тетчер, Міттерану, Бушу. Сказав, що ми маємо укласти Союзний договір, тому привезли делегації суверенних республік. Я вам пропоную прийняти їх до складу європейської спільноти. Якби це справді сталося, може, й не всі повірили б цьому жестові, але Горбачов величезною мірою виграв би справу із укладанням Союзного договору.

І дбаючи про те велике майбутнє, яке він запрограмував Європі і світу двохтисячного року: мирних, суверенних держав, спільного європейського дому, без'ядерного світу, — це був би блискучий жест.

Але в цьому випадку буде — і з того, і з іншого боку те, що в Біблії називається "злоба довліє днів його".

З одного боку, здається, про все це йшлося на зустрічі, щоб запрограмувати мирний світ, а насправді закладається вибухівка у майбутнє європейського дому. Ми бачимо, як це вже детонує сьогодні: у Великобританії Тетчер змушена піти, є сили, які суперечать у Франції Міттерану, які вимагають у Буша в США відповіді на його політику загравання з Горбачовим, і т. п. Ми бачимо, як уже зараз нарастають сили, котрі завтра і післязавтра

будуть провідними, і мало що вийде із запрограмованого Горбачовим світу.

В. Василенко:

— Створено дуже небезпечний прецедент: оскільки на таких непевних підставах відмовлено Україні та іншим республікам брати участь у даному форумі, то це позбавляє Україну не тільки можливості зробити свій внесок у вирішення цілого ряду європейських проблем, а й можливості брати участь в економічних структурах, наприклад, Банку для Східної Європи.

Бути в рамках європейського процесу — це не якась примха престижевого плану, а життєва необхідність. Створюється прецедент, щоб Україну не приймати тепер до інших міжнародних організацій. Зараз республіці конче потрібно стати учасником, наприклад, Міжнародного банку реконструкції і розвитку, Міжнародного валютного фонду, Загальної угоди по тарифах і торгівлі — щоб одержати фінансову допомогу для виходу із кризи.

Є ще і внутрішні негативні наслідки. Те, що сталося, об'єктивно посилює відцентровані тенденції, працює проти консолідації республік, проти мирного безконфліктного переходу до Союзу справді суверенних держав.

Д. Павличко:

— Історія бачила вже подібні ситуації. Наприклад, в 1863 році, коли Польща знаходилася в складі царської Росії, і там відбулося повстання, західні держави постійно займали подібну позицію, як і тепер. Це було ще й раніше, у 1831 році.

Протягом усього 19 століття, коли польський народ хотів вирватися з-під царського ярма, західні держави робили так, як вони сьогодні роблять і з нами. Вони закривали очі обома руками. А чому?

Тому, що голова політики знаходилася в Петербурзі, а руки були у столицях європейських держав.

Нині маємо аналогічну ситуацію. Але Польща є. І ми будемо.

Польські демократи і революціонери, які прагнули незалежності, мали слабкі надії на підтримку своїх західних друзів і демократичних, цивілізованих європейських держав.

Вертаючись до нашої проблеми, до нашого візиту до Едуарда Амвросійовича Шеварднадзе, я хотів би сказати, що друге питання, навколо якого була зосереджена наша розмова, стосувалося обміну посольствами між Канадою та Україною. Ми тут наводили такі аргументи: минає якраз 100 років з часу першого поселення українців у Канаді, понад мільйон громадян Канади — це

громадяни українського походження, в руках цих людей зосереджено великий — для нас нині надзвичайно потрібний в чорнобильській ситуації — капітал, а також політичний авторитет. Канада мала б так само чималі вигоди від безпосередніх політичних та економічних контактів з Україною.

І тому ми повинні мати своє посольство у Канаді. Адже це б могло нам допомогти вирішити і чорнобильську, і деякі інші наші кризові ситуації. Едуард Шеварднадзе в цьому питанні дав нам певну надію, тобто надію на те, що Москва не буде нам тут на перешкоді.

Представники Канадського міністерства закордонних справ, з якими я мав розмову, готові піти з нами на встановлення двосторонніх взаємин. До речі, канадське консульство вже працюватиме з 1 січня у Києві. Вони готові відкрити консульство України у себе, щоб згодом воно переросло в посольство. Але для цього їм, звичайно, потрібна підтримка Москви. І тут позиція центру буде перевірятися особливо гуманним мірилом, бо нам сьогодні це потрібно не стільки для задоволення якихось там національно-державних амбіцій, скільки для вирішення екологічних, чорнобильських проблем.

Ми сподіваємося, що наступні кроки міністерства закордонних справ України будуть спрямовані на те, щоб продовжити ту розмову, яку ми розпочали з Шеварднадзе, щоб вона була розгорнута на підтримку центром ініціатив України щодо заснування наших представництв не тільки в Канаді та сусідніх з нами країнах, щоб ми бачили у союзному міністерстві нашого спільника, а не ворога, який нам весь час закриває дорогу у світ. Сподіваємося, якщо справді центр хоче миру і добра, то він повинен іти нам назустріч, давати нам можливість діяти на зовнішньополітичній арені. Якщо ж він буде робити навпаки, то, звичайно, і виникатиме ситуація навпаки.

Б. Горинь:

— Дозвольте сказати про нашу роль як делегації у Парижі. Головне, що нам довелося робити, — це спростовувати фальшиву аргументацію, пущену на Захід радянською дипломатією і пропагандою. В першу чергу, на Заході панує така думка, навіязана Москвою, що в час боротьби республік за незалежність буде велика конфронтація в республіках і між республіками, що між республіками почнеться гостра боротьба, обов'язково кривава... Нам довелося казати і відстоювати аргументовано думку про те, що шлях України до незалежності є послідовно демократичним шляхом, що при тому шляху немає ні ворожнечі із сусідами, республіками, бо ми вкладаємо договори із Білорусією,

із Росією, а також з Казахстаном, Узбекистаном та іншими республіками, і немає жодних конфронтацій, коли є демократичний шлях.

І під тим оглядом наші думки, які ми виводили, були якоюсь мірою заспокоюючими для Заходу. Вони почули, нарешті, що шлях до незалежності може бути не насильницьким, не конфронтаційним, а послідовно демократичним. Тому така робота нашої делегації відіграла певну роль в Парижі, і я вважаю, що дещо змінила нав'язаний стереотип з боку Москви.

І. Драч:

— Я хотів би сказати про те, що коли старі структури не відповідають реальній дійсності та інтересам народів і держав, які утворюються, то починають виникати нові, і хай це буде теж певним попереджувальним знаком старим структурам.

Наприклад, у серпні цього року у Варшаві зібралися представники від Польщі, Чехословаччини... Були там і з Прибалтики, і з Білорусії, з України, і утворили таке надзвичайно цікаве об'єднання як Форум Центрально-Східної Європи. Це дуже важливе об'єднання, бо воно загальнозрозуміле, спрямоване проти того, що десь є величезні потуги — особливо з цього приводу переживають поляки: з одного боку велика Росія, якої вони завжди боялись, завжди переживали, як буде це впливати на долю Європи, з другого боку — Німеччина, яка зараз об'єднана і яка стає могутньою. Тому поляки були ініціаторами створення цього об'єднання.

Тепер, буквально кілька днів тому, делегація Народної Ради на чолі з Левком Лук'яненком їздила до Мінська, і там відбулося об'єднання депутатів, які представлені від Естонії, Литви, Латвії, опозиція Білорусії, опозиція України. Започатковано теж надзвичайно цікавий Балтійсько-Чорноморський союз, який теж має свої перспективи.

Ми бачимо, що шовіністичні, централістські порухи, які і далі продовжують імперську політику Москви, відразу утворюють контрагентів.

І загальнозрозуміло, що все це буде відбуватися і далі.

Не можна порівнювати нині суверенітет Польщі і суверенітет України — це є різні суверенітети, але вони все одно будуть об'єднуватися, бо є зараз така непереборна сила у всіх народів до того, щоб бути суверенними...

В. Василенко:

— ...І доки їх національні інтереси не будуть задовольнятися,

доти ці прагнення будуть рости, підсилюватись. Дії, спрямовані на задоволення цих прагнень, будуть ставати все більш інтенсивними, активними, і протидія буде викликати саме оті конфлікти, яких всі страхаються.

Так що тут треба вибирати. Або нормальний цивілізований шлях вирішення цих проблем, а такий шлях єдино можливий, єдино вірний — і з точки зору юридичної, і з точки зору моральної, і в плані охорони загальнолюдських цінностей — це, насамперед, задоволення національних інтересів республік. Або шлях ігнорування і придушення цих інтересів — отже, шлях конфліктів і нестабільності.

Б. Горинь:

— Я б сказав, що у питанні національних прав настав другий етап. Перший був пов'язаний з правами людини, і права людини відіграли певну роль у світовому процесі, особливо у народів, націй, які перебували у колоніальному стані. Зараз настав період прав народів і націй, той період, коли кожний народ, який був ущемлений в своїх правах, хоче бути державним народом, хоче бути суб'єктом міжнародного права, хоче брати участь у загальноєвропейському процесі. Нічого дивного, що Україна з 62 мільйонами людей належить до тих республік, які хочуть у цьому процесі брати участь.

Ще є цікавий момент серед фальшивих аргументів, мовляв, як же це так — Європа йде до з'єднання, а от ви хочете розірвати Радянський Союз. Як же це так — Європа намагається знайти спільний ринок, спільну грошову одиницю, а ви раптом робите навпаки? Тут є принциповий момент: Європа приходить до єдності раніше окремих суверенних державних одиниць, що здобули усі свої права і які тепер реалізують усі атрибути незалежності. А ми ще повинні стати реальними суверенними державами, аж тоді шукати на рівноправній основі контактів з іншими республіками й іншими державами. Я вважаю, що зараз настав той час, коли всі ці фальшиві аргументи необхідно спростувати і обстоювати право України бути незалежною державою, право України вийти із Радянського Союзу і стати активною учасницею в європейському процесі.

Д. Павличко:

— Що ж далі? Працювати будемо. Будемо продовжувати свою роботу, спрямовану на виконання наших пріоритетних завдань. А вони були визначені як у моєму виступі, так і у виступі міністра закордонних справ, на засіданнях Верховної Ради УРСР. Це —

двосторонні взаємини з нашими сусідами, а також з тими країнами, де Україна має свої особливі національні інтереси (Канада та інші країни, де живе багато громадян українського походження), а також, безперечно, і участь у загальноєвропейському процесі.

Опинившись як рівноправні на будь-якій майбутній зустрічі (ось уже в Москві наступного року буде розгортатися далі ця загальноєвропейська структура), ми можемо справді реалізувати свої інтереси.

Ми будемо домагатися свого, ми будемо розгортати діяльність, щоб сконтактуватися з усіма учасниками Європейської зустрічі. Нам хотілося б, щоб у цьому питанні підтримала нас Росія, і ми будемо підтримувати Росію, Росію Єльцина. Ми повинні, будемо підтримувати так само інші республіки, сподіваючись, що нас будуть підтримувати і наші сусіди, і невеликі держави, і великі держави.

Тут велику роль буде грати так само політика центру, який, на жаль, тепер поки що не має наміру нас підтримувати.

Але все змінюється. Я сподіваюся, що нас почують за дверима європейського дому, адже ми його законні співвласники.

Розмову за Круглим столом записав
Олег Білик

У ДРУЖБІ — СИЛА НАРОДІВ

Влітку минулого року головний редактор "Сучасности" д-р Тарас Гунчак зустрівся в Українській пресовій агенції з відомим єврейським активістом з Чернівців Йосифом Зісельсом і попросив його відповісти на декілька запитань, що стосувалися переважно українсько-єврейських відносин.

Тарас Гунчак: Пане Зісельс, я радий знову бачити вас. Востаннє ми зустрічалися на Установчому з'їзді Народного руху України. Я вашої доповіді не одержав, тому не помістив її у журналі *Сучасність*. Але в наступному виданні сподіваюся це направити.

Нещодавно ви приїхали з України. Скажіть, які ваші загальні враження щодо сучасних подій на Україні?

Йосиф Зісельс: Це дуже широке питання, бо життя (маю на увазі політичне) на Україні нині вирує, і в нову хвилю політичного, соціального життя включаються сотні тисяч людей, які проживають на Україні. І це не тільки українці, а й поляки, євреї, росіяни та інші національності. Я думаю, що сьогодні ми переживаємо дуже важливий етап в історії України. На жаль, ми не можемо похвалитися, що свідомість — національна і загальнодемократична — на Україні така, наприклад, як у республіках Прибалтики. Але що робити? Яких людей маємо, таких маємо, і треба працювати з тими силами, які є. Вибори до Верховної Ради України показали, що демократичний блок може розраховувати приблизно на чверть голосів. І цим нині користується партапарат, який досі є при владі на Україні. Використовується це для того, щоб впровадити ті закони, які сьогодні йому потрібні, і для того, щоб і пізніше демократи не змогли певен час мати більшість голосів, які перешкодили б партапаратом змінити і ту конституцію України, яку вони хочуть прийняти. Я не маю великих ілюзій щодо Деклярації про суверенітет, яка була прийнята Верховною Радою України. Скажу чому. Майже рік тому, виступаючи на Установчому з'їзді Народного руху України, у своїй доповіді я сказав, що партапарат у центрі, у Москві, не маючи можливості втримати владу на всіх місцях, у всіх регіонах Радянського Союзу, буде під виглядом суверенітету віддавати трохи цієї влади партапаратам у тих республіках, де він може ще довго розраховувати на більшість партійних сил у парламентах. На жаль (мені принаймні так здається), Деклярація про суверенітет відображає саме такі тенденції у сьгоднішній політиці комуністів. Однак я мушу сказати, що Деклярація — це все ж таки дуже важливий крок, крок уперед. Невеликий, але все ж таки уперед. І сьогодні завдання демократичних сил на Україні — пояснити громадянам її

через пресу, особисто при зустрічах з тими чи іншими колективами, групами чи партіями, нашу позицію: ми за суверенітет, але суверенітет реальний, який дійсно базується на тому, чого хоче народ України та інші народи, котрі проживають на її території. Я думаю, що свідомі кола інших національностей також за реальний суверенітет України.

Важливо підкреслити міжнаціональні відносини, які тепер склалися на Україні. На щастя, ці відносини сьогодні добрі. Принаймні ми не маємо не тільки таких міжнаціональних конфліктів, які спостерігаються нині на Кавказі і в Середній Азії. Можна навести приклади, коли реакція з партапарату, з внутрішніх справ, із сил КГБ пробувала і на Україні розв'язати міжнаціональні конфлікти. Це було і під час подій у Баку, коли біженці обирали для себе Україну. Тоді розповсюджувалися кимось листівки, які закликали виганяти біженців з території України. На щастя, українці не пішли на ці провокації: Рух і УГС виступили проти провокаційних листівок. Подібними провокаціями роздмухувався вогонь між Українською Католицькою і Православною Церквами на Західній Україні. І знову Рух і УГС, інші національно-демократичні організації своєчасно зареагували на ці провокації. Я думаю, що той конфлікт, який виник тоді між різними концесіями, хоча ще й не ліквідований, але напруженість його уже згасла.

Т. Гунчак: Скажіть, пане Йосифе, як ви задивляєтесь на проблему українсько-єврейських відносин?

Й. Зісельс: Українсько-єврейські відносини на Україні мають дуже давню історію. Відомо, що євреї проживають на території сучасної України вже коло двох тисяч років. І ця довга історія має багато сторінок. Ми розуміємо, що історія давня, але не всіма сторінками її можемо пишатися. Однак сьогодні ми не повинні нічого забувати, але водночас маємо розуміти, що у нас є спільні питання, спільні завдання. Якщо євреї й надалі хочуть жити на Україні (а таке бажання є, адже хто поїде звідси, той поїде, однак багато євреїв залишиться жити на Україні), ми повинні думати, якою Україна буде завтра, як наші діти будуть жити поруч з українцями, поруч з іншими народами України. Я не можу запевнити, що мої погляди розділяють усі євреї, які проживають на Україні. Але той факт, що я є співголовою Конфедерації єврейських організацій Радянського Союзу, той факт, що я є в керівництві Руху, що я є в Раді націй Руху, говорить про те, що певні сили є за мною, реальні сили в єврейському русі, які поділяють мої думки і підтримують ідею співпраці з українськими силами.

Історія наших відносин, сучасних відносин, сягає кількох десятиріч. Я уже понад п'ятнадцять років тісно контактую з лідерами українського національно-демократичного руху. В той час, коли ми не думали, що будуть колись різні партії, що ми зможемо відкрито

виступати у парламенті, видавати свої газети і вільно писати у них про те, що думаємо про майбутнє нашої держави України, ще тоді ми зійшлися на тому, що у нас існують спільні завдання, спільні думки, і що нам необхідно зреалізувати їх разом. Тільки тоді, коли ми об'єднаємо наші зусилля, ми зможемо досягти мети, тої мети, яка сьогодні стає реальністю. Має значення те, що ми тоді думали, працювали разом, разом сиділи у в'язницях, на одних нарах — українці і євреї, грузини і вірмени. Вели довгі суперечки на тих нарах, намагалися довести один одному те, що думаємо.

Дійсно, кожен національний рух спочатку є обмеженим. Але коли ми бачимо, що існує єдина імперія, яка репресує в однаковій мірі і росіян, і українців, і євреїв, то з часом приходимо до висновку, що ми повинні співпрацювати. Іншої дороги у нас нема. Тільки разом ми можемо відродити свої нації, свої національні культури і досягти реального суверенітету тих республік, у яких ми, євреї, проживаємо.

Т. Гунчак: Ви маєте на думці суверенні республіки, у яких, звичайно, всі народи, які проживають, матимуть повні права, можливо, й право в дусі національно-персонального закону, який видала Центральна Рада 22 січня 1918 року. Так?

Й. Зісельс: Сьогодні нам важко сказати, якою буде національно-культурна автономія невеликих націй, що проживають на Україні. Є певні традиції, є історія, і ми повинні все корисне, увесь досвід співробітництва між різними націями у той недовгий час існування державності України використати. В той же час маємо розуміти, що нині вже нема тої єврейської громади, котра колись групувалася навколо синагоги. Сьогодні євреї втратили свою культуру, свою мову, і те, що ми тепер пробуємо відроджувати за допомогою українців, має для нас неабияке значення. Нині ми відроджуємось. Однак ще не можна сказати, якою формою автономії буде наше відродження. Але можемо запевнити, що сьогоднішні єврейські організації (ми це проголосили на нашому з'їзді) не мають ніяких претенсій до національно-територіальної автономії, не хочуть відокремлювати ніяких районів чи то від Білорусії, чи то від України, чи від іншої республіки і створювати свої територіальні установи. Євреї сьогодні проживають розпорошено у всіх республіках, і вони можуть прагнути лише до національно-культурної автономії. Так, ми хочемо мати свої інститути, різні учбові заклади, хочемо мати свої дитячі садки, бібліотеки, науково-дослідницькі структури. Але ми повинні це робити самі, повинні прикласти власні сили, ніхто за нас нічого не зробить. І завжди маємо пам'ятати, що проживаємо на території держави України, і український народ, серед якого ми живемо, має свою історію, свою релігію, свою культуру, свої традиції, які ми повинні поважати. Ми знаємо, що у євреїв завжди є вихід: мони можуть їхати до Ізраїля і

там жити у своїй державі. Українці мають тільки одну землю, тільки одне місце, де вони живуть, де жили раніше, де будуть жити. Саме від них залежить, якою буде ця країна у майбутньому.

Т. Гунчак: Йосифе, ви згадали про дружню співпрацю євреїв і українців. Вам відомо, що організація прихильників Народного Руху в Америці закупила для товариства "Шолом-Алейхем" у Львові цілу комп'ютерну систему, яку ми привезли у травні цього року на тому літаку, що привіз медикаменти? Не знаю, чи митниця звільнила ці комп'ютери для товариства. Ми це зробили тому, що вважаємо товариство "Шолом-Алейхем" однією з перших організацій, які підтримали Народний рух у Львові. Отож, у душі дружньої співпраці ми закупили для них комп'ютерну систему і привезли.

Й. Зісельс: Я місяць, як приїхав з України, не можу сказати, чи вони отримали ваш дар. Можу лише подякувати.

Хочу сказати, що Народний рух України, який сьогодні знаходиться на піднесенні, і ті партії, які нині організуються на Україні, перебувають у тому стані, коли в них можна закладати демократичні міжнаціональні принципи. Правда, вони ще трохи сируваті, а тому це ще можна зробити. І дуже важливо сьогодні звернути на це увагу. Партії, якими ми їх зробимо сьогодні, проживаючи на Україні, такими ж будуть завтра. Згодом, як знаємо з досвіду, кожна структура бюрократизується до певної міри, стає закостенілою. Вона працює, робить свою справу, але коли знаходиться вже на піднесенні, коли йде в активне політичне життя, тоді міняти її не так легко. Наше завдання — закласти сьогодні оті принципи співдружності різних націй, закласти принцип демократичності у ці різні організації. Розумію, що не скрізь це можна зробити однаковим чином, але необхідно намагатися. І от у Русі цієї зими ми спробували створити подібну структуру. Десь у січні — на початку лютого ми створили у Києві Раду націй Народного руху України. Я саме у той час був у Києві і безпосередньо займався цією справою. Ми запросили з різних Крайових організацій Руху представників від різних націй, які з'їхалися, якщо не помиляюся, 11 лютого до Києва. Прибуло десь коло сотні людей з різних регіональних організацій, від різних національних представництв. Ми створили тоді Раду націй Руху, яка складається з тринадцяти національних представництв. До її складу входять і єврейське, і білоруське, і російське, інші представництва. При чому кожне національне представництво у Раді націй має тільки один голос, незважаючи на чисельність нації, яку представляє. Ми повинні врахувати, що нечисленна нація має такі ж права, як і велика нація. Справа в тому, що при поганій роботі у тій палаті котрогось з представництв, буде вже пропорційна кількість голосів, але в такому вигляді, щоб якісна картина була рівно-

правною. Більше того, ми заклали у Раду націй такий принцип, що не має постійного голови. Ми не могли вирішити, що, мовляв, нехай це буде українець чи росіянин. Ми вирішили, що головуватимуть представники від різних націй. Розглядають, наприклад, єврейське питання у Раді націй, головує представник від єврейського товариства. Іншим разом білоруси будуть викладати свої проблеми — будуть головувати їхні представники. Думаю, що це дуже важливо, бо нема ніякої переваги одних перед іншими, ніхто нікому не заздирить, існує дійсна рівноправність.

Рада націй — дуже важлива структура у тому пляні, що НРУ, який згодом, думаю, перетвориться у зовнішню організацію, буде об'єднувати різні політичні партії, різні національно-культурні організації, а то й просто людей, які не можуть уявити себе у якійсь партії. Ми повинні мати таку координуючу організацію для всіх тих демократичних сил, бо для того, щоб протистояти Компартії, не можна розраховувати на одну якусь партію. Необхідно координувати зусилля з різними людьми. Я думаю, що сьогодні за допомогою Ради націй ми повинні закладати в НРУ принципи співпраці. Ми знаємо, що НРУ — це рух не лише українців, це рух народів України. А народи України повинні розуміти, що те все, внесене ними у цю загальну працю, буде і їх здобутком. Якщо вони будуть співпрацювати, виносити свої питання на загальний розсуд, то вони будуть отримувати певні відповіді. А ізоляція ще нікому не приносила нічого доброго.

Т. Гунчак: Значить, вони всі мусять зрозуміти, що Україна — це їхня земля, це їхнє спільне добро, і якщо вони не дбатимуть про цю землю, то вони і самі нічого не будуть мати.

Й. Зісельс: Так, що ми зробимо, те й у нас буде. Це дуже важливо усвідомити. НРУ, інші організації, які підтримують нас, налічують півмільйона, може, мільйон. А на Україні проживає 52 мільйони. Основна маса населення України, як бачимо, ще надто пасивна. Враховуючи дуже велику асиміляцію, русифікацію, денационалізацію, ця пасивна маса може розвинути ся і туди, і сюди. Отже, за цю масу треба боротися, треба її приваблювати до Народного Руху, треба її усвідомлювати. Якщо не зробимо цього ми, то зроблять інші.

Т. Гунчак: І треба плекати політичну культуру.

Й. Зісельс: Звичайно. І от Рада націй, на мій погляд, повинна виконувати ось що (вона вже робила це, коли були біженці з Азербайджану) — допомагала їм. Біженці з Азербайджану — це і українці, і росіяни, і азербайджанці, і вірмени. Рада націй допомагала усім. У період блокади Литви Рада націй збирала гроші, ліки для литовців. Це теж важлива акція. У нас дуже мало сил, і ми прагнемо, щоб наша Рада націй доносила до різних національно-культурних організацій, які вже існують на Україні, по-

літику Руху, політику інших партій, щоб вони побачили, чого доби-
вається Рух, інші партії. Тоді Рада націй в залежності від потреб
національних організацій настроюватиме Рух, щоб він вчився вирі-
шувати проблеми інших народів, які живуть на Україні. Це дуже важ-
ливо.

Т. Гунчак: З того, що я почув від вас, пане Зісельс, на Україні
панує між національними меншостями і українцями дружня
атмосфера (маю на увазі демократичний бльок), бажання спів-
працювати для спільного добра, тобто зробити Україну такою дер-
жавою, де б усі народи чулися вільними у повному розумінні цього
слова. Адже у дружбі — сила народів.

Дякую вам за цю розмову!

20 липня 1990 р.

Михайло Барабаш. Оборонні вали у Львові 18 ст.
із серії *Віхи історії Львова* (дереворит, 1987)

РЕГЛАМЕНТ АСОЦІАЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНИХ РАД НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ ТА ДЕМОКРАТИЧНИХ БЛОКІВ У РАДАХ

I. Загальні положення

Стаття 1. У своїй діяльності Асоціація демократичних Рад народних депутатів та демократичних блоків в Радах України (далі — Асоціація) керується своїм Статутом, Регламентом та законами України.

Стаття 2. Рішення Асоціації мають рекомендаційний характер для її членів.

Стаття 3. У період між зборами Асоціації Координаційна Рада здійснює свою діяльність у відповідності з рішенням зборів та Статутом.

Стаття 4. Статут, Регламент, зміни та доповнення Статуту і Регламенту приймаються зборами Асоціації консенсусом.

Стаття 5. Збори Асоціації скликаються Координаційною Радою не менше двох разів на рік. Про скликання зборів та проект порядку денного Координаційна Рада повідомляє письмово всіх членів Асоціації та при необхідності, іншим місцевим Радам не пізніше, як за два тижні до зборів.

Стаття 6. З питань, які виносяться на розгляд зборів Асоціації, Координаційна Рада представляє членам Асоціації проекти рішень та необхідні матеріали не пізніше, як за тиждень до зборів.

Стаття 7. Приблизний термін проведення зборів Асоціації і основні питання, які виносяться на розгляд Асоціації, встановлюються і затверджуються на попередніх зборах.

Стаття 8. Позачергові збори Асоціації скликаються Координаційною Радою з її ініціативи або на вимогу не менш як однієї п'ятої членів Асоціації.

Стаття 9. Вимога про скликання позачергових зборів Асоціації передається у письмовій формі голові або його заступнику з переліком питань, які виносяться на збори, коротким обґрунтуванням необхідності скликання загальних зборів та проектами рішень.

Стаття 10. Координаційна Рада скликає позачергові збори Асоціації в термін, погоджений з їх ініціаторами, і повідомляє про це всіх членів Асоціації в п'ятиденний строк; матеріали до позачергових зборів передаються членам Асоціації не пізніше ніж за один день до їх відкриття.

II. Порядок проведення зборів Асоціації

Стаття 11. Збори Асоціації можуть проводитися при умові, якщо до призначеного строку їх відкриття прибуде не менше трьох членів від загального складу Асоціації.

Стаття 12. Час для доповідей і співдоповідей на зборах Асоціації надається в межах 20 хвилин.

Для виступу в обговоренні надається до 5 хвилин. Для повторного виступу надається до 3 хвилин.

Виступ по одному і тому ж питанню більше двох разів не допускається.

Для довідок, питань та ін. надається до 3 хвилин.

Для виступу по мотивах голосування надається до 1 хвилини.

При необхідності збори можуть встановити іншу тривалість доповідей, співдоповідей, виступів простою більшістю голосів присутніх представників членів Асоціації.

Стаття 13. Веде засідання зборів голова Асоціації або його заступник.

Стаття 14. Головуючий надає слово всім повноважним представникам — членам Асоціації, які записались для виступу. Після закінчення обговорення слово надається в тому разі, якщо повноважний представник — член Асоціації наполягає на ньому.

Стаття 15. В кінці кожного вечірнього засідання відводиться до 30 хвилин для виступів з короткими, до 3 хвилин, заявами і повідомленнями. Обговорення по цих заявах та повідомленнях не відкривається.

Стаття 16. Збори Асоціації є відкритими, у випадку необхідності збори можуть прийняти рішення про проведення закритого засідання.

Стаття 17. Для опрацювання текстів проектів рішень Асоціації утворюється редакційна комісія.

Члени редакційної комісії мають право на окрему думку і її висловлення перед голосуванням.

Стаття 18. Загальні збори приймають рішення:

- по програмних документах — концептусом;
- про членство — з двома третинами від загальної кількості членів Асоціації;
- про переобрання голови, про ухвали від імені Асоціації —

двома третинами від загальної кількості членів Асоціації;

— про затвердження заступників Голови та по інших питаннях — простою більшістю голосів від загальної кількості членів Асоціації;

— про кількісний склад Координаційної Ради — простою більшістю голосів, від загальної кількості представників — членів Асоціації.

Стаття 19. Голосування може бути: таємним, поіменним, відкритим.

Стаття 20. Таємним голосуванням обирається голова Асоціації та Координаційна Рада Асоціації. Таємне голосування може проводитися і в інших випадках по рішення Асоціації або за вимогою не менше як однієї п'ятої від числа присутніх.

Стаття 21. Для проведення таємного голосування збори Асоціації обирають лічильну комісію.

Стаття 22. Лічильна комісія:

— контролює підготовку бюлетенів для таємного голосування;

— видає бюлетені за поданням мандату під розпис;

— проводить необхідну роботу по організації та проведенню таємного голосування.

Стаття 23. Поіменне голосування проводиться за вимогою однієї п'ятої від числа присутніх на зборах членів Асоціації.

Стаття 24. Поіменне голосування проводиться по іменних бюлетенях.

Стаття 25. Рішення Асоціації підписує голова Асоціації.

III. Голова Асоціації та його заступники

Стаття 26. Голова Асоціації є членом Асоціації. Голова Асоціації обирається на загальних зборах Асоціації таємним голосуванням на строк до закінчення повноважень Рад — членів Асоціації.

Голова Асоціації — звільнений, підзвітний тільки Асоціації і не може займати інші посади.

Стаття 27. Голова Асоціації:

— веде загальні збори Асоціації;

— здійснює загальне керівництво роботою Координаційної Ради;

— виступає з ініціативою скликання позачергових загальних зборів Асоціації;

— пропонує питання до розгляду загальними зборами Асоціації;

— представляє кандидатури для обрання на посади заступника голови Асоціації, членів Координаційної Ради;

— є розпорядником фінансів Асоціації;

— організує нагляд за роботою робочих органів Асоціації.

Стаття 28. Право висування (самовисування) кандидатів на посаду голови має кожний член Асоціації.

Висування кандидатів на посаду голови проводиться під час загальних зборів. Під час висування кандидат може взяти само-відвід.

Після висунення кандидати виступають зі своїми програмами і відповідають на запитання членів Асоціації, після чого проводиться обговорення кандидатур.

Після закінчення обговорення проводиться таємне голосування по затверджених бюлетенях.

Стаття 29. Обраним вважається кандидат, якщо за нього проголосувало більше половини від загальної кількості членів Асоціації.

Якщо було висунуто більше двох кандидатів і жоден з них не набрав більше половини голосів від загальної кількості членів Асоціації, проводиться повторне голосування по двох кандидатах, які набрали найбільшу кількість голосів.

Якщо було висунуто не більше двох кандидатів і жоден з них не набрав необхідної кількості голосів або при повторному голосуванні жоден з кандидатів не набрав половини голосів від загальної кількості членів Асоціації, проводяться повторні вибори.

При повторних виборах не можуть бути висунуті кандидати, які брали участь у попередніх виборах.

Про обрання голови Асоціація приймає рішення.

Стаття 30. Дострокове припинення повноважень голови Асоціації проводиться за проханням голови у випадках неможливості виконання ним своїх обов'язків, припинення його депутатських повноважень або в зв'язку з іншими особистими обставинами.

Про дострокове припинення повноважень голови Асоціація приймає рішення.

Стаття 31. Щороку проводиться голосування про вотум довір'я голові.

Якщо по результатах голосування голова набирає менше половини голосів від загальної кількості членів Асоціації, він звільняється з посади голови.

Стаття 32. Заступники голови є членами Асоціації.

Заступники голови затверджуються загальними зборами за поданням голови Асоціації.

Заступники голови підзвітні Асоціації і голові, за бажанням можуть бути звільненими. В цьому разі можуть не займати інші посади.

Стаття 33. Заступники голови здійснюють контроль за діяльністю робочих органів Асоціації, виконують окремі функції голови, виконують обов'язки голови в разі його відсутності.

Стаття 34. Дострокове припинення повноважень заступника голови проводиться на його прохання у випадках неможливості ви-

конання ним своїх обов'язків, при припиненні ним його депутатських повноважень або у зв'язку з іншими особистими обставинами, а також у зв'язку із звільненням голови Асоціації від посади, яку він займає.

Про дострокове припинення повноважень заступника голови Асоціація приймає рішення.

IV. Координаційна Рада Асоціації демократичних Рад і демократичних блоків у Радах

Стаття 35. Координаційна Рада Асоціації:

- 1) Координує дії демократичних Рад та демократичних блоків в Радах;
- 2) вносить свої пропозиції на розгляд зборів Асоціації;
- 3) формує тимчасові комісії;
- 4) організовує підготовку питань, які виносяться на розгляд зборів Асоціації;
- 5) готує проекти порядку денного зборів Асоціації;
- 6) скликає чергові та позачергові загальні збори Асоціації;
- 7) організує інформаційне забезпечення членів Асоціації.

Стаття 36. Координаційна Рада проводить свої засідання за прийнятим нею порядком.

Стаття 37. Позачергове засідання Координаційної Ради скликається за ініціативою голови або по вимозі не менше трьох членів Координаційної Ради не пізніше трьох діб з моменту подання вимоги голові або його заступнику.

Стаття 38. Засідання Координаційної Ради правомірне, якщо на ньому присутні дві третини її членів.

V. Апарат Координаційної Ради Асоціації

Стаття 39. Керує роботою апарату Координаційної Ради Асоціація.

Стаття 40. Апарат Координаційної Ради:

- 1) реєструє і направляє за адресою довідки, повідомлення, заяви, пропозиції та інші матеріали, які надходять на адресу Асоціації;
- 2) одержує і представляє членам Асоціації запрошені ними повідомлення і матеріали;
- 3) організує публікацію стенограм та інших офіційних документів Асоціації, забезпечує їх переклад. Документи Асоціації видаються українською мовою;
- 4) повідомляє членів Асоціації про час і місце проведення

зборів Асоціації та про перелік питань, які вносяться на розгляд зборів;

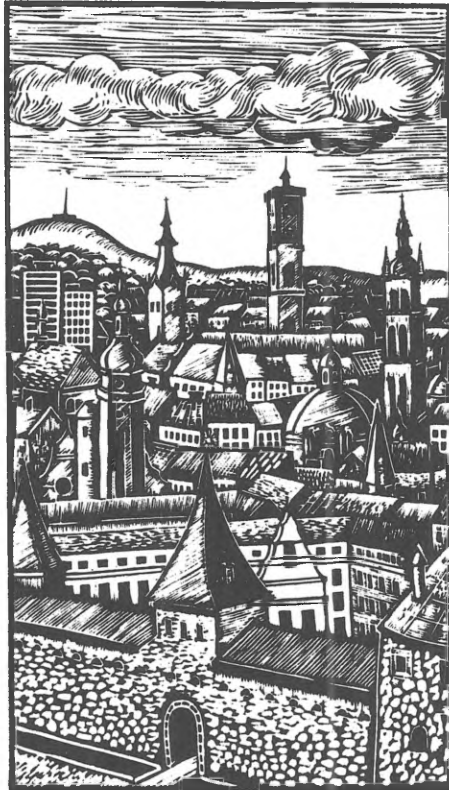
5) інформує членів Асоціації про засідання Координаційної Ради, комісії Координаційної Ради;

6) забезпечує Координаційну Раду, комісії Координаційної Ради матеріалами і документами по питаннях, які ними розглядаються;

7) організує роботу з поштою на адресу Асоціації;

8) виконує іншу роботу за дорученням Асоціації або її Координаційної Ради.

Регламент прийнятий одностайно
на конференції Асоціації демократичних
Рад народних депутатів України
та демократичних блоків у Радах
22. IX. 1990 р.

Михайло Барабаш. Оборонні вали у Львові 18 ст.
із серії *Віхи історії Львова* (дереворит, 1987)

ЧЕРНЕНКО, Олександра. ЕКСПРЕСІОНІЗМ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА. Мюнхен: Видавництво "Сучасність", 1989, 280 стор.

Дослідження Олександри Черненко *Експресіонізм у творчості Василя Стефаника* є цікавою розвідкою для розуміння літературної спадщини письменника. Книжка складається зі вступу від автора, потім розбивається на десять розділів, йде бібліографія, сторінкова анотація англійською мовою і показник імен. Після кожного розділу подані виноски на фактичний матеріал. Авторка дуже вдало komponує монографію, доцільно розміщує в тексті ілюстрований матеріал: особисті листи В. Стефаника і листи до нього, уривки з творів, вислови діячів культури та мистецтва, філософів, майстрів слова, цитати тощо.

Цікаво простежити за розвитком думки авторки у розділах "Імпресіонізм та експресіонізм", "В. Морачевський і С. Пшибишевський у житті В. Стефаника", "«Моє слово» Стефаника і «Конфітеор» Пшибишевського". Дуже багато маловідомих фактів наводить Олександра Черненко. Взагалі цю працю виділяє високий дослідницький рівень, ерудиція, пошукові відкриття, добре ознайомлення з загальною європейською культурою та мовами.

Але є одне зауваження: авторка розглядає експресіонізм у творчості Василя Стефаника за рахунок його реалізму та натуралізму. Коли Олександра Черненко торкається літературознавчих питань, пов'язаних з експресіонізмом у творчості В. Стефаника, виникають алогічні конфлікти та непорозуміння. Наприклад, у розділі "Етична проблема зла: вина і кара" авторка пише про оповідання "Злодій": "І аж тоді, коли злодій усвідомив собі, що суд цього світу вже його не покарає, що йому прощено і він вільний покинути хату, він вирішує залишитися, щоб змити свої провини і спастися через добровільне прийняття кари. Він залишається сидіти, не деінде, а саме на лавці під іконами святих" (стор. 131). Можна сумніватися, чи це оповідання В. Стефаника ніколи не натякало на прощення злодія, чи на те, що він може бути вільний, чи про добровільне прийняття кари. Але авторка змінила оригінальну думку самого Стефаника для концепції "свідомості і несвідомості", в даному випадку штучної, порівняти "Процес" Кафки і "Злодій" Стефаника з точки зору елементів експресіонізму.

"Отож, завданням оповідання «Злодій» не було обговорення соціальної проблеми злодійства по селах, ані представлення

жорстокости селян, а висвітлення істотної ролі свідомости в житті людини" (стор. 133), — стверджує авторка. Але чи справді В. Стефаник поставив собі таке "завдання", показуючи трагедію вбивства як "висвітлення істотної ролі свідомости в житті людини". Якраз сам злодій, за Стефаником, нічим не відрізняється від своїх катів, він добре їх розуміє, і розуміє, що вони з ним зроблять, бо тільки обставини поставили його на позицію злодія, а не психологія. Тому Стефаник подав події статично, майже не розгортаючи дії та характерів. Єдина "нормальна" людина серед героїв — це жінка хазяїна хати, в якій проявляється людяність "свідомости".

Авторка пише: "Українські критики цього оповідання, знаючи про дійсну подію, не могли зрозуміти, чому Стефаник загострив ситуацію і таким чином змалював нетипову і неістотну жорстокість українських селян" (стор. 131). Мені здається, що авторка, покликуючись на деяких критиків (не вказуючи конкретно), не заглиблюється у трагедію українського селянина, який стояв на смерть за свою "комору". Стефаник це боляче розумів, тому надзвичайно сильно розгорнув цей ритуал вбивства з п'ятикою, з бажанням злодія цілувати всім руки.

Порівнюючи героїв Кафки і Стефаника, авторка додає: "Різниця тільки в тому, що в Стефаника господар і його сусіди, втрапивши на хвилину свідомість, стали катами злодія і кинулися на нього, «як голодні вовки», себто так само, як тварина кидається на свою жертву, але сам злодій вмирає «без сорому», свідомий своєї провини і заслуженої кари, як людина" (стор. 133). Годі твердити, що це на "хвилину", бо Стефаник показав заплановане вбивство, "око за око" чи "життя за чужу комору". І зовсім не вмирав злодій романтично, "свідомий своєї провини і заслуженої кари, як людина", а, за Стефаником, "злодій вдарив його кулаком межі очі", коли мав нагоду, та й сидить він за столом п'яний, бо примусили. Одна тільки розповідь Михайла, як треба вбивати мужика, пана та жиди, відкидає гіпотезу "хвилинки", а говорить про досвід селянина.

Ще раз повернемося до цитування авторки: "Одначе провідна ідея його оповідання «Злодій» про потребу пізнання своєї психіки, роздвоєної на свідомість і несвідомість, і саме його закінчення має подібне звучання" (стор. 133). Провідна ідея оповідання не про "потребу пізнання своєї психіки". Ідея твору — розкриття жорстоких соціальних обставин, які штовхають людину на обміркований злочин, як бідному вкрати, щоб вижити, так і селянам захистити своє добро. Тому злодій не має вибору: померти на лавці під образами, чи на дворі, коли його витягнуть і вбиватимуть. Тому "додатком" до творчости Стефаника можна розглянути слова авторки: "Уся ця гра між злодієм і газдами закінчується

врешті тим, що господар прощає злодієві його провину і наказує забиратися з хати" (стор. 131).

На початку розділу авторка у роздумах "про те, що свідомість є світлом і добром, а брак свідомости — темрявою і злом", додає: "Каїн не став погідним і не оволодів своїм гнівом. Він убив Авеля". Бог покарав Каїна, але не відібрав у нього життя. Чому? Ця теза потребує окремого філософського дослідження. Я тільки привожу це як факт складного поняття "свідомости—несвідомости", які вирішував Бог, згідно з Біблією, якої дотримувався і Кафка, і Стефаник.

Бажання авторки згладити "гострі кути" української критики про великий талан Василя Стефаника, його контрверсійність, показ оголеної правди життя, реалізм, часами страшний натуралізм, привели її до аналогічних висновків, де домінуючим стала теза експресіонізму за рахунок інших літературних течій, які впливали на творчість письменника. Тут наводжу тільки один приклад з оповідання "Злодій". Можна було б навести й інші.

Незважаючи на це серйозне зауваження, в загальному книжка дуже цікава, вчасна і потрібна. Безумовно, Олександра Черненко внесла великий вклад у розуміння письменницької спадщини Василя Стефаника, а особливо у розділ впливу експресіонізму на його творчість.

Ігор Михалевич-Каплан

ВІСІМДЕСЯТНИКИ: АНТОЛОГІЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ.
Упорядник Ігор Римарук, передмова Миколи Рябчука.
Едмонтон: КІУС, 1990, 203 стор.

Вісімдесятники — це антологія нової української поезії. Чому нової, а не молоді? Тому що вона охоплює три різні покоління українських поетів, які силою політичних обставин на Україні дебютують одночасно. Тим самим творчість наймолодших поетів, що народилися в 1960-их роках (В. Олейко, А. Могильний, В. Цибулько, Ц. Неборак, К. Москалець, І. Маленький, І. Малкович, І. Мироненко, С. Короненко, О. Забужко, Ю. Андрухович), представлена поряд із творчістю поетів, народжених раніше — в 1950-их роках (В. Старун, Н. Тимчак, Т. Федюк, С. Чернілевський, М. Рябчук, І. Римарук, О. Пахльовська, В. Осадчий, В. Назаренко, П. Мідянка, О. Гриценко, С. Чернілевський, Я. Довган, А. Кичинський, П. Гірник, В. Герасимюк, П. Галич, Н. Білоцерківець, Ю. Буряк), в 1940-их роках (М. Воробйов, С. Вишеньський, В. Голобородько, В. Кордун, О. Лишега, В. Рубан, М. Саченко, Г. Чубай (1949-1982) і в кінці 30-их років (В. Могильний, Т. Мельничук). Разом сорок поетів, а упорядник збірки Ігор Римарук запевняє, що коли б включити в реєстр всіх цікавих поетів, які про себе заявили в останньому десятилітті, кількість імен могла б бути набагато більшою.

Самою своєю назвою збірка нав'язує до старшого покоління українських поетів-шістдесятників, — які були тими першими паростками весни за часів відлиги хрущовського періоду. Оскільки це відродження — на відміну від того у 1920-их роках, не було розстріляне, а лише придушене, це запевнило певну тяглість духовних вартостей, які передавалися із покоління в покоління, хоч ні в якому разі не сприяло повному розквітові української літератури, якого можна було б сподіватися за більш вільних умов. І хоч дехто із молодшого покоління поетів намагається відмежуватися від своїх попередників — дехто, щоб, "забивши" батьків, умовно кажучи, віднайти свій власний голос, інші, щоб не застрягнути у тому болі серця, спричиненому поразкою того покоління поетів, а ще треті, зрозумівши свій обов'язок перерости і випередити своїх попередників, — вплив шістдесятників на духовний етер в Україні все ж залишається помітним.

Можливо, у цій збірці можна вважати вірш Григорія Чубая тим мостом між 1960-ми і 1980-ми роками (а все ж таки явищ сімдесятників в українській літературі здебільшого немає). Це поет, який, за твердженням Олександра Гриценка (*Прапор*, ч. 2, 1990), створив новий напрямок в українській літературі — "поезії довгої

зими". В цьому вірші висказано біль генерації придушених,
цькованих, гнаних:

Я так довго мовчав

ти ж бо знаєш як важко було мені в сутінках
вустами вологими на добрі слова натрапляти
коли надовкіль — злі назви річок
(колись таких добрих річок!)
що сповільнили ритм свій до ритму лікарень

і хмари на їхньому плесі сьогодні надвечір —
це психіатри досвічені
зодягнуті в біле

коридором ріки
вони відпливають у темряву
перемовляючись по-латинськи

сплески рибин і діагнози

озлоблені вірші

озлоблений колір троянд

назви ліків
що зроблять нас дуже спокійними...

— зупиніть їх
спиніть

я ж насправді вмираю
в розквіті сил високо над повільною річкою

я вже сьогодні не в змозі навіть освітити обличчя
тим що мене убивають жартуючи
хто вони?

звідки у них
ця жадоба кривавих розваг?

спробуйте може якось їх розчулити —
привезіть їм "Джоконду" в куленепробивному ящику

або ж змайструйте для них бляшаного місяця —
хай вони собі поціляють в нього досхочу

кожної неділі
цілими родинами..

(“Говорити мовчати і говорити знову”, стор. 194-195).

Сам Григорій Чубай, виховавши молоде покоління поетів, передчасно помер на 33 році життя, у 1982 році. Йому не вдалось “... якось їх розчулити” або змайструвати неживий об’єкт, в який вони могли б досхочу ціляти, вони таки розплатилися з ним за те, що “не став він схожим на них” (перефразовуючи один із Чубаєвих рядків).

Але поразка таких як Григорій Чубай, Василь Стус, Іван Світличний, Євген Сверстюк та інші в українській літературі не пішла намарно. Їхній подвиг все ж таки витворив етичний клімат у країні, який протидіяв пропаганді, що настирливо була нав’язувана. Сьогодні українська поезія заговорила більш повним голосом. Як зауважує літературний критик Микола Рябчук у своїй всеохоплюючій і захоплюючій передмові до збірки, сьогодні в перший раз від 1920-их років бачимо таке багатоманіття в українській літературі. Тут ми знаходимо глибоко релігійну стихію Ігоря Римарука, цікаву урбаністично віршовану музику Олександра Гриценка (його “Мовознавство” можна сміло складати під струни “реп” (rap) музики із своєрідним жаргоном і змістом), елемент буфонади “бубабістів” (Бурлеск, Балаган, Буфонада) Андруховича, Ірванця та Неборака. Тут ми маємо витончену поглинаючу лірику Наталки Білоцерківець та яскраві образи В. Голобородька, О. Лишеги, М. Воробйова. Тут рівно ж знаходимо цікаві психологічні міркування Тараса Мельничука, які вказують на непересічний життєвий досвід і уміння його майстерно змалювати образами, які хоч народилися за специфічних обставин, викривають корені зла в спосіб, що спонукує людину застановитися над власною причетністю до ситуації. Наприклад, візьмемо його вірш про озлоблення людської душі:

з якихось пір
я люблю ногами кóпати

це не корова мене навчила
що вибивала мамі з рук
дійницю

не дедів кінь
що так любив
давати прочитати
хлопцям копито

це ні
це зовсім інше

кінь грається
коли б'є

і корова завиграшки
б'є
щоб я пас її
не за молоко
а за так

а це інше
кажу вам: це інше
це отак:

ідеш — кіт — копнув
ідеш — вівця — копнув
ідеш — богородиця — копнув
ідеш — вухате сонце —
бац
(марш у лопухи)
за сонцем — колорадський жук —
бац — нема
за жуком снігурка —
бац — убив
ше й опудало зробив
людина — бац — убив
ше й барабан зробив

а як уже всіх переб'єш —
розбігашся
і себе в черево
в пах —
бах-бах
в купу очей
в спину вух —
бух-бух

а потім виходиш
крізь вікно на дорогу —
і не видно жодного німця

(стор. 116).

Цікаво перегукуються ідеї окремих поетів. Наталка

Білоцерківець наголошує одвічну проблему, перед якою стояла українська література — побоювання за свою власну провінційність. Один із її віршів стає майже гаслом — лейтмотивом, — на який знаходимо різні відповіді з боку інших поетів, чия творчість представлена у збірці:

ми помрем не в Парижі тепер я напевно це знаю
в провінційній постелі що потом кишить і слізьми
і твого коньяку не подасть тобі жоден я знаю
нічиім поцілунком не будемо втішені ми
під мостом Мірабо не розійдуться кола п'їтьми

(“Я помру в Парижі в четвер увечері”, стор. 8).

Олег Лишега, мов би відгукуючись на вказану проблему, підказує:

Поки не пізно — бийся головою об лід!
Поки не темно — бийся головою об лід!
Пробивайся, вибивайся —
Ти побачиш прекрасний світ!

(“Пісня 551”, стор. 93).

А Ігор Римарук у вірші, присвяченому Миколі Воробйову, питає:

Знов, Миколо, серпень і вогонь,
А мовчиш ... Не клюнуло на голос?...

Ці заклики, роздуми вищезгаданих поетів вказують на глибоку течію відшукати загублених, вийти із замкненого кола, розшукати себе і ключі своєї дійсности, ключі того, що пережили. Духовне начало цієї поезії — її глибока людяність, її пошуки кореня зла — забезпечує їй помітне місце не тільки в українській, але й у всесвітній літературі. Тут віддзеркалений той дух, який спричинив такі великі зміни у світі, особливо у так званому східньому бльоці, за останні кілька літ.

Шлях цей до загальнолюдської літератури у багатьох — принайменше у зразках їхньої творчости, представленої у цій антології, — через зрозуміння становища власного народу.

Ми на камінь поклали мечі
і в ріці наших коней купали,
а чужинці прийшли уночі
і на березі табором стали...

(Василь Герасимюк, стор. 33).

Або, як, наприклад, у Івана Малковича у вірші "Напучування сільського учителя", який наголошує на тривожне становище української мови:

Хай це, можливо, і не найсуттєвіше,
але ти, дитино,
покликана захищати своїми долоньками
крихітну свічку букви "ї",

а також,
витагнувшись на пальчиках,
оберігати місячний серпик
букви "є",
що зрізаний з неба
разом із ниточкою.

("Напучування сільського вчителя", стор. 106).

Тут варто навести ще вірш Ігоря Римарука, який осмислює долю українського народу в ширших філософічних рамках:

блажен хто поділив на чистих і нечистих
роди і племена живий і мертвий люд
хто сходить на костер по празникових числах
а в будні — сам вершить сліпий і чесний суд

блажен хто вірить нам і кожній нашій титлі
поштиво зазира в поштовий синій храм
де апетитно так оракули петитні
вістують що було — борам і таборам

блажен хто зрозумів густу зимівлю світу
не квапить рішенець не преться на рожен
шанує Заповіт чита Бхагавадгіту
і знає геть усе — хто блазень хто блажен

а хто ж отой мовчун — нічий і споночілий
творця невдалий жарт корова на льоду
віки його знайшли і міткою нашили
старезну коляду на спину молоду

отямся хто блажен жени його з порога
запрагне до коша — негайно відкоша
бо в нього зла й важка — а все-таки дорога
затюкана й дурна — а все-таки душа.

(стор. 154).

Не кожний поет, поміщений в антології, спрямовує свою творчість до обговорення суспільних проблем. Тут, очевидно, знаходяться вірші на ті одвічні теми, на які поетів клювало на голос через віки. І тут знаходимо багато цікавого. Зупинимся на одному віршику Івана Малковича — "Тільки спогад".

Він:

— Було це так давно, що й родимок на тілі
я вже би не згадав: сузір'я їх сумні
ще й світяться немов, та вже десь відлетіли,
і їх розташувань не відтворить мені.

Вона:

— Було б тобі в ті дні, печальний кароок,
не ружі нетривкі, не вірші дарувати,
а в тиші затяжній скидати ланцюжок
і родимки мої губами рахувати...
(стор. 112).

Цікавих цитат віршів можна б було наводити досхочу, але надіємося, що цими вибраними уривками дали поштовх читачам ближче ознайомитись із творчістю сучасних поетів України.

Шкода, що антологія видана малим тиражем — всього 1,200 примірників, варто було б знайти меценатів, які фінансували б другий наклад, призначений на розповсюдження в самій Україні. Антологія заслуговує на широкий розголос і на широке — міжнародне — коло читачів. Радіємо, що Канадський Інститут Українських Студій має на меті видати цю збірку в перекладі на англійську. Таке видання повинно завоювати свого читача та переконати, що творчі та духовні сили на Україні сильні і варті уваги.

Віра Качмарська

ВАСИЛЬ ПОТІШКО (1895-1991)

5 березня ц. р. помер у Баффало, Нью-Йорк, Василь Потішко — інженер-економіст, колишній член Українського Генерального Військового Комітету Української Центральної Ради, член-засновник Української Головної Визвольної Ради, видатний політичний і громадський діяч.

Я познайомився з В. Потішком у Києві на весні 1942 р., де я працював у протинімецькому підпіллі з доручення Проводу Організації Українських Націоналістів. Я співпрацював з ним також під час підготовки Великого Збору Української Головної Визвольної Ради і під час самого Збору, а згодом, уже на Заході, в Закордонному Представництві УГВР. Хоч впродовж того часу нас, крім праці для спільної справи, єднала також товариська дружба (незалежно від різниці поколінь), Потішко був доволі стриманою людиною в чисто особистих взаєминах. Він ніколи не випинав своєї ролі в революції на Україні у 1917-1921 рр., своєї співпраці з визвольним підпіллям під час німецької окупації або свого впливу на формування політичної платформи УГВР і навіть не заводив про них дискусії. Також мало було відомо про його молодість. Тільки вже в останні роки життя на прохання редактора *Літопису УПА* Євгена Штендері він погодився розповісти дещо зі своєї біографії для запису на магнетофонну стрічку. Таким чином, те, що я тут подаю з ранньої молодости Потішка, походить з того запису, за що щира подяка Євгенові Штендері. А вслід за тим я розповім дещо про Потішка за часів моєї співпраці з ним.

Василь Потішко народився 4 квітня 1895 р. в селянській родині у с. Лабунь на Волині (тепер Житомирської області). Середню освіту здобув у гімназії в Звягелі (тепер Новгород-Волинський) та в учительській семінарії у Костишеві Київської губернії, після чого деякий час учителював. Від березня 1916 р. він служив у царській армії в м. Тамбові, де закінчив рекрутський вишкіл і старшинську школу. В січні 1917 р. дістав ступінь прапорщика і призначення на інструктора тієї школи, в якій було коло трьох тисяч курсантів. Уже під час праці в Українській Центральній Раді і за гетьманату він вчився в Українському Народному Університеті, проте свою вищу освіту інженера-економіста Потішко завершив шойно в умовах НЕПу за більшовиків і в 1920-их рр. працював в українській кооперації.

З вибухом революції в царській Росії в березні 1917 р. Потішко зразу включився у хвилю загального національного відродження в Україні. Як інструктор старшинської школи, організував курсантів

української національності, і вони вирішили вислати тричленну делегацію на Перший всеукраїнський військовий з'їзд у травні 1917 р. Потішко очолив делегацію. На тому ж з'їзді в Києві його вибрали у склад 12-членного Українського Генерального Військового Комітету (УГВК), який очолив Симон Петлюра. Всі члени Комітету стали одночасно членами Української Центральної Ради, а сам УГВК став згодом міністерством військових справ в уряді. Коли ген. Павло Скоропадський почав проводити українізацію свого корпусу, УГВК вислав туди Потішка як свого офіційного делегата. Скоропадський прийняв його ввічливо, але згодом взаємини між ними попсувалися у зв'язку з тим, що велика частина команди корпусу складалася з російських чи русифікованих старшин. Це привело до конфліктів між корпусом і українськими вояцькими радами. Потішко виготовив звіт про це для Центральної Ради, в якому критично оцінив і роль самого Скоропадського. Тоді ж Потішко захворів на тиф, так що уряд, тобто Генеральний Секретаріат, призначив до корпусу іншого представника.

Після видужання Потішка, уряд доручив йому перебрати обов'язки коменданта Київського телеграфу, що забезпечував зв'язок на території влади Центральної Ради. Коли на Київ наступали більшовицькі загони Муравйова, Центральна Рада і Генеральний Секретаріат відступили з Києва, а сам Потішко залишився в столиці у підпіллі. Після повернення уряду до Києва разом з німцями, Потішко був далі активним у Центральній Раді як її член, а при тому вів курси української мови для старшин, які її не знали. Цю працю він продовжував також після гетьманського перевороту і на такій роботі його застало повстання проти гетьмана. Потішко не був у керівництві повстання, але брав участь в його підготові, зокрема в організації масової демонстрації в Києві після звільнення з в'язниці Петлюри. За Директорії Потішко працював як військовий інспектор у штабі ген. Олександра Удовиченка. У 1919 р. Потішко був членом делегації уряду УНР для розмов з більшовиками, але коли уряд перейшов на територію, окуповану поляками, розмови стали безпредметні. Більшовики спочатку інтернували делегацію, але згодом звільнили її. Потішко повернувся до Києва і там відновив свої студії. Пізніше, у зв'язку з масовим більшовицьким терором у кінці 1920-их рр., його переслідували, тому часто міняв місця проживання, а тривалий час жив поза межами України.

Ось це все, що Василь Потішко розповів ред. Штендері.

Як вже згадував, вперше я зустрівся з Потішком на весні 1942 р. в Києві. Це був час німецької окупації України. Хоч і в умовах війни, столиця України зберегла свій природний чар. Умови, які в ній панували, розкривали її трагедію: пригноблючі розвалини

Хрещатика, брутальна поведінка німців, масові розстріли за згогдний спротив владі, щоденні облави на робітників для невільничої праці в Німеччині, стероризоване населення на межі голоду тощо. Понуру картину міста доповнювала коляборантська газета *Нове українське слово*, що друкувала розпорядження "райхско-місара України" Еріха Коха про заборону під загрозою розстрілу переховувати полонених, партизан, слухати закордонні радіо-передачі, а одночасно ця газета по-рабськи плазувала перед німецькими "визволителями" і систематично лаяла "мрійників" та "національних романтиків", які, мовляв, прагнуть самостійної України, передусім тих, хто приїхав з Галичини, хто невдячний німцям і веде проти них підривну роботу. Такі обвинувачення газета адресувала, очевидно, і членам протинімецького підпілля ОУН. Але власне така рекомендація відкривала нам двері до тих українських патріотичних елементів Наддніпрянщини, які усвідомлювали трагедію України під німецькою окупацією і були готові їй протистояти.

А за такими людьми наше підпілля шукало, поперше, в колах колишніх діячів українського дореволюційного і революційного відродження, серед людей, які визнавали основні ідеї Української Народної Республіки і, подруге, серед людей дещо молодшого покоління, які у своїй ранній молодості в 1920-их рр. вірили в можливості української державності в умовах комунізму і в цьому швидко розчарувалися, отже, серед людей, яких умовно можна було вважати колишніми націонал-комуністами.

Потішко, як учасник і співтворець української національно-демократичної революції 1917 року, належав, очевидно, до першої групи потенційних співробітників чи хоча б симпатиків нашого визвольного підпілля. Тому, коли я вперше зв'язався з ним через місцеву зв'язкову ОУН, ми зразу знайшли спільну мову відносно оцінки німецької політики в Україні. Наша розмова відбулася у приміщенні Вукопспілки, яка була централею української споживчої кооперації і об'єднувала майже вісім тисяч кооператив. Потішко був одним з керівників цієї установи, подібно як Кирило Осьмак, який також співпрацював з нашим підпіллям і пізніше, у 1944 р., був на Великому Зборі УГВР вибраний її президентом.

Потішко був високий ростом, худий, з буйною тоді ще шевелюрою, швидкий у поведінці і в словах. Він чомусь зразу нагадував мені відомі зі знімків і з розповідей очевидців постаті молодих українських діячів періоду революції. Як і інші наддніпрянці, він з симпатією ставився до молодого українського покоління західних областей, яке рішило вести боротьбу проти німецьких окупантів, цікавився нашими плянами і можливостями, але водночас вказував на серйозні труднощі, з якими наша праця зустрінеться на Наддніпрянщині після довгих років більшовицького

терору. Очевидно, він, як людина, що жила і працювала легально, отже підлягала нормальній реєстрації органів німецької влади, усвідомлював також небезпеку, яку йому можуть принести зв'язки з нашим підпіллям. Все таки він ніколи не відмовлявся від таких зв'язків зі мною чи з іншими нашими людьми.

Найбільше Потішка цікавила наша політична платформа, наша візія майбутньої української держави. Тут у розмові з ним зразу виринали проблеми, з якими я та інші члени підпілля ОУН вже до того часу зустрічалися на Наддніпрянщині. Справа в тому, що наші співрозмовці, яких ми знайомили з привезеною зі західних областей підпільною літературою ОУН і вели з ними дискусії на ті теми, висували ряд застережень до окремих елементів програми ОУН. Вони критикували, зокрема, саму концепцію ОУН як однієї політичної організації провідного активу в народі, побудованої на принципах надпартійності і монархізму, як про це написано у постановах Першого Конгресу Українських Націоналістів у Відні в січні-лютому 1929 р. та в постановах Другого Великого Збору ОУН в Кракові у квітні 1941 р. Вони вказували, що така настанова розходиться з принципами демократичного суспільства і що в ній є виразна тенденція творити на місці однієї тоталітарної партії комуністичного типу — іншу, націоналістичну. Вони вказували також на потребу чіткіше з'ясувати у програмі розв'язку соціально-економічної проблематики, місце окремих верств суспільства в українській державі. Рішуче застереження викликало також гасло "Україна для українців", що було доволі поширене в листівках ОУН у перші місяці війни на Наддніпрянщині. Хоч ясно, що українці мають не менше право на свою державність як інші народи, однак треба було в минулому (а сьогодні ще більше) враховувати факт існування на Україні численних національних меншостей. Тому наші наддніпрянські друзі говорили про необхідність гарантувати у програмі рівність всіх громадян України, незалежно від національності, і права національних меншостей на їх національно-культурний розвиток в українській державі.

Як згодом виявилось, ті зустрічі діячів ОУН зі західних областей з нашими наддніпрянськими братами мали вирішальний вплив на програмові зміни, які ОУН схвалила на III Великому Надзвичайному Зборі в серпні 1943 р. У той же час ті нові позиції знайшли своє віддзеркалення також у політичній декларації УПА "За що бореться Українська Повстанська Армія?" у 1943 р. та в платформі УГВР, схваленої у 1944 р. Словом, вони вплинули на дальший розвиток всього організованого українського визвольного руху 1940-их років, на його програмове спрямування.

Коли восени 1942 р. я виїхав з Києва, зв'язки з Потішком та іншими нашими прихильниками продовжував інший член Проводу ОУН, Микола Арсенич, а моя співпраця з Потішком відновилася

після того, як він переїхав до Галичини, зокрема під час підготовки Великого Збору УГВР, коли на форумі підготовчої комісії він мав змогу спільно з іншими накреслювати проєкцію майбутньої платформи УГВР. Треба при тому відзначити, що там і на самому Зборі Потішко постійно підкреслював потребу внести в основоположні документи УГВР ствердження про тяглість визвольної боротьби українського народу того часу, зокрема пов'язання боротьби УПА, ОУН і всього визвольного підпілля з українською національно-демократичною революцією 1917 і наступних років, що і сталося, як про це свідчать схвалені на Зборі УГВР її Платформа та Універсал. Бо загалом Потішко розумів політичні позиції і всю боротьбу визвольного руху тих років в нерозлучній єдності з ідеями і діями періоду революції. Про це він згодом так писав (за підписом Василь Чайка) у передмові до збірки *Позиції українського визвольного руху*, що появилася у 1948 р. в Мюнхені у видавництві "Пролог":

Позиції, що містяться в соціально-політичній платформі Української Головної Визвольної Ради, прийняті при заснуванні цієї Ради в 1944 р., так само як і ця платформа УГВР не були нічим новим для українського народу, бо безпосередньо пов'язувалися з тими соціально-політичними ідеями, за які боролася Україна під час збройних визвольних змагань 1917-20 років під прапорами Української Народної Республіки, і пізніше під час політичних змагань під ворожими окупаціями, незалежно від того, які установи, партії, групи чи особи ту боротьбу очолювали або репрезентували. Це була й є боротьба за той поколіннями вимріяний українцями образ незалежної України "без холопа і пана", що його так влучно окреслив Тарас Г. Шевченко.

Треба ще згадати, що Потішко, як і інші співробітники підпілля ОУН на Наддніпрянщині, не тільки помагали підпіллю в програмово-політичному пляні, але й у побутових справах — харчами, квартирами, потрібними посвідченнями від різних установ і т. п.

Після війни Потішко з дружиною переїхав до Німеччини, де зразу втягнувся у громадську працю. На першому Загальному з'їзді української еміграції в Ашафенбурзі в жовтні і листопаді 1945 р., де створено Центральне Представництво Української Еміграції (ЦПУЕ), його вибрали до керівництва цієї установи. А в травні 1947 р. під керівництвом Потішка відбувся в Авгсбурзі перший з'їзд професійних спілок і тоді створено Центральне об'єднання Українських Професійних Спілок на еміграції.

Переїхавши до США, Потішки поселилися у Баффало, Нью-Йорк. Впродовж 1950-их, 1960-их і частково 1970-их рр. Потішко, як член Закордонного Представництва УГВР, виступав з публічними

доповідями у різних містах США і Канади і брав участь в загальногромадських з'їздах та акціях. В пізніших роках він обмежувався громадською працею в місті свого поселення.

Як політичний і громадський діяч, Потішко був людиною твердих принципів, він пристрасно, інколи гостро, обстоював свої позиції, чим приспориював собі опонентів. Проте він завжди зберігав вимоги культурного ставлення і пошани до іншої людини. Будучи членом-засновником УГВР, він послідовно уявляв її як керівний орган революційно-визвольної боротьби народу за всяких умов і як політичного зверхника УПА, як збройної сили всього народу.

У Баффало Потішко пережив важку особисту трагедію, передчасно втративши дружину. А ще на Україні у Потішків помер син в дитячому віці. І в публічному, і в приватному житті Потішко був абсолютно безкорисливою людиною і справжнім українським патріотом. З його смертю зійшов в могилу один з останніх могікан, який у своєму житті поєднував дві великі революційні епохи в найновішій історії українського народу.

Мирослав Прокоп

ВІД ВИДАВНИЦТВА І РЕДАКЦІЇ

Вітаємо нашого шановного і дорогого Івана Дзюбу, літературознавця і публіциста, з відзначеннями:

1. Державною премією УРСР ім. Т. Шевченка за 1991 рік.
2. Премією Фондації О. і Т. Антоновичів.

Вітаємо шановного письменника і перекладача Валерія Шевчука із відзначенням премією Фондації О. і Т. Антоновичів.

ПРОСИМО ВИПРАВИТИ

У *Сучасності* 1990, 1, у поезії Раїси Лиші, на стор. 22 (рядок 16 згори) треба читати: білим пером.

У *Сучасності* 1991, 3, у статті Я. Розумного "«Москалева криниця» примруженим оком", на стор. 32 (рядок 12 згори) треба читати: в підросійській Україні половини дев'ятнадцятого століття.

Вельмишановні читачі *Сучасности*!

Минулого року журнал *Сучасність* завершив 30 років своєї діяльності. Коли додати ще його попередників, себто, двотижневик *Сучасна Україна* і публікацію *Українська літературна газета*, які ми пускали в світ у 1950-их рр., то це — 40 років видавничої праці.

Від першого числа *Сучасности* ми визначили характер журналу як місячник літератури, мистецтва й суспільного життя. При тому, ми поклали наголос на проблемах культури, бо ми були і є переконані, що саме на національно-культурному терені точилася і точиться найзапекліша боротьба за збереження національної субстанції українського народу. Так було впродовж сорока років за умов сталінського і брежнєвського терору, так є і сьогодні, коли на сцену подій в Україні вийшли нові сили, перед якими відкриваються можливості посилити, а може й завершити боротьбу нашого народу за національно-культурне і державне відродження.

Ми раді і гордимся тим, що впродовж довгого часу користуємося приязню і підтримкою ширших кіл нашої суспільності в діаспорі, а також в Україні. *Сучасність* здобула собі ім'я активного співучасника в процесі росту нашого народу. Це нас дуже заохочує посилити працю, але рівночасно із цим виринають перед нами нові вимоги у видавничому і тематичному плянах — потреба поширити автуру, розбудувати зміст, внести зміни, пристосувати журнал до нових умов і потреб читачів в Україні та діаспорі. А це, в свою чергу, збільшує кошти видавництва, зокрема, коли мати на увазі постійне зменшування вартости гроша, що створює для нас великі фінансові труднощі.

Тому, коли ми ділимося з Вами думками про проблеми, які стоять перед нами, ми дуже просимо Вас як наших приятелів: надсилайте нам Ваші пропозиції і завваги для покращання журналу, приєднуйте нам нових передплатників з кола Ваших знайомих, а також, у міру Ваших можливостей, — жертвуйте датки на видавничий фонд *Сучасности*, яка за довгі роки праці належить не тільки групі її редакторів і видавців але, на ділі стала загальнонаціональним надбанням ширших кіл української громадськості. Тому тільки спільним зусиллям громади можна зберегти і розбудувати цю установу.

Для Вашої вигоди залучуємо на звороті листок з питаннями, на які просимо відповісти. (Залучена також конверта з нашою адресою).

Надіючися на Вашу допомогу, залишаємося з правдивою пошаною і бажаємо доброго здоров'я та успіхів Вам і Вашим рідним в Україні та діаспорі.

травень 1991

Редакція *Сучасности* і Видавництво "Пролог"

Про авторів

- Ліда Палій** — мисткиня і письменниця, авторка кількох збірок поезій і нарисів. Живе в Торонто.
- Олесь Дяк** — походить з Іванофранківщини, поет. Автор і композитор пісень, за які одержав кілька нагород. Живе у Львові.
- Федір Погребенник** — доктор філологічних наук, літературознавець і письменник. Живе у Києві.
- Микола Жулинський** — доктор філологічних наук, заступник директора Інституту літератури Академії наук УРСР у Києві. Автор численних праць про репресованих письменників.
- Роман Яців** — молодший науковий співробітник Львівського відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського Академії наук УРСР, член Клубу українських мистців. Живе у Львові.
- Олег Сидор** — кандидат мистецтвознавства, завідуючий відділом графіки Національного музею у Львові, автор численних мистецтвознавчих статей і розвідок. Живе у Львові.
- Микола Мушинка** — етнограф і літературознавець, автор численних наукових публікацій і розвідок. Живе у Пряшеві.
- Мирослав Прокоп** — провідний учасник організованої революційно-визвольної боротьби українського народу проти німецьких окупантів України 1941-1944 рр., публіцист, політичний і громадський діяч. Автор праці *Україна і українська політика Москви*.
- Марта Зєлик** — співробітниця української редакції радіо "Свобода". Живе у Вашингтоні.
- Володимир Іваненко** — член Спілки журналістів України. Живе в Києві.

Щоб дані про авторів були якнайкомплектніші, ласкаво просимо кожного шановного автора подавати редакції разом із статтями також стислі точні дані про себе. — *Редакція*

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ МІСЯЧНИКА
«СУЧАСНІСТЬ» НА 1991 РІК:

	<i>одно число:</i>	<i>річно:</i>
<i>Німеччина:</i>	9 DM	90 DM
<i>Великобританія:</i>	4 фунти	40 фунтів
<i>Канада:</i>	6 кан. доларів	60 кан. доларів
<i>всі інші країни:</i>	6 ам. доларів	60 ам. доларів

АДРЕСИ НАШИХ ПРЕДСТАВНИКІВ

<i>Австра- лія:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. D. H. Pyrohiv 75 New Road Oak Park, Vic. 3046 Melbourne	<i>Ізраїль:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. G. Shakh- novich Harav Maymon St. 2, Apt. 31 Bat — Yam
<i>Арген- тіна:</i>	<u>Sučasnist</u> / Dr. M. Wasyluk Nahuel Huapi 5381 1431 Buenos Aires	<i>Канада:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. Y. Chumak 16 Rivercrest Road Toronto, Ont. M6S 4H3
<i>Велико- британія:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. T. Kuzio 78 B Kensington Park Rd. London W11 2PL	<i>Швай- царія:</i>	<u>Sučasnist</u> / Dr. R. Prokop Muristrasse 82 3006 Bern

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів виставляти чеки на Sučasnist і вислати представникові даної країни.

Передплати з країн, де немає представництва, просимо надсилати безпосередньо на адресу адміністрації в США і в ам. долярах виготовляти поштові перекази чи чеки (з ам. банковими числами знизу) на: Sučasnist.

Адреса адміністрації:

SUČASNIST / Mr. Y. Smyk
744 Broad St., Suite 1116
Newark, NJ 07102-3892
Tel.: (201) 622-0545
Fax: (201) 622-1933

ПРОЛОГ-ВІДЕО

Пропонуємо найкращу збірку відео-записів з України найновішого документального матеріалу та фільмів для розваги.

- * **ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ**
120 хвилин Ціна: 25 ам. доларів
Відродження і легалізація катакомбної Церкви на Україні.
БЛАЖЕННІШИЙ ВЛАДИКА МИРОСЛАВ-ІВАН У ЛЬВОВІ
60 хвилин Ціна: 25 ам. доларів
Приїзд, вітання, промови до вірних Глави УКЦІ.
Ціна двох касет (ХРОНІКА... + БЛАЖЕННІШИЙ...) разом: 45 ам. доларів

- * **КОЗАЦЬКІ ПРИГОДИ (I)** 30 хвилин Ціна: 12,95 ам. доларів
КОЗАЦЬКІ ПРИГОДИ (II) 45 хвилин Ціна: 15,00 ам. доларів
Анімаційні відео-фільми для дітей віком 3-10 років.
Ціна двох фільмів для дітей (I + II) разом: 25 ам. доларів
- * **ЧОРНА ДОЛИНА** 95 хвилин Ціна: 35 ам. доларів
Фільм кіностудії "Джерело" (Київ, 1990) про козацький побут у 17 ст.: боротьба українців з турками; про підступність, зраду, любов; за Ю. Мушкетиком.
- * **ЧЕРВОНА РУТА** 60 хвилин (нове) Ціна: 20 ам. доларів.
Нові кадри з відомого музичного фестивалю.

- * **ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ** 100 хвилин Ціна: 35 ам. доларів
Світової слави фільм Саркіса Параджанова; за М. Коцюбинським.
- * **ЗАПОРІЗЬКА СІЧ** 60 хвилин Ціна: 20 ам. доларів
У Запоріжжі в серпні 1990 з нагоди 500-річчя Січі (звук — по-англ.).
- * **КНЯЗЬ ДАНИЛО ГАЛИЦЬКИЙ** 100 хвилин Ціна: 35 ам. дол.
Епічний фільм Одеської кіностудії (1988) про князя Данила.

Чеки чи поштові перекази просимо виставляти в американських долярах на: Prolog Video. Мешканців штату Нью-Джерсі, Нью-Йорк і Коннектикут зобов'язує податок.

Приймаємо замовлення зі США і Канади на conto карток Visa, MasterCard, та доставляємо фірмами Federal Express чи UPS.

ЗАМОВЛЕННЯ БЕЗКОШТОВНИМ ТЕЛЕФОНОМ ІЗ США І КАНАДИ:

1-800-458-0288

Prolog Video
744 Broad St., Suite 1115
Newark, NJ 07102-3892